

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

**GÜNÜMÜZDE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN SOSYOEKONOMİK NEDENLERİ:
TÜRKİYE VE MEKSİKA ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLTEN ÇAKMAK

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

GÜNÜMÜZDE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN SOSYOEKONOMİK NEDENLERİ:
TÜRKİYE VE MEKSİKA ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLTEN ÇAKMAK

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ELİF TUĞBA DOĞAN

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

GÜNÜMÜZDE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN SOSYOEKONOMİK NEDENLERİ:
TÜRKİYE VE MEKSİKA ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ELİF TUĞBA DOĞAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Doç. Dr. Fatma Yıldırım

2-Doç. Dr. Sebiha Kablay

3-Dr. Öğr. Üyesi Elif Tuğba Doğan

Tez Savunması Tarihi: 21.06.2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Dr. Öğr. Üyesi Elif Tuğba DOĞAN danışmanlığında hazırladığım “Günümüzde Çocuk İşçiliğinin Sosyoekonomik Nedenleri: Türkiye ve Meksika Örnekleri (Ankara 2021)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 21.06.2021

Gülten ÇAKMAK

ÖNSÖZ

Çalışmada, toplumlar açısından önemli bir sorun olan ve acilen çözülmesi gereken problemlerin başında gelen çocuk işçiliği ele alınmıştır. Sözü edilen problemin sosyoekonomik nedenleri Türkiye ve Meksika ülkelerinin karşılaştırılması şeklinde analiz edilmiştir. Böylelikle çocuk işçiliğinin yapısal bir neden olduğu ve çözüm için oluşturulacak politikaların da yapısal sorunlara odaklanması gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye ve Meksika'daki çocuk işçiliği ele alınarak farklı ve benzer yönleri belirtilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, oluşturulmasında ve tamamlanmasında emeği geçen, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayıran, her zaman bilgi ve birikimlerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren danışmanım Sayın Dr. Öğretim Üyesi Elif Tuğba DOĞAN'a çok teşekkür ederim. Ayrıca yeni bir şehre, iş hayatına ve meslek yaşamına adaptasyon sürecimde destekleriyle yanımda olan ve tez yazım aşamasında beni cesaretlendiren Dr. Çiğdem GÖRGÜN'e teşekkür ederim. Her zaman yanımda hissettiğim, desteklerini hiç esirgemen aileme ve ailemin bir parçası olan Murat KOCAKAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Gülten ÇAKMAK

Ankara, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	i
TABLolar LİSTESİ	vii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: TEMEL KAVRAMLAR ve ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN NEDENLERİNE İLİŞKİN KURAMSAL TARTIŞMA.....	6
1.1 Çocuk İşçiliği ile İlgili Kavramlar	6
1.2 Çocuk İşçiliğinin Tarihi	12
1.2.1 Avcı Toplayıcı Topluluklarda Çocuk Emegi	13
1.2.2 Tarım Topluluklarında Çocuk Emegi	14
1.2.3 Sanayi Devrimi ve Çocuk Emegi	15
1.3 Çocuk İşçiliğine Neden Olan Etmenler	17
1.3.1 Küreselleşme Olgusu ve Küreselleşme Tartışmaları	21
1.3.1.1 Küreselleşmeyi Destekleyen Görüş	22
1.3.1.2 Küreselleşmeyi Eleştiren Görüş	23
1.3.1.3 Reformist Görüş	25
1.3.1.4 Küreselleşme ile Kapitalizm İlişkisi.....	26
1.3.1.5 Küreselleşme ile Yoksulluk ve Gelir Dağılımı İlişkisi.....	28
1.3.2 Yoksulluk	30
1.3.3 Gelir Eşitsizliği.....	35
1.3.4 Göç	38
1.3.4.1 Zorla Çalıştırılma	42
1.3.5 Kayıtdışı İstihdam	43

1.3.6 İşsizlik	44
1.3.7 Geleneksel Bakış Açısı.....	45
1.4 Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliğinin Genel Özellikleri ve Kuramsal Tartışmalar	46
2. BÖLÜM: TÜRKİYE ve MEKSİKA'DA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ	49
2.1 Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları	49
2.2 Türkiye'de Çocuk İşçiliği	50
2.2.1 Türkiye'nin Sosyoekonomik Dinamikleri ve Çocuk İşçiliği	50
2.2.2 Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Tarihi.....	56
2.2.2.1 Osmanlı Dönemi	57
2.2.2.2 20. Yüzyılın İlk Yılları	57
2.2.2.3 II. Dünya Savaşı Dönemi	58
2.2.2.4 1950'li Yıllar	59
2.2.2.5 1980'li Yıllar ve Sonrası Dönem	59
2.2.3 Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Yoğun Olduğu Alanlar	60
2.2.3.1 Tarımda Çocuk İşçiliği.....	61
2.2.3.2 Sokakta Çalışan Çocuklar	65
2.2.3.3 Sanayi Sektöründe Çocuk İşçiliği	67
2.2.3.4 Türkiye'de Çocukların Zorla Çalıştırılması Durumları	69
2.2.4. Türkiye'de Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler, Sosyal Politikalar, Proje ve Uygulamalar.....	72
2.2.4.1 Türkiye'de Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler	72
2.2.4.1.1 151 Sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Mütteallik Kanun (1921).....	72
2.2.4.1.2 Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930).....	72

2.2.4.1.3 T.C. Anayasası	73
2.2.4.1.4 4857 Sayılı İş Kanunu	73
2.2.4.2 Türkiye’de Çocuk İşçiliği ile İlgili Sosyal Politikalar	76
2.2.4.2.1 Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Ulusal Politika ve Program Çerçevesi (2005-2015)	77
2.2.4.2.2 Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023)	77
2.2.4.2.3 Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)	78
2.2.4.2.4 Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Ulusal Programı (International Programme on the Elimination of Child Labour-IPEC).....	79
2.2.4.2.5 Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY) Programı	79
2.2.4.3 Türkiye’de Çocuk İşçiliği ile İlgili Proje ve Uygulamalar.....	80
2.2.4.3.1 Fişek Modeli.....	80
2.2.4.3.2 Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi (2005-2007).....	80
2.2.4.3.3 Türkiye’de Mevsimlik Fındık Tarımında En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesine Yönelik Kapsamlı Model Projesi	81
2.2.4.3.4 Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Projesi (2020-2023).....	82
2.2.4.3.5 Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşullarının İyileştirilmesi Projesi (METİP)	83
2.2.4.3.6 Mobilya Sektöründe Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Sona Erdirilmesi Projesi (2004-2007).....	84
2.3 Meksika’da Çocuk İşçiliği	85
2.3.1 Meksika’nın Sosyoekonomik Dinamikleri ve Çocuk İşçiliği	85
2.3.2 Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Tarihi.....	95
2.3.2.1 İspanyol Öncesi Dönem	95

2.3.2.2 Sömürge Dönemi.....	96
2.3.2.3 Bağımsızlık ve Kapitalistleşme Dönemi	97
2.3.2.4 Neoliberal Dönem ve Günümüzde Çocuk İşçiliği	100
2.3.3 Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Yoğun Olduğu Alanlar	101
2.3.3.1 Tarımda Çocuk İşçiliği.....	102
2.3.3.2 Sokakta Çalışan Çocuklar	107
2.3.3.3 Süpermarketlerde Paketleyici Olarak Çalışan Çocuklar (Los Cerillos)....	110
2.3.3.4 Meksika’da Çocukların Zorla Çalıştırılması	112
2.3.4. Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler, Sosyal Politikalar, Proje ve Uygulamalar.....	113
2.3.4.1 Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler	113
2.3.4.1.1 Meksika Anayasası.....	114
2.3.4.1.2 Federal İş Kanunu	114
2.3.4.1.3 Çocuk ve Ergen Hakları Kanunu	114
2.3.4.1.4 Genel Eğitim Yasası.....	115
2.3.4.1.5 ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (The United States-Mexico-Canada Agreement-USMCA)	115
2.3.4.2 Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Sosyal Politikalar	116
2.3.4.2.1 PROGRESA/Oportunidades (Eğitim, Sağlık ve Gıda Programı-Programa de Educación, Salud y Alimentación)	116
2.3.4.2.2 PAIDIMETA (Programa de Atención Institucional al Desarrollo Integral del Menor Empacador en Tiendas de Natoservicio)	118
2.3.4.2.3 MESE (Minors in Distress).....	119
2.3.4.3 Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Proje ve Uygulamalar.....	119
2.3.4.3.1 Adil, Özgür ve Eşitlikçi İstihdam İşbirliği Projesi (Cooperation On Fair, Free, Equitable Employment (COFFEE) Project) (2017-2022).....	119

2.3.4.3.2 Çocuk İşçiliği ve Zorla Çalıştırma ile İlgili Ölçme, Farkındalık Artırma ve Politika Katılımı Projesi (Measurement, Awareness-Raising, and Policy Engagement (MAP 16) Project on Child Labor and Forced Labor) (2016-2022)	120
2.3.4.3.3 Umut Alanları-Tarlaları (Campos de Esperanza).....	120
2.3.4.3.4 Yollar: Haklar Ekip, Daha İyi Gelecekler Biçmek (Senderos: Sembrando Derechos, Cosechando Mejores Futuros) (2019-2023).....	121
2.4. Türkiye ve Meksika’da Çocuk İşçiliği: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme.....	122
2.4.1 Kapitalist Ekonomi Politikalarının Türkiye ve Meksika Üzerindeki Benzer Etkileri.....	122
2.4.2 Çocuk İşçiliğinin Görünür Nedenlerindeki Benzerlikler	124
2.4.3 Türkiye ve Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlardaki Benzer ve Farklılıklar.....	126
2.4.5 Türkiye ve Meksika’da Ergen Hamileliği ve Çocuk Evlilikleri	130
2.5. Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Örnek Uygulamalar ve Sosyal Politika Önerileri	133
2.5.1 Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Örnek Uygulamalar	133
2.5.2 Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Sosyal Politika Önerileri	134
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	142
Özet.....	160
Abstract.....	161
EKLER	162

KISALTMALAR

BM: Birleşmiş Milletler (*United Nations*)

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

DB: Dünya Bankası (*World Bank*)

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü (*International Labor Organization*)

INEGI: Ulusal İstatistik ve Coğrafya Enstitüsü (*Instituto Nacional de Estadística y Geografía*)

IMF: Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund*)

IPEC: Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Ulusal Programı (*International Programme on the Elimination of Child Labour*)

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (*North American Free Trade Area*)

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UNICEF: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (*United Nations International Children's Emergency Fund*)

WHO: Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organization*)

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye ve Meksika'daki Ekonomik Göstergeler

Tablo 2: Türkiye ve Meksika'da Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlar

Tablo 3: Türkiye ve Meksika'da Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlardaki Benzer ve Farklılıklar

Tablo 4: Türkiye ve Meksika'nın Çocuk İşçiliğine İlişkin Onayladığı Uluslararası Sözleşmeler

GİRİŞ

Çocuk işçiliği, hem tez çalışmasında incelenen Türkiye ve Meksika’da hem dünya genelinde yaygın olan, çözümlenmeyi bekleyen ve üzerinde çalışılması gereken toplumsal sorunların başında gelmektedir. ILO ve UNICEF (2021) verilerine göre dünyada, 5-17 yaş aralığında 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Çocukların 79 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Bu rakamlar dünyadaki her 10 çocuktan birinin çocuk işçi olduğunu göstermektedir. Çocuk işçiliği ile ilgili veriler dört yılda bir yayınlanmaktadır. ILO tarafından 2017 yılında yayınlanan rapora göre 5-17 yaş aralığında 152 milyon çocuk işçi bulunmakta, çocukların 73 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır (ILO, 2017: 11-13). 2020 yılının başlarındaki verileri yansıtan rapor, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması temel amacının sekteye uğradığını göstermektedir. 2000-2016 yılları arasında çocuk işçiliği dünya genelinde 94 milyon azalmıştır. Son yayınlanan raporla birlikte 8 milyon çocuğun daha çocuk işçiliğine maruz kaldığı belirtilmiştir. Raporun sunduğu bir diğer önemli husus, 2020 yılı başı verilerine ver verildiğinden dolayı Covid-19 salgınının etkisi tam olarak ortaya konulmamıştır. Raporda 2022 yılına kadar 9 milyon çocuğun daha çocuk işçisi olacağı beklenmektedir. Sosyal koruma kapsamı genişletilmezse 50 milyon kadar çocuğun çocuk işçiliğine maruz kalacağı tahmin edilmektedir (ILO ve UNICEF, 2021: 8-13). Bu çalışmanın odaklandığı iki ülkede çocuk işçiliğine bakıldığında, Türkiye’de TÜİK 2019 verilerine 5-17 yaş aralığında 720 bin çocuk çalışmaktadır.¹ Meksika’da ise Çocuk İşçiliği Modülü 2017 verilerine göre 5-17 yaş aralığında 2,1 milyon çocuk işçi bulunmaktadır.²

İstatistiki verilerden anlaşılacağı üzere çocuk işçilik oranlarının ciddi boyutlarda olması endişe vericidir ve bu nedenle çalışmanın konusu olarak seçilmiştir. Bu anlamda çocuk

¹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807> Erişim Tarihi: 11.01.2021

² https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/Mexico.pdf Erişim Tarihi: 10.12.2020

işçiliğinin seçilmesindeki bir diğer önemli neden; etkilerinin toplumdaki belirli bir kesimi, belirli bir zaman aralığında etkilemeyip sonuçları açısından tüm toplumu kuşaklararası devamlılıkta etkilemesidir. Çocuk işçiliğinin varlığı yoksulluğun kuşaklararası yeniden üretilmesine neden olarak ‘yoksulluk tuzağı’ biçiminde ifade edebileceğimiz bir duruma sebebiyet vermektedir (Sunal, 2011: 124). Yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin sonuçlarından biri olarak çocuk işçiliğinin ortaya çıkma biçimleri ve sebepleri çalışılmaya değerdir. Ayrıca benzer bazı özelliklere sahip olan Türkiye ve Meksika ülkelerinin karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesiyle bu iki ülkede çocuk emeğinin nasıl bir seyir izlediği, benzerliklerin ve farklılıkların neler olduğunun değerlendirilmesi tez çalışmasını özgün kılmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, Türkiye ve Meksika ülkelerindeki çocuk işçiliğinin nasıl bir tarihsel seyir izlediğinin ortaya konulması, çocukların çalışma biçimlerinin belirtilmesi, hukuki düzenlemeleri ve uygulanan sosyal politikaları değerlendirmektir. Çalışmada sözü edilen hususların ortaya konulmasıyla iki farklı ülkede çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasındaki sosyoekonomik nedenlerdeki benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır. Bu anlamda çocuk işçiliği sorununun yapısal bir sorun olduğu ve çözümü noktasında da yapısal sorunlara çözüm bulunması gerektiği belirtilecektir. Ekonomik, toplumsal kimi özelliklerin benzerliğinin yanı sıra kültürel farklılıkların çocuk emeği ile ilişkisi de çalışmada yer almaktadır. Çalışmada çocuk işçiliğine neden olan sosyoekonomik faktörler, küreselleşme sürecinde uygulanan neoliberal politikaların sonuçları ile ilişkilendirilerek analiz edilecektir. Bu analizin amacı ise sorunun çözümüne yönelik gerekli sosyal politikaları tartışarak alana katkı sunmaya çalışmaktır.

Türkiye ve Meksika’da önemli bir toplumsal problem olan çocuk işçiliği, çalışmada tarihsel süreci ve sosyoekonomik dinamikleri ile ele alınmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve Meksika ülkelerinin seçilmesindeki neden, 1970’li yıllardan başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan küreselleşme sürecinde uygulanmaya başlayan neoliberal politikaların

etkisinin bu iki ülkede yoğun olarak yaşanmasıdır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi boyutları farklı olmakla birlikte yaşanan sorunlarda önemli benzerlikler vardır. Örneğin yoksulluk her iki ülke için önemli ve çözüm bekleyen bir sorundur. Bununla birlikte Meksika’da yoksulluk sınırındaki kişilerin genel nüfusa oranı %41,9 iken Türkiye’de %14,4’tür. Bir diğer önemli sorun gelir dağılımındaki adaletsizliklerdir. Gelir dağılımı adaletinin göstergelerinden olan Gini katsayısı; Türkiye’de 0,395 iken Meksika’da 0,458’dir. Sözü edilen sayılar, her iki ülkede de elde edilen zenginliğin adil olarak paylaşılmadığını göstermektedir. Kayıtdışı istihdamın ekonomideki payının yüksek olması da işgücü piyasasında güvencesizlik, düzensiz ve yetersiz gelir gibi çeşitli sorunların yaşandığını ifade etmektedir.

Tablo 1: Türkiye ve Meksika’ya İlişkin Ekonomik Göstergeler

	Türkiye	Meksika
GSYİH	762 milyar dolar (DB, 2019)	1, 269 trilyon dolar (DB, 2019)
Kişi başına GSYİH (cari)	9 bin 126 dolar (DB, 2019)	9 bin 946 dolar (DB, 2019)
Nüfus	83 milyon (TÜİK, 2020)	127 milyon (DB, 2019)
Yoksulluk sınırındaki kişilerin genel nüfusa oranı	% 14,4 (DB, 2018)	%41,9 (DB, 2018)
Gini katsayısı	0,395 (TÜİK, 2019)	0,458 (OECD, 2016)
Kayıtdışı istihdam	%32,9 (TÜİK, 2020)	%57 (INEGI, 2018)

Kaynak: İstatistiki verilerden yararlanılarak araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Ele alınan iki ülkede pek çok ekonomik, politik ve toplumsal probleme neden olan süreç çocuk işçiliğini de etkilemiştir. Çalışmada, çocuk işçiliğinin işgücü piyasasında yer almasının arkasındaki sosyoekonomik nedenler değerlendirilirken, yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin yanı sıra işsizlik, göç, kültür (geleneksel bakış açısı) gibi olguların da çocuk işçiliği üzerindeki etkisi analize dahil edilecektir.

Çalışmada, farklı ülke ya da kültürlerdeki belirli özelliklerin karşılaştırılarak incelenmesi olan tarihsel-karşılaştırmalı araştırma yöntemi benimsenmiş ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Tarihsel-karşılaştırmalı araştırma, “toplumsal sistemlerin bütünü, toplumlar arasında nelerin ortak veya özgün olduğunu görmek ve uzun erimli toplumsal değişimleri incelemek amacıyla karşılaştırılmasına da uygundur” (Neuman, 2020: 742). Bu anlamda çocuk işçiliğinin bu iki ülkede nasıl bir seyir izlediğinin, nelerin benzer ve nelerin farklı olduğunun ifade edilmesinin amaçlandığı çalışmada yukarıda belirtilen yöntem kullanılmıştır. Çalışmada konuya ilişkin literatür taranmış, ülke ve bölge raporlarından, ilgili istatistiklerden yararlanılmıştır. Analiz için gerekli veriler, Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Ulusal Programı (IPEC) gibi uluslararası kuruluşların raporlarından derlenmiş, yine ulusal kuruluşların verilerinden de faydalanılmıştır. Çalışmada, küreselleşmeyle birlikte uygulanan politikaların yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizliği gibi sorunları yoğunlaştırdığı görüşü benimsenmiştir. Bu nedenle çalışmada eleştirel bir perspektifle, Türkiye ve Meksika ülkeleri; yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizliği, göç, işsizlik, kayıtdışı istihdam, geleneksel bakış açısı gibi unsurlarla karşılaştırılacaktır. Toplumların sosyoekonomik yapılarını belirleyen unsurlar, çocuk işçiliğine etkileri bağlamında ele alınacaktır.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çocuk işçiliğine ilişkin kavramlar ve ilgili literatüre yer verilmiş, çocuk işçiliğinin nedenleri sınıflandırılarak ele alınmıştır.

Aynı zamanda çocuk işçiliğinin tarihi incelenmiş ve son olarak gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk işçiliğine ilişkin kuramsal tartışmalara değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye ve Meksika ülkelerinde çocuk işçiliği konusu ayrı ayrı ele alınarak, öncelikle ülkelerin sosyoekonomik dinamikleri ve çocuk işçiliğine etkisine değinilmiştir. Sözü edilen ülkelerdeki çocuk işçiliğinin tarihi incelenirken, çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu alanlara odaklanılmıştır. Çocuk işçiliği ile ilgili yasal düzenlemelere, sosyal politikalara, proje ve uygulamalara da çalışmada yer verilmiştir. İki ülke karşılaştırmalı olarak da ele alınıp çocuk işçiliği noktasında benzer ve farklı yönleri vurgulanmıştır. Son olarak farklı ülkelerde çocuk işçiliği ile mücadelede hayata geçirilen uygulamalara yer verilmiş ve konuyla ilgili sosyal politika önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR ve ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN NEDENLERİNE İLİŞKİN KURAMSAL TARTIŞMA

1.1 Çocuk İşçiliği ile İlgili Kavramlar

Çocuk işçiliğini konu alan bu çalışmada öncelikle “çocuk işçiliği (*child labour*)”, “çocuğun çalışması (*child work*)”, “genç işçi”, “çalışan çocuk”, “çocuk emeği” gibi temel kavramların açıklanması gerekmektedir. Çocukluk kavramı kültürden kültüre farklılık gösterebilen, farklı anlamları barındıran tartışmalı bir kavramdır. Farklılıklar kabul edilmekle birlikte genel anlamda yapılan tanımlama ve açıklamalarda yaş kriteri dikkate alınarak “belirli yaş aralığında yer alan bireyler” biçimindeki açıklamaların yaygınlığı ve kabul edildiği görülmektedir. Ulusal ve uluslararası mevzuatlarda da farklı yaş aralıkları için farklı tanımlar yer almaktadır. Çalışmanın bu kısmında ulusal düzeyde de geçerli olması sebebiyle uluslararası sözleşmelerde yer alan tanımlardan yararlanarak konu değerlendirilecektir.

Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesinin 1. maddesine göre 18 yaş altı bütün bireyler “çocuk” olarak tanımlanmışlardır. Aynı şekilde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1999 yılında kabul edilen 182 No’lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesinin 2. maddesinde “çocuk” teriminin 18 yaş altı tüm bireyleri ifade ettiği belirtilmektedir.³ Hem ülkeler arasında hem de ülkelerin farklı bölgelerinde çocuk tanımları farklılıklar taşıyabilse de genel anlamda 18 yaşının altındaki bireyler çocuk olarak tanımlanmaktadır.

ILO’ya göre “çocuk işçiliği”, çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltken, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından

³ http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm. Erişim Tarihi: 09.03.2020

zararlı işler” olarak tanımlamaktadır.⁴ ILO 18 yaşının altında olan herkesi çocuk olarak kabul etmiş fakat bu grup içerisinde çalışanları farklı yaş aralıklarında farklı şekillerde tanımlamıştır. Bu doğrultuda; “15-24 yaş grubunda çalışanları ‘genç işçi’, 15 yaşın altında çalışanları ise ‘çocuk işçi’ veya ‘çalışan çocuk’ olarak tanımlamaktadır.” ILO çocukların yaptığı her işi çocuk işçiliği olarak kabul etmemekte ve yapılan işlerin özelliğine göre çocuk işçiliği ya da çocukların çalışması olarak iki farklı sınıflandırmaya gitmektedir. Bu anlamda çocukların çalışması ve çocuk işçiliği kavramlarının birbirinden ayrılması gerekliliği oldukça önemlidir.

ILO’nun 138 No’lu Asgari Yaş Sözleşmesinin 2. maddesi 1.fikrasına göre “asgari yaş sınırı, zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacaktır” şeklinde düzenlenmiştir.⁵ Fakat ILO’nun tarihsel olarak geçirdiği dönemler açısından II. Dünya Savaşıyla 1980’li yıllara kadar olan döneminde sosyoekonomik açıdan oldukça farklı pek çok ülkeyi kapsamaması ve çalışma yaşamında en azından asgari standartları oluşturmayı amaçlamaması sebebiyle ülkeler için çeşitli esneklik uygulamalarına gidildiği görülmektedir (Gülmez, 2011; Gökbayrak, 2013: 200). Bu durum asgari normların oluşturulmasına en çok ihtiyaç duyan gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin de getirilen normlara uyabilmesi amacını taşımakta ve kuruluşun uzun soluklu olabilmemesini sağlamaktadır. ILO’nun 138 No’lu sözleşmesinin 7.maddesinde, çocuk işçiliğinin tanımında da ülkelere gerekçeleri belirtilmek şartı ile 15 olarak belirtilen yaş sınırı üye ülkelerce 14 yaşına kadar indirilebileceği düzenlenmiştir. Aynı sözleşmenin (7. madde) “hafif işler” olarak tanımladığı işlerde 13 yaş, en alt çalışma yaşı sınırı olarak belirlenmiştir. Fakat yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı ülkelere bu sınırı 12 yaş olarak belirleme hakkı tanınmıştır.

⁴ <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>. Erişim Tarihi: 20.02.2020

⁵ https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377287/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 11.05.2021

ILO, çalışma biçim ve özelliklerine göre çocukların çalıştıkları işleri 3 farklı şekilde sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma “hafif işler”, “tehlikeli işler” ve “en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği” şeklindedir. ILO 138 No’lu sözleşmesinin 7. maddesinde hafif işler olarak nitelendirdiği işlerin genel özelliklerini belirtmiştir. Hafif işler olarak belirtilen işlerin özelliklerine bakıldığında;

- ✓ “Çocuğun sağlığı ve gelişimi açısından zararlı olmayan
- ✓ Çocuğu okulundan alıkoymayan
- ✓ Fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan gelişimine engel olmayan
- ✓ Doğası gereği tehlikeli olmayan ve haftalık 14 saati aşmayan işlerdir” (ILO/IPEC, 2002:32).

Bir diğer çalışma türü ise tehlikeli işlerdir. Tehlikeli işlerin neler olduğu ve ne gibi özellikler taşıdığı da önemli olan hususlar arasındadır. Tehlikeli işler denildiğinde; “yapılış şekli ya da doğası gereği çocuğun ruhsal ve bedensel sağlığında zedelenmeye yol açan işler” şeklinde bir tanımlama yapılabilmektedir. Ayrıca çalışmanın doğası ve yapılış şekli açısından yapılan işler, tehlikeli olmayıp sıradan işler olsa dahi haftalık çalışma saati 43 saati aştığında tehlikeli işler arasına dahil edilmektedir. Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Hakkında 190 Sayılı Tavsiye Kararının 3. paragrafında tehlikeli olarak kabul edilecek işler için çeşitli ölçütler belirlemiştir (ILO/IPEC, 2002: 34). Bunlar:

- ✓ “Çocukların fiziksel, psikolojik ve cinsel istismara uğradığı işler
- ✓ Yeraltında, su altında, yükseklerde ve sınır konulan işlerde
- ✓ Tehlikeli makineler, eşyalar, araç ve gereçlerle çalışma ve elle ağır yüklerin taşınması
- ✓ Sağlıksız ortamlarda çalışarak, tehlikeli maddelere, süreçlere, sıcaklıklara, gürültüye ve titreşime maruz kalma

- ✓ Zor koşullarda, uzun saatlerle ya da işverenin çizdiği katı sınırlar altında çalışmadır”

ILO belirli ölçütler vermekle birlikte hangi işlerin tehlikeli iş olarak kabul edilip edilmeyeceğini ülkelere bıraktığı için başvurulabilecek tek bir liste yoktur. Fakat yukarıdaki listede belirtilen hususlardan da hareketle madencilikte ya da inşaatta çalışma, ağır makinelerle çalışma ya da kimyasal maddelere maruz kalınacak olan işlerde çalışma gibi çalışma biçimleri hemen hemen herkesçe tehlikeli işler olarak kabul edilmektedir (Hindman, 2009: 80-81). İstatistiksel olarak bakıldığında 5-17 yaş aralığında çocuk işçiliği 160 milyon iken tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı 79 milyondur (ILO ve UNICEF, 2021: 12).

Çocuk işçiliği, farklı çalışma türlerini ve sayısız çocuğu kapsayan geniş bir kavramdır. Bu anlamda kavram, ‘en kötü çalışma biçimleri’ olarak ifade edilen, sömürü ve istismara neden olan çalışma biçimlerinden olan borç karşılığında zorla çalıştırılma, fuhuş ve daha birçok tehlikeli, sağlığa zararlı çalışma biçimlerini kapsar. Aynı zamanda tarımda, ev işlerinde, çeşitli sanayi ve hizmet kollarında çalışan çocukları da kapsamaktadır (Emerson, 2009: 3). Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili çalışmalar ILO tarafından başlatıldığında oldukça kapsamlı ve geniş bir konu olduğu görülerek bir öncelikler sıralamasına gidilmesi gerekliliği fark edilmiştir. Bu bağlamda 182 No’lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşmeyle birlikte en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği türleri olarak kabul edilen çocuk işçiliği türleri öncelikli olarak mücadele edilmesi ve ortadan kaldırması amaçlanmıştır. 182 No’lu sözleşmenin 3. maddesinde de belirtildiği gibi en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği biçimleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

- ✓ “Kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimleri (çocukların alım, satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması vs.

- ✓ Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılması
- ✓ Uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılması
- ✓ Doğası ve gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işlerdir”⁶

Yukarıda ifade edilen en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği sayısı, ILO tarafından 8.400 olarak raporlanmıştır. En kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin türleri açısından bakıldığında, Modern Kölelikle ilgili Küresel Tahminler: Zorla Çalıştırma ve Zorla Evlilikler başlıklı rapora göre, 18 yaşından küçüklerden yaklaşık 4 milyon 300 bini zorla çalıştırılmaktadır. Yukarıda sözü edilen çocukların 1 milyonu ticari cinsel sömürüye, 3 milyonu diğer emek sömürü biçimlerine maruz kalmakta, 300 bini ise devlet yetkilileri tarafından zorla çalıştırılmaktadırlar (ILO, 2017: 13).

Çalışan çocuk kavramı ise hem çocuğun çalışmasını hem de çocuk işçiliğini karşılayan bir kavramdır. Çocuğun çalışması dendiğinde çocuğun fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişimine ve eğitimine engel olmaksızın yürütülen faaliyetleri kapsarken çocuk işçiliği, çocukların çocukluklarını yaşamalarına engel olan fiziksel, psikolojik ve ruhsal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen faaliyetleri kapsamaktadır. Bir diğer deyişle çocuk işçiliği, çocuğun temel hakları olan eğitim, sağlık, oyun gibi haklarını elinden alan ve sömürülmesine neden olan bir olgudur (Erdoğan ve Semerci, 2019: 2505).

ILO'nun benimsediği görüşe göre her çalışma biçimi çocuk açısından olumsuz, tehlikeli ve sömürücü özellikler taşımaz aksine sorumluluk alabilme, kendine güvenini artırma gibi olumlu yönleri de bulunabilmektedir.⁷ Dolayısıyla çocukların okula gitmeleri

⁶ https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 27.03.2020

⁷ <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm> Erişim Tarihi: 04.03.2020

gereken zaman dışında fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerini olumsuz yönde etkilemeyen çalışma biçimini, çocuk işçilikten ayırarak çocuğun çalışması olarak açıklamak gerekmektedir. Fakat bu noktada tartışmalı ve göreceli olan husus hangi işlerin yararlı olarak kabul edilip hangi işlerin zararlı-uygun olmayan işler olarak kabul edileceği hususudur.

Çocuk işçiliği ile çocuğun çalışması olgularının birbirinden ayrılması noktasının oldukça sorunlu olabileceğini Lavalette'nin part-time çalışan çocuklarla ilgili yaptığı çalışmasında yer alan gazete dağıtan çocuklar özelinde ele alan Altıntaş (2006, 31-33), somut olaylarda net ayrımların yapılmasının zorluğunu ifade etmiştir. Genel olarak, gazete dağıtıcılığı olarak ifade edilebilecek olan iş, çocukların gelişimini olumsuz yönde etkilemeyip, onların gelişimi için faydalı olarak kabul edilmektedir. Fakat Lavalette'nin çalışmasında gazete dağıtımını yapan çocukların çalışması, okula gittikleri zaman aralığı dışında yapıldığı ve çalışma koşullarının da ağır olmadığı genel kabulünün çok da doğru olmayabileceğini ortaya koyan bulgular yer almaktadır. Sabah çok erken saatlerde başlayan, oldukça ağır yüklerin taşınmasını ve uzun süreli bisiklet kullanımını gerektiren çalışmaların çocukların gelişimine olan etkilerinin neler olacağı ve aynı zamanda okul başarılarına etkisinin ne yönde olacağı gibi konular ele alındığında çocuk işçiliği olarak mı çalışan çocuk olarak mı kabul edilmesi gerektiği tartışmalı bir konu haline gelmektedir. Dolayısıyla çocukların herhangi bir çalışma biçiminin faydalı olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmalı bir konudur.

Genel anlamda çocuk işçiliği ile çocuğun çalışması kavramlarının farklılıklarına değinilmekle birlikte çok keskin ayrımların yapılması oldukça zordur. Hangi tür çalışmanın çocukların gelişimiyle uyumlu olabileceği ya da böyle bir çalışma biçiminin var olup olmayacağı gibi çok çeşitli tartışmalar var olmaktadır. Kuramsal anlamda yapılan böylesi keskin bir ayrımın pratik hayatta karşılaşıldığında nasıl bir

değerlendirmeye tabi tutulacağı sorunsalı da kendini göstermektedir (Heywood, 2009: 18).

1.2 Çocuk İşçiliğinin Tarihi

Bu kısım çocuk işçiliğinin tarihsel olarak nasıl bir seyir izlediğini açıklamayı amaçlamakta ve çalışma hallerinin gösterdiği farklılaşmayı ele almaktadır. Çocuk emeği söz konusu olduğunda tarihsel olarak sanayi devrimiyle fabrikalarda çalışan çocuklar akla gelmektedir. Çocuk emeği her dönemde karşımıza çıkmakla birlikte, sanayileşmeyle çocuk emeğinin kullanımı farklılaşmış, yaşanan büyük dönüşümler sonucunda “çocuk işçiliği” kavramı ortaya çıkmıştır (Duyar ve Özener, 2002:12). Çocuk emeği dendiğinde uzun çalışma saatleri, olumsuz çalışma koşulları ve iş kazaları sebebiyle sanayi devrimi dönemi akla gelmektedir. Fakat çocuk emeğinin çalışma hayatında kullanılması sanayi devrimiyle ortaya çıkmamıştır. Çocuk emeği dendiğinde sanayi devrimi ve fabrikalarda çalışan çocukların akla gelmesi piyasa dışı toplumlarda çocuk emeğinin nasıl bir seyir izlediğinin gözden kaçırılmasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda sanayileşmiş toplumlarda tarım gibi çocuk emeğinin yoğun olarak kullanıldığı çeşitli sektörlerdeki çocuk emeğinin de ihmal edilmesine neden olacaktır (Fyfe, 2009: 82).

Geçmişten günümüze pek çok toplumsal örgütlenme içinde çocuk emeği kullanılmıştır. Burada çocuk emeğinin çalışma hayatındaki konumunun avcı toplayıcı topluluklarda, tarım ve sanayi toplumlarında nasıl şekillendiğine genel hatlarıyla değinilmek amaçlanmaktadır. Böylelikle çocuk emeğinin tarihsel açıdan yaşadığı farklılıklara da değinilmiş olacaktır. Avcı toplayıcı topluluk, tarım toplumu ve sanayileşmiş toplum şeklinde izlenecek olan sıralamada tüm toplumların bu sırayı takip ederek değişim ve dönüşüm yaşadığı gibi bir varsayımın kabul edilmediği ifade edilmelidir. Böylesi bir ön kabul en ideal toplum yapısının sanayileşmiş toplum olduğu ve toplulukların bu evreye gelebilmek amacıyla çeşitli toplum biçimlerini yaşadıkları yanılısamasını ortaya çıkarabilmektedir. Antropolojik perspektiften bakıldığında Viktorya dönemi olarak ifade

edilen 19. yüzyılda sosyal evrime olan inancın bir uzantısı olarak toplumların ‘yabarıdan’ başlayarak en nihayetinde Avrupalı toplumlara dönüşen bir seyir izlediği yönünde bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Evrimci bakış açısı olarak adlandırılabilir olan bu yaklaşımın görünürde yabancıları uygarlaştırma amacıyla sömürgeciliği meşrulaştırdığı da bilinmektedir. Dolayısıyla evrimci bakış açısına yönelen çeşitli eleştirilerle ‘tarihsel özgecilik’ olarak adlandırılan her toplum ve kültürün belirli gelişim şemalarındaki kategorilere indirgenemeyip özgün tarihlere sahip oldukları görüşü benimsenmiştir (Eriksen, 2012: 30-35). Çalışmada da tarihsel özgecilik anlayışı benimsenmiş, gelişimsel açıdan herhangi bir sıralama olmaksızın farklı toplumlarda çocukluk ve çocuk emeğinin görünümünün ele alınması amaçlanmıştır.

1.2.1 Avcı Toplayıcı Topluluklarda Çocuk Emeği

İlk olarak avcı toplayıcı topluluklarda çocukluk ve çocukların çalışması ile ilgili bilgilere yer verilecektir. Piyasalaşmış toplumlarla piyasa dışı toplumlar olarak bir sınıflandırma yapılırsa çalışma olgusunun her iki toplum tipi içinde farklı anlamlar ifade ettiği görülecektir. Avcı toplayıcı kültürlerde çalışma neredeyse yaşamın doğrudan kendisine denk düşen bir anlama sahiptir. Çalışma, nefes almak gibi hayatta kalmak için yapılan uğraşları ifade eden ve herhangi bir birikim amaçlanmadığı için hayatın oldukça önemli bir kısmını oluşturan bir uğraştır (Applebaum, 1984: 65-68). Avcı toplayıcılarda topluluğun üyeleri olan çocukların da görevleri vardır. Çalışma biçimlerine bakıldığında ise cinsiyete dayalı katı bir iş bölümünün olduğu görülmektedir. Bu anlamda çocukların topluluklarındaki konumları ve çalışmaya dahil olma biçimleri de cinsiyete dayalı olarak belirlenmektedir. Çocuklara, cinsiyet ve yaşlarına göre, avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinde ailelere yardım etmesi, çadırların yapılması, giysilerin onarımı gibi görevler verilmektedir (Hoebel, 1984: 84-95). Yukarıda sayılan görevlerden de anlaşılacağı gibi çocuğun çalışmasının avcı toplayıcı toplumlarda hayatın bir parçası olarak yer aldığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte çocuk işçiliğinin en temel

özellikleri olan çocuğun fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişimini olumsuz etkileme ve çocuğu sömürüye açık hale getirme unsurlarının var olduğunu belirtmek güçtür. Aynı zamanda çocuğun çalışmasının oldukça eski bir geçmişi olmakla birlikte ‘çocuk işçiliği’ kavramının sanayi devriminden sonra ortaya çıkan bir kavram olduğu dikkate alındığında, çocuk işçiliğin avcı toplayıcı toplumlarda var olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Fakat bu durum çocuğun çalışması olgusunun ve çocuk emeğinin yok sayılması ya da önemsizliğini beraberinde getiren bir durum olmamalıdır. Aksine farklı topluluklar açısından çocuk emeğinin nasıl konumlandığını ve farklılıklar taşıdığını görebilmek açısından oldukça önemli hususlar olduğu açıktır.

1.2.2 Tarım Toplumlarında Çocuk Emeği

Yerleşik hayata geçiş ve tarımla birlikte çalışma kavramının da değiştiği söylenebilir. Tarım ve birikim, yetişkinlerin ve çocukların çalışmasını farklılaştırmıştır. Yerleşik hayata geçmeden önce çocukların çalışmaları daha çok yetişkinlere yardım biçimindeyken yerleşik hayata geçişle birlikte çocuklar yetişkinlerle birlikte çalışmaya başlamışlardır. Çocuğun iyi olma halini konu alan çalışmalarında Karakaş ve Çelik (2016: 894) çocuk işçiliğinin, çocuğun iyi olması önündeki önemli engellerden biri olarak belirtmiş ve tarıma geçişle birlikte çocuk emeğinin kritik bir dönüşüm yaşadığını ifade etmişlerdir. Tarımsal faaliyetin doğası gereği mevsimlik olması, çocuk emeğine duyulan ihtiyacı da dönemlik hale getirir. Tarım sektörünün doğası gereği dönemlik olarak yoğun işgücüne ihtiyaç duyulduğundan çocukların da küçük yaşlardan itibaren çalışmanın içinde yer aldıkları görülmektedir. Yaşla ilişkili olarak öncelikle küçük görevleri yerine getirme şeklinde gerçekleşen çalışma zamanla aileden bağımsız olarak çalışma şekline dönüşmektedir. Tarım toplumlarında çocukların aile işlerinde ya da akraba yanında çalıştırılmaları, toplumsal işleyişin, kuralların aktarıldığı bir “kültürleme süreci” olarak da görülmektedir (Duyar ve Özener, 2002: 11-12). Piyasa dışı tarım toplumlarında, çocuk işçiliği olgusundan söz etmek mümkün değildir. Bir başka ifade ile, yapılan tarımın

niteliği de 6nemlidir. Kendi hesabına 7alışan ve ge7imlik tarım yapan bir ailedeki 7ocuğun 7alışması ile b6y6k bir plantasyonda 6cretli olarak 7alışan 7ocuk arasında farklar olduğu g6r6lebilmektedir. Fakat bu kısımda sanayi 6ncesi toplum olarak tarım toplulukları ele alındığından ge7imlik tarımın egemen olduğu toplumlardaki 7ocuk emeği s6m6r6s6n6n ger7ekleştiğini ifade etmek zor olmakla birlikte 7ocuğun fiziksel, zihinsel vb. gelişimleri a7ısından olumsuzluklar i7erdiği ve risklerin fazla olduğu ifade edilebilir.

1.2.3 Sanayi Devrimi ve 7ocuk Emeği

7ocuğun 7alışması olduk7a eski bir olgudur fakat genel anlamda sanayi devrimiyle birlikte niteliksel anlamdaki değişim nedeniyle sanayi devrimiyle başladığı y6n6nde bir yanlış kabul s6z konusu olabilmektedir. Sanayi devrimiyle birlikte yaşanılan farklılaşmalar 7ocuk iş7iliği kavramının ortaya 7ıkmasına neden olmuştur. Sanayi devriminden sonra 7ocuk emeğinin yoğun olarak kullanılması ve s6m6r6n6n meydana gelmesiyle 7ocuk iş7iliği acilen 76z6lmesi gereken bir sorun olarak kabul edilmiştir. 7ocuk iş7iliğinin bir problem olarak kabul edilip, 7alışma yaşı ile ilgili d6zenlemelerin yapılması, 7alışma s6relerinin kısıtlanması gibi 7eşitli 76z6mlerin 6retilmesi Robert Owen'a kadar uzanmaktadır (Talas, 1997: 137-138). Fakat kapitalist d6nem 6ncesi tarım toplumlarında da 7ocukların fiziksel kapasitelerini açan g6revlerde 7alıştıkları bilinmektedir. İki d6nem arasında farklar; tarımsal toplumlarda 7ocuk emeğine belirli d6nemlerde ihtiya7 duyulması, ailelerin yanında-g6zetiminde 7alışmaları, 7alışma ile boş zamanın 7ok keskin Şekilde ayrılmayıp 7alışma anında da 7eşitli oyunlara izin verilebilmesi ve son olarak bu 7alışma koşullarının sosyalleşmeye de imk6n sağlayacak Şekilde olmasıdır.

Sanayi devrimi ve sonrasında kitlesel 6retim ger7ekleştiği fabrikalarda yetişkin iş7ilerin uzun s6reler boyunca, olumsuz 7alışma koşullarında olduk7a d6ř6k 6cretlerle 7alıştıkları bilinmektedir. Elde edilen gelirin yetersizliğinin yanı sıra ucuz ve itaatk6r iş76c6 olarak g6r6len 7ocuk emeği de 6retime dahil olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte yetişkinlerin

oluşturduğu ailelerin de yaşamlarında ciddi değişimler ortaya çıkmıştır. Bu döneme kadar aile bir güvence alanı olarak görülürken mülksüzleşmeyle birlikte kentlere yönelik göç dalgası iş arayan geniş bir kitleyi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kurulan fabrikalar en çok işgücü istihdam edilen yerler olmuştur. Sanayileşme öncesinde de ailelerin yanında ve korumasında çalışan çocuklar, artık yeni kurulan fabrikalarda çalışmak zorunda kalmışlardır. Sanayi devriminin ilk yıllarında erkek, kadın ve her yaştaki çocuğun çalışma süresi 18 saate kadar yükselmiştir. Aynı zamanda işsizliğin çok yoğun olmasından dolayı ücretler, ‘sefalet ücretleri’ olarak ifade edilen düzeydedir (Talas, 1997: 66-70).

Yukarıda ifade edildiği gibi çocuk emeğinin çalışma hayatında yer alması yeni bir olgu olmamakla birlikte kapitalist sistemde emeğin kullanım biçimi değişmiş, bir meta olarak sömürüye açık hale gelmiştir (İnal, 2010: 15). Emek sömürüsünün gerçekleştiğini çalışılan saatlerin uzunluğu, kötü çalışma koşulları, düşük ücretler gibi etmenlere bakarak ifade etmek mümkündür. De Herdt (1996) çalışmasında, Belçika’nın Wallonia kömür ocaklarında gün boyu çalışan ve bu nedenle güneşi göremeyen çocukların geceleri de vardiyaya kalarak 36 saat çalıştıklarını ifadesi etmesi çocuk emeğinin sömürüsünün açık bir örneğini göstermektedir (Aktaran Duyar ve Özener, 2003: 13). Verilen örnekte çalışma saatlerinin uzun olması başlı başına sömürüyü beraberinde getirirken bu sürelerin maden sektöründe gerçekleşmesi sektörün doğası gereği sömürünün katlanarak artmasına neden olmaktadır. Yaşanılan sömürünün bir diğer boyutu da olumsuz çalışma koşulları ve karşılaşılan kötü muamelelerdir. 1883 tarihinde fabrikalarda çalışan çocuklarla ilgili oluşturulan raporda 11 yaşındaki Thomas Clarke’ın, günlük 4 şilin karşılığında 16 saat (bazı günler vardiyaya kalarak çalışılan sürenin arttığı da ifade edilmiştir) çalıştığını ve uyuyakalma durumunda kırbaçlandığını ifade etmesi de kötü çalışma koşullarının somut bir örneğidir (Huberman, 2014: 201-202).

Sanayi devrimi sonrasında ABD ve Avrupa ülkelerinde üretimde çocuk emeği yoğun olarak kullanılmıştır. Son dönemlerde ise üçüncü dünya ülkelerinde çocuk emeğinin

yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Çocuk emeğinin üretimde kullanımı gelişmiş ülkelerde tamamen ortadan kalkmasa da azalmış; gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise daha dikkat çekici boyuta gelmiştir. Az gelişmiş ülkelerde çocuk emeğinin yoğun olarak kullanılmasında küreselleşmenin önemli bir payı vardır. Diğer bir deyişle sanayileşmenin ilk dönemlerinde yaşanan kadın ve çocuk emeğinin yoğun sömürsü mekân ve zaman değişimiyle günümüzde de tekrarlanmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte işgücünün ucuz olduğu ülkelere gitme serbestliğine sahip olan sermaye çocuk emeğini ucuz emek gücü olarak kullanmaktadır (Duyar ve Özener, 2003: 21-22).

1.3 Çocuk İşçiliğine Neden Olan Etmenler

Çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerinin ele alındığı çalışmada, çocuk işçiliği sorununun ortadan kaldırılabilmesi için asıl nedenlerinin ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Çocuk işçiliği, yoksulluk, gelir dağılımındaki bozukluklar, kayıt dışı istihdam, işsizlik gibi ekonomik nedenlerle olduğu kadar savaşlar, göç, doğal afetler, kültür gibi farklı etmenlerle ilgilidir (Efe ve Uluoğlu, 2015; Harunoğulları, 2016; Muntaner vd., 2010; Tunçcan, 2000; Wahba, 2000). Dolayısıyla temelindeki ekonomik nedenleri gözden kaçırmadan, çocuk işçiliğini bütünüyle açıklayabilmek için kültürel, politik ve çevresel koşullar dikkate alınmalıdır.

Çalışmada çocuk işçiliğinin nedenleriyle ilgili dikkat edilecek diğer bir husus ise çocuk işçiliğinin arz ve talebi yönünden ele alınacak olmasıdır. Diğer bir deyişle çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerinin üzerinde durulduğu çalışmada çalışma kararının verilmesi noktasında hangi etmenlerin yer aldığı önemli hususlardandır. Emek arzı yönünden bakıldığında çocuk işçiliği var olan yoksullukla baş edebilmek ve hayatta kalabilmek için uygulanan bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle göç hikayelerinde daha da belirgin olarak gözlemlenen bu süreç aile büyüklerinin çalışmaması ya da çok düşük ücretlerle çalışma vb. gibi durumların olmasından dolayı ailenin geçinebilmesi-hayatta kalabilmesi için ailedeki çocuklar da dahil olmak üzere tüm

bireylerin çalışması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Lordoğlu ve Arslan, 2018; Sallan Gül vd., 2019). Bu anlamda küçük yaşlarda çalışmak zorunda olan çocuklar eğitim vb. çeşitli imkanlardan da yararlanamamakta (Beegle vd., 2009) ve dolayısıyla geleceğın yoksul bireylerini ve ailelerini meydana getirmektedirler.

Çocuk emeğini talep eden işverenler açısından bakıldığında ise kapitalizmin doğası gereğı piyasa ekonomisi rekabeti içinde barındıran ve sermaye birikimini asıl amaç olarak belirlemiş olduğundan, kârını en fazlalaştırmak amacıyla maliyetlerini minimum seviyede tutmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla çocuk emeğı de yetişkinlere oranla daha az ücretle çalıştırılabildiğı için yoğun olarak tercih edilmekte ve çocuklar sömürüye açık hale gelmektedir. Bu hususta çocuk emeğının kullanılmasında mekânsal anlamda bir değışim yaşandığını ifade etmek de mümkün olabilmektedir. Şöyle ki küreselleşmeyle birlikte sermayenin hareketliliğı sermayedarlara çocuk emeğının kullanılması önündeki engellerin oldukça esnekleştigi gelişmemiş ülkelere hareket edebilme ve özellikle emek yoğun üretimleri bu ülkelerde yapma imkanını vermektedir (Coşan, 2019; İpek, 2004; Kudubeş vd., 2017; Maskus, 1999). Gelişmiş ülkelerde de çocuk işçiliğı görülmele birlikte görece azalmasında bu faktörün önemi büyüktür.

Türkiye ve Meksika'da çocuk işçiliğının sosyoekonomik nedenlerini karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmada; yoksulluk, gelir dağılımındaki bozukluklar, işsizlik, göç vb. gibi çocuk işçiliğının görünür nedenleri karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada sayılan nedenlere de yer verilmekle birlikte, görünür nedenlerin arkasında yer alan ve asıl neden olarak da ifade edebileceğimiz kapitalizmin işleyişı ve uygulanan politikaların oldukça önemli olduğı vurgulanacaktır (Dağdemir ve Acaroğlu, 2010).

Çocuk işçiliğı sorununa ilişkin farklı yaklaşımlar mevcuttur. Sağlam (2014: 5-6), çocuk işçiliğı ile ilgili yaklaşımları kapitalist sistem ve neoliberalizm boyunca oluşmuş olan ana akım söylem ile ana akım söylemi eleştiren ve bu eleştiriler doğrultusunda farklı politikalar öneren eleştirel yaklaşım olarak kategorize etmiştir. Ana akım yaklaşım çocuk

işçiliğini hakların ve haklara erişimin eksikliği bağlamında hak temelli olarak açıklamakta, çocuk işçiliğinin nedenleri olarak yoksulluk, göç, kentleşme vb. unsurları saymaktadırlar. Eleştirel yaklaşımda ise çocuk emeğinin temel belirleyicileri, kapitalist üretim sisteminin temel özelliği olan sermaye birikiminin doğal sonucu olarak sömürü ve emeğin metalaşmasıdır. Ana akım söylem yoksulluk, göç gibi nedenlerin belirleyici olduğunu ifade etmekte ama bu belirleyicilerin arasındaki ilişki ve arkasında yatan asıl meseleye odaklanmadığı için çocuk işçiliği probleminin çözümü için geçici ve kısmi öneriler sunmaktadır (Polakoff, 2007).

Akpınar (2019: 5-7) ise çocuk işçiliği ile ilgili yaklaşımları piyasacı yaklaşım ve ilişkisellik yaklaşımı olarak sınıflandırmış ve konuya hangi yaklaşımla bakıldığının oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Piyasacı yaklaşımda yoksulluk, işsizlik, çocuk işçiliği vb. sorunların temel sebebi, ülke ekonomilerinin piyasaya yeterince eklenememiş olmalarıdır. Kapitalizm ve onun ekonomi-politik yaklaşımı olan piyasa düzeni kaçınılmaz ve en ideal olan olarak kabul edildiği için ortaya çıkabilecek sorunların nedeni yeterince piyasalaşamamış olmasından kaynaklanmaktadır görüşü hakimdir. Uluslararası pek çok kuruluşun da piyasacı yaklaşımı benimsediğini ifade eden Akpınar (2019) sorunların asıl kaynağına ilişkin çözümlemenin olmadığını, var olan dünya düzeninin değiştirilemez olduğu dolayısıyla kanıksanması gerektiği ve sistemden kaynaklanan sömürü, eşitsizlik gibi yapısal sorunların yerine bireyci bir yaklaşımın benimsendiğini belirtmektedir. İlişkisellik yaklaşımına göre ise çocuk işçiliği, yoksulluk gibi problemlerin ortaya çıkmasında temel neden, piyasa ilişkilerini küresel ölçekte inşa etme baskısıdır. Temel meselenin sistemin kendisinden kaynaklandığını ifade eden yaklaşım, çocuk işçiliğinin oluşmasında yoksulluk, işsizlik gibi nedenlerin arkasında yatan ana nedene odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir (Polakoff, 2007).

Çalışmada benimsenen yaklaşım, var olan sorunların arkasında yatan yapısal nedenlerin neler olduğu ve bu nedenlerin toplumsal olarak nelere sebep olabileceğinin var olan

olgularla açıklanmasıdır. Sorunların bireylerden kaynaklandığı ve dolayısıyla çözümlerinin de bireylerce üretilmesi gerektiği görüşünün tüm sorumluluğu bireylere yüklediği ve problemin asıl kaynağının neler olduğunun sorulmasını ve cevaplar üretilmesini engellediği düşünülmektedir. Bu yaklaşımın benimsenmesindeki asıl neden Ollman'ın (2015:30) da belirttiği gibi, hakikatin görünümünden fazlası olması ve sadece görünürdeki verilere odaklanmak ve bu veriler ışığında yorumlar yapmanın yanıltıcı olabileceğidir. Günümüzde çocuk işçiliğinin hala var olmasında neoliberal politikaların büyük bir önemi vardır (Davies ve Voy, 2009; Krueger, 1996; Toor, 2001), çalışmada da küreselleşme ve neoliberalizmle ilişkileri bağlamında yoksulluk, gelir dağılımı işsizlik vb. unsurlara değerlendirilecektir.

Çocuk işçilik ve küreselleşme ilişkisinden söz edildiğinde sorunun başlangıcı için 1970lere bakmak hatalı olacaktır. Çocuk işçiliğinin tarihi bölümünde de yer verildiği gibi, çocuk işçiliği, yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler kapitalizmin tarihi kadar eski sorun alanlarıdır. Huberman'ın feodal sistemden kapitalist sisteme geçişi ve kapitalizmi konu alan çalışmasında 1934 tarihli *Connecticut Fabrikasyon Metal Endüstrisinde Ev İşleri Raporundan* elde ettiği veriler ışığında 2-3 yaşlarında çocuk işçilerin var olduğu ve incelenen 129 ailenin 96'sında 16 yaşından küçük çocukların çalıştığı, 12'sinin ise 5 yaşından küçük olduğu belirtilmiştir (2014: 134-135). Oldukça eski bir problem olmakla birlikte henüz tümüyle bitirilememiş, çözüme ilişkin düzenlemeler ve uygulamalar yeterli düzeye ulaşamamıştır.

Kimi ekonomi politikaları gelir dağılımı eşitsizliğini ve yoksulluğu azaltıcı uygulamaları barındırdığı gibi kimisi de sözü edilen sorun alanlarının toplum içinde daha da büyümesine neden olmuştur. Denebilir ki oluşturulan zenginliğin nasıl paylaşıldığı belirli bir akış içerisinde ve dengede gerçekleşen bir olgu olmaktan ziyade uygulanan politikalarla paralellik göstermektedir (Piketty, 2014: 257-260). Türkiye ve Meksika özelinde konuya yaklaşıldığında dönemin ekonomi politikalarının, sosyoekonomik

dinamiklerin çocuk işçilik üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Aguila ve Torres, 2009; Dağdemir ve Acaroğlu, 2010).

Aşağıda çocuk işçiliği sorununun mevcut durumunu açıklamaya yönelik olarak kapitalizm ve küreselleşme ilişkisi tartışılmaktadır. Küreselleşme, çalışmada çocuk işçiliği açısından yer aldığı için olgu tüm boyutları ile irdelenmemektedir. Çalışmanın amacına uygun şekilde belirlenen bu sınırlandırma çerçevesinde ilk olarak küreselleşme olgusuna ilişkin görüşlere bir sınıflandırmaya tabi tutularak yer verilecektir. Daha sonra küreselleşmenin yoksulluk ve gelir dağılımına etkisinin neler olduğu ele alınacaktır.

1.3.1 Küreselleşme Olgusu ve Küreselleşme Tartışmaları

Düşünürlerin dünya görüşleri, olguya hangi açılardan baktıklarını belirlediğinde küreselleşme ile ilgili genel geçer kabul edilmiş tek bir tanımlamaya ulaşmak mümkün değildir. Burada, var olan literatürün doğrudan aktarılmasından ziyade belirli bir sınıflandırma yapılarak çalışmanın amaçları kapsamında yer verilmesi planlanmıştır. Bu anlamda küreselleşme ile ilgili farklı görüşler temel olarak üç kategori içerisinde ifade edilecektir. Küreselleşmenin karşı konulamaz-önlenemez olduğunu, herkesi olumlu şekilde etkilediğini savunan ve küreselleşmeyi destekleyen görüş ilk kategoriyi oluşturmaktadırlar (Dollar, 2001; Harris, 1993). Küreselleşmenin kapitalizmin doğasına uygun olarak sermaye birikimini temel hedef olarak benimsediğinde sömürü ilişkisine dayalı olduğunu ifade eden eleştirel görüş ikinci kategoriyi oluşturmaktadır. Son olarak küreselleşmenin iyi ya da kötü olmasından ziyade uygulanan politikaların önemli olduğunu ifade ederek gerekli düzenlemelerin yapılması gerekliliğine dikkati çeken reformist görüş üçüncü kategoriyi oluşturmaktadır. Küreselleşmenin herkesçe kabul edilen bir tanımı olmamakla birlikte yapılan bazı tanımlamalara yer verilecektir.

Chomsky'ye göre, “küreselleşme, devlet merkezli kurumların ve devlet merkezliliğe yapılan atıfların, salt uluslararası değil, tamamıyla küresel bir bağlamda faal olan farklı

aktörler arasındaki ilişkilerin yapısı içinde eridiği süreçtir” (Fox ve Kılıç. 2002: 1). Held ve McGrew, “küreselleşmeyi; kıtalar arası veya bölgeler arası akışlar ve ağlar meydana getiren, toplumsal ilişkilerin uzamsal örgütlenmesinde dönüşümü temsil eden bir süreç” olarak tanımlamaktadırlar (aktaran, Kürkçü-Dumanlı, 2013: 1). Yeldan (2001: 13) ise küreselleşme olgusunu, “ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi” olarak açıklamıştır.

1.3.1.1 Küreselleşmeyi Destekleyen Görüş

İlk olarak küreselleşmeyi destekleyenler olarak adlandırılan kategoride yer alan görüşlerde genel anlamda liberal görüşün hâkim olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Devlet müdahalesi olmaksızın serbest piyasa ekonomisinin egemen olması, sermayenin kârlılığını maksimum kılacaktır. Bu anlamda küreselleşme ile birlikte sermaye önündeki gümrük vergileri gibi engellerin kalkmasıyla sermaye serbest olarak hareket edebilecektir. Mal ve hizmetlerin üretiminde, pazarlanmasında uluslararasılaşma olarak tanımlanabilecek olan küreselleşmeyle ülkeler, farklı özellikleriyle uluslararası işbölümüne dahil olabilmektedirler. Sermayenin hareket serbestliği beraberinde verimliliği ve ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Böylece başta ekonomik olmak üzere çeşitli düzeylerde ilişkilerin artması ülkeler arasındaki kutuplaşmanın azalmasını sağlayacaktır (Cerny, 1995; Harris, 1993; Neutel ve Heshmati, 2006; Oman, 1994; Winham, 1996).

Küreselleşmeyi destekleyen görüşlerdeki ortak noktalardan belki de en önemlisi, ülkeler arasındaki ticaretin artmasıyla birlikte ekonomik büyümenin sağlanacağı ve böylelikle yoksulluk vb. sorunların çözüleceği yönündedir. Bu anlamda Dollar (2001), küreselleşme ve entegrasyonun gelişmeyi hızlandırdığını ve yoksulluğu azaltmak için bir güç kaynağı olduğunu ifade etmiş ve kaçınılmaz bir durum olarak ifade etmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aynı düzeyde vafsa sahip olan çalışanların farklı gelirler elde

ettiğini ama küreselleşme ve ticaretteki artışın da etkisiyle verimliliğin artacağını böylece var olan farklılıkların azalacağını ifade etmiştir (Dollar, 2001: 2).

1.3.1.2 Küreselleşmeyi Eleştiren Görüş

Küreselleşmeye eleştirel perspektiften yaklaşanlar, genel anlamda küreselleşmenin tüm toplumlar ve her bir toplumun tüm vatandaşları için fayda sağlayan bir sistem olduğu ifadesine karşı çıkmaktadırlar. Aksine küreselleşmenin zenginliğin çok sınırlı bir kesimin elinde toplanarak zenginlerin daha da zenginleşirken yoksulların daha da yoksullaşmasına sebebiyet verdiğini ifade etmektedirler. Örneğin Bauman (2010) küreselleşmenin kaçınılmaz bir kader olduğu ve herkesi aynı şekilde etkilediği görüşüne karşı çıkmıştır. Bauman'a göre küreselleşme beraberinde yoğun bir yerelleşmeyi getirmiştir. Küreselleşme, "hareket özgürlüğüne sahip olma" olarak ifade edilirse bu özgürlüğe sahip olan "küreseller" ile küresellerin belirlediği koşullarda yaşamak durumunda olan "yerellerin" oluşturduğu kutuplaşmanın yoğun olarak yaşandığı bir dünya düzeni oluşturmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte yatırım yapabilecek sermayeye sahip olanlar özgürce hareket etme kabiliyetine sahip olduklarından çalışanlara ve aynı zamanda topluma kendini yeniden üretim durumuna karşı herhangi bir sorumluluk duymamaktadırlar. Herhangi bir direnişle karşılaşan sermaye, hareket özgürlüğü sayesinde kârını maksimize edebileceği ve herhangi bir yükümlülükle karşılaşmayacağı daha sakin yerlere taşınabilmektedir (Bauman, 2010: 7-19).

Küreselleşmenin ülkeler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak daha eşitlikçi bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacağı görüşüne karşı çıkan Milanoviç (2003), küreselleşmeyi belirli ülkelerde yaşayanlar için serbest dolaşım, ticaretin ve üretimin artması gibi olumlu yanları olan ancak diğer tarafta sömürüye neden olan bir olgu olarak tanımlamıştır. Başka bir deyişle küreselleşmenin iki yüzlü bir madalyon olduğu ifade edilmiştir (Milanoviç, 2003: 669). Koray (2011) 1970li yıllardan bu yana devam eden ve adına küreselleşme denilen dönemi; olanakların ve zenginliğin arttığı, oluşan zenginliğin

belirli kesimler ve ülkeler için fırsatlar yarattığı, bununla birlikte krizlerin, terörün, savaşların ve yoksulluğun da beraberinde geldiği bir dönem olarak açıklamaktadır. Bu süreçte iletişim araçlarının ve teknolojinin gelişmesiyle toplumların küresel anlamda yakınlaştığı görülmekle birlikte yoksulluk, işsizlik gibi sorunların derinleşerek devam ettiği bir diğer deyişle kutuplaşmaya, yerelleşmeye sebebiyet veren “kıvrak” bir olgu olarak açıklamaktadır. Küresel düzeyde ekonomik kurumlaşma ve düzenleme yaratılmadığından piyasaların küreselleşmesi; küresel bir ekonomiden çok, hegemonik bir yapılanma, dengesiz bir serbestlik, kuralsız bir işleyiş anlamına gelmektedir; küreselleşme de bu durumun üzerini örten bir anlatım olmuştur (Koray, 2011: 32-37).

Kapitalizmin ve onun belirli bir dönemdeki görünümü olarak ifade edebileceğimiz küreselleşmenin, sermaye birikimini sağlayabilmek için sömürüye dayalı bir sistem olduğunu ifade eden Yeldan (2004: 441-443), küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasında, sermayenin kârlılığını artırma güdüsünün bir sonucu olarak var olan sermaye- emek arasındaki bölüşüm karşıtlığından kaynaklanan ve sermayenin bölüşümdeki payını artırabilmek için maliyet olarak gördüğü emek giderlerini azaltma eğilimiyle sıkı bir ilişki vardır şeklinde ifade etmiştir. Esnek istihdam biçimlerindeki yaygınlaşma, işçilerin ekonomik ve siyasi haklarının törpülenmesiyle 1980 sonrasında emeğin bölüşümdeki payı azaltılmıştır. Fakat ulusal sınırlar içinde kalan bölüşümdeki değişim yeterli gelmemiş ve sermayenin kârlılığını artırabilmek için uluslararası hareket serbestliğine kavuşması sağlanmıştır.

Küreselleşmenin açıklanmasında sömürü ilişkisinin önemli olduğunu vurgulayan David McNally (2013: 409) kapitalizmin doğasında her şeyi metalaştırma, zenginliğin toplandığı küçük bir azınlık dışında kalanların sömürüsünün yer aldığını dolayısıyla kaynakların yağmalandığı ve sömürüldüğü çağdaş küreselleşmenin kapitalizmin özünü yansıttığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle küreselleşme, kapitalizmde emekçi

sınıflardan sermaye sınıflarına büyük miktarlarda artı değer-zenginlik aktarıldığı için var olan eşitsizliklerin hızlanarak arttığı bir dönem olmuştur.

1.3.1.3 Reformist Görüş

Reformist görüş olarak adlandırılan son kategori her iki görüşün ortasında yer alan, ne tamamıyla küreselleşmenin olumlu bir sistem olduğunu ne de tamamıyla ortadan kaldırılması gereken bir sistem olduğunu ifade eder. Bu anlamda küreselleşmenin ulaştığı boyutlarıyla sadece gelişmemiş toplumlarda değil ABD dahil pek çok gelişmiş ülkede de eşitsizliğin çok büyük boyutlara vardığı; bu boyutlarıyla sistemin ayakta kalmasının mümkün olmadığı iddia edilmektedir. Var olan eşitsizliğin ve adaletsizliğin toplumsal barışı da olumsuz yönde etkilediğini belirten Stiglitz (2018), devlet müdahalesinden tamamen soyutlanmış piyasanın iddia edilenin tersine verimsiz, istikrarsız ve adaletsiz bir şekilde işlediğini söyler. Stiglitz ABD özelinde ve 2008 krizinin etkisiyle var olan eşitsizlikleri örnek olarak göstermektedir. Ülkenin yüzde 1'lik kesiminin ekonomik ve siyasi hayatı ele geçirdiği ve geride kalan yüzde 99'luk çoğunluğun yararları gözetilmeksizin servetlerini en çoklaştırmak istedikleri, bu durumun da adaletsizliklere ve isyanlara neden olduğunu belirtir. 2008 krizi sonrasında bankacıların krize neden olmalarına karşın cezalandırılmak bir yana kurtarılmaları için çeşitli uygulamaların yapılması ve bedelin yüzde 99 olarak ifade edilen kesime ödetilmesi sisteme olan güveni derinden etkilemiştir (Stiglitz, 2018: 25-34).

Reformist görüş olarak adlandırılan görüşe yönelik çeşitli eleştiriler mevcuttur. Örneğin Yalman (2004) üçüncü yol yaklaşımı olarak ifade edilebilecek bu yaklaşımda devletin tamamen ortadan kaldırılması yerine 'rekabetin' tam olarak gerçekleşebilmesi için bazı faaliyetleri yerine getirmesi gerektiği anlayışının hâkim olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda devletin yeniden şekillenmesi gerektiği belirtilmektedir. Küreselleşme, gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk gibi sorunları çözemediğinde ve var olan sorunları artırıp krizlere neden olduğunda, asıl problemin

devletin yapılanması ve yönetiminde olduğu iddia edilmektedir. Böylece sorunun asıl nedeni gizlendiği için sorunları tamamen çözecek olan çözüm önerileri de oluşturulamamakta bu durum var olan sistemin ve neoliberal yaklaşımın devamlılığını sağlamaktadır (Yalman, 2004: 458-466).

1.3.1.4 Küreselleşme ile Kapitalizm İlişkisi

Küreselleşmenin ve sonuçlarının birdenbire ortaya çıkan bir olgu olmadığı belirtilmek istenmektedir. Çalışmada belirli bir dönem ele alındığı için 1970 sonrası kapitalizmin yaşadığı bir değişim olarak küreselleşme, çalışmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda küreselleşmenin ne olduğu ile ilgili farklı görüşlerin varlığına tarihsel açıdan bakıldığında küreselleşme kavramının yeni bir olguyu ifade etmediği, kapitalizmin doğası gereği küresel bir özellik taşıdığı ile ilgili fikir birliğinin olduğu ifade edilebilir. Diğer bir deyişle küreselleşme, kapitalizmden farklı bir ekonomik sistem olmayıp aksine belirli dönemlerde farklı şekillerde de olsa ortaya çıkan kapitalizmin bir şeklidir (Dollar, 2001; Koç, 2003; Yeldan, 2004; Wallerstein (1997).

Küreselleşme tarihine bakıldığında farklı görüşlere sahip düşünürlerin doğal olarak küreselleşmeye bakış açılarının şekillendirdiği -farklı dönemselleştirmeler yapılsa da- etkileri, ortaya çıkış neden ve sonuçları farklılık göstermekle birlikte kapitalizmin çeşitli evreleri olduğu kabul edilmektedir. Küreselleşmenin akımlar şeklinde meydana geldiğini ifade eden Dollar (2001), ilk akımın 1870-1910 tarihleri arasında olduğunu ve Birinci Dünya savaşı ve Büyük Buhran nedeniyle kesintiye uğradığını, ikinci akımın ise 1950-1980 aralığında gerçekleştiğini ve bu dönemde gelişmiş ülkeler arasında yoğun bir entegrasyonun yaşandığını, gelişmekte olan ülkelerin ise çeşitli kısıtlarla bu entegrasyona katılmadığını ifade etmiştir. Bu dönemde zengin ülkelerle hızla büyüyen ülkeler arasında yakınsamanın gerçekleştiği görülmektedir. Son küreselleşme dalgasında ise önemli değişiklikle çoğu gelişmekte olan ülkenin bu sürece dahil olmasıdır. Bu noktada önemli olan husus küreselleşmenin (pek çok olumsuz sonuçlara yol açarak) bazı

dönemlerde kesintiye uğradığı görülmektedir. Dolayısıyla kimilerince küreselleşmenin kesintisiz bir şekilde ilerlemesi ve önünün açılması gerektiği düşünülmektedir (Dollar, 2001: 3-6).

Kapitalizmi sermaye birikimine dayalı bir dünya sistemi olarak ifade eden Wallerstein (1997), küreselleşmenin de yeni bir olgu olmadığını sistemin her zaman küresel olduğunu, meta zincirlerini oluşturabilmek için sınırları aştığını ifade etmektedir. 19. yüzyılda (1870-1914) sanayi devriminin meydana getirdiği teknolojik yeniliklerle birlikte dünya ekonomisinin uluslararası özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Birinci küreselleşme dalgasında sanayileşmiş ülkeler çevre ülkelerden hammadde temin edip işlenmiş ürünü geri satmaktaydı fakat ikinci küreselleşme olarak ifade ettiğimiz günümüz küreselleşme çok daha karmaşık bir yapıya sahip olup az gelişmiş ülkelerin daha az söz sahibi olduğu bir sisteme dönüşmüştür. Bu anlamda 19. yüzyılda yaşanan birincil küreselleşme geçimlik boyutlarda var olan üretimi artırmış ve görece eşit bir gelir dağılımından hareket ederek eşitsizliği miras bırakmıştır. Belirli bir aralıktan sonra gerçekleşen ikinci küreselleşme ise eşitsizliği daha uç boyutlara taşımıştır (Yeldan, 2004: 431-434).

Küreselleşme ile kapitalizm ilişkisini ele alan geniş bir literatür vardır (Boratav, 2010; Çeken vd., 2008; McNally, 2013; Yeldan, 2002). Bununla birlikte Dollar ve Yeldan'ın görüşlerinden de anlaşılacağı gibi kapitalizmin geçirdiği evreler konusundaki görüş farklılıkları devamlılığını korumaktadır. Kapitalizm ve küreselleşme ilişkisinin ele alındığı bölümde, kapitalizmin çeşitli dönemlerinde küresel özellikler taşıdığı belirtilmek amaçlanmaktadır. Böylelikle küreselleşme olgusunun yeni bir husus olmadığı, kapitalizmin özü itibarıyla küresel bir özellik taşıdığı belirtilmiştir.

1.3.1.5 Küreselleşme ile Yoksulluk ve Gelir Dağılımı İlişkisi

Küreselleşmenin gelir dağılımı ve yoksullukla ilişkisinin ele alınması noktasında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Küreselleşme ile yoksulluk ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmalarda genel olarak iki ana görüşün mevcut olduğunu ifade edebiliriz. Küreselleşmeyi olumlu bulanlar, küreselleşmeyle birlikte ticaret ve büyümede var olan artıştan dolayı yoksulluğun azalmasını sağlayan bir olgu olduğunu ifade etmektedirler. Eleştirel bakanlar ise küreselleşmeyle birlikte korunması gereken sektörlerin olumsuz etkilendiği ve dünya genelinde gelir dağılımında eşitsizliğe neden olduğunu savunmaktadırlar (Lee ve Vivarelli, 2006; 2-3). Çalışmanın bu kısmında küreselleşmenin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerine dair farklı görüşlere yer verilecektir.

Küreselleşmenin büyümeyi sağlayarak yoksulluğu azalttığını ifade eden Dollar (2001), büyüme ile ilgili olarak belirli ülkelerin GSYH değerlerinde yaşanan değişimleri örnek göstermiştir. Bu ülkeler; Çin, Hindistan, Vietnam ve Uganda'dır. Küreselleşmenin eşitsizlik üzerindeki etkisini ise genel bir eğilim olarak görmeyip ilişkinin doğrudan ifade edilebilir olmadığını belirtmiştir. En büyük eşitsizliğin Çin'de yaşandığını bunun da aslında ülke içerisinde belirli bölgelerin piyasa ekonomisiyle bütünleşmişken belirli bölgelerinde korumacı politikaların uygulanmasından kaynaklandığını ve bu durumun genel dünya düzenini de yansıttığını iddia etmektedir. Bir diğer deyişle piyasa ekonomisiyle bütünleşmek için ekonominin dışa açılımı gerçekleştiğinde büyümenin sağlanacağı ve yoksulluğun azalacaktır. Küreselleşme politikaları sonucunda yaşanan bazı olumsuzlukların-başarısızlıkların nedeni olarak ise ülkelerin kurumlarının yeterince güçlü olmadığı ve coğrafi özellikler nedeniyle ulaşımın sağlanmasında zorluklar yaşandığı ya da altyapıdaki eksiklikler ileri sürülmektedir (Dollar, 2001). Özetle Dollar küreselleşmenin ticareti artırarak ekonomik büyüme sağlayacağını ve bu durumun da yoksulluk gibi çok çeşitli sorunları çözecek bir durum olduğunu ifade etmektedir.

Küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu 102 gelişmekte olan ülkenin verilerini kullanarak ‘yatay kesit analizi’ ile ölçen Yanar ve Şahbaz (2013: 68-69), küreselleşmenin yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azalttığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Küreselleşmenin sadece ekonomik boyutunun olmadığını sosyal ve politik küreselleşmenin de oldukça önemli olduğunu ifade eden ve analize dahil eden yazarlar, gelişmekte olan ülkelerde sosyal ve ekonomik küreselleşmedeki artışın gelir eşitsizliğini azalttığını tespit etmişlerdir. Aynı şekilde, küreselleşmenin yoksulluğu azaltıcı etkisi olduğunu da analiz etmişlerdir.

Küreselleşmenin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkisi, dış ticaret yoluyla ekonomik büyümenin sağlandığı dolayısıyla yoksulluğun azaldığı ifade edilerek açıklanmıştır. Buna karşılık büyüme ve kalkınma arasındaki farka dikkat çeken Çelikel (2004: 217-221), küreselleşme ile birlikte genel anlamda gelişmekte olan ülkelerde yüksek oranlarda büyümenin sağlandığını fakat bu büyümenin mutlak yoksulluk içinde bulunan kişilerin durumunda herhangi bir iyileştirmeyi sağlamadığını, aksine yaşam standartlarında düşüşlerin yaşandığını belirtmiştir. Küreselleşme ile birlikte sadece sermaye ve ticaret serbestleşmemiş bunların yanında ekonomideki devletin rolü de daraltılmıştır. Eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçların dahi devlet eliyle gerçekleşmemesi sosyal devlet anlayışının zayıflamasına neden olup özellikle düşük ve orta gelirli grupları oldukça olumsuz şekilde etkilemiştir. Ayrıca devletin ekonomi üzerindeki etkisinin azalmasıyla pek çok gelişmekte olan ülkede ekonomi daralmış, yoksulluk artmıştır (Şenses, 2001; Yeldan; 2016).

Koray (2011: 403-404), OECD ve Global Issues sitelerinden elde ettiği veriler eşliğinde küresel adaletsizliğin boyutlarını göstermiştir. 2000’de dünyadaki toplam özel tüketimin %59’su en zengin %10’a ait iken en yoksul %10’nun bu tüketimdeki payı %0,5’tir. Tarihsel açıdan küresel düzeyde gelir dağılımındaki değişimlere bakıldığında, “1820’de en zengin %20’lik dilimin en yoksul %20’lik dilime göre gelir farkı 3 kat iken, 1913’te

11 kat, 1973'te 44 kat ve 1992'de 72 kata" artarak giderek derinleşen bir eşitsizlik yaratmıştır.

Küreselleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisini gösteren 1998 tarihli *Human Development Report* verilerine göre GSYİH yönünden incelendiğinde kişi başına düşen gelirin en az olduğu Sierra Leone ile kişi başına düşen gelirin en yüksek olduğu Lüksemburg arasında 75 kat fark bulunmaktadır. Bu durum ülkeler arasında da ülkelerin kendi içerisinde eşitsizliklerin, adaletsizliklerin arttığına bir göstergesidir (Çeken, 2008: 90).

1998 Ticaret ve Kalkınma Raporundan elde edilen verilerden hareketle küreselleşmenin derinleşmesinin eşitsizliklerde yaşanan derinleşmeyi de artırdığı anlaşılmaktadır. Hem gini katsayıları hem yüzde yirmilik dilimler gelir dağılımında yaşanan eşitsizliklerdeki artış göstermektedir (Yeldan, 2002: 18).

1.3.2 Yoksulluk

Küreselleşme, yoksulluğu derinleştirerek hanelerin ve özellikle çocukların yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. Çocuklar açısından konu özel bir kavramla, çocuk yoksulluğu olarak literatürde yer almaktadır. Çalışmada çocuk yoksulluğundan önce, yoksulluk kavramına yer verilecektir, ardından çocuk işçiliği ile ilişkisi tartışılacaktır.

Yoksulluğun derecesi ve farklı boyutlarda olabilmesi dolayısıyla "mutlak yoksulluk" ve "görelî yoksulluk" kavramları karşımıza çıkmaktadır. Mutlak yoksulluk, bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmek için gerekli olan asgari ihtiyaçlarını dahi karşılayamama durumudur. Görelî yoksulluk ise bireyin sahip olduğu gelir düzeyinden ziyade içinde bulunduğu toplumdaki diğer bireyler karşısındaki durumuyla ilişkili olan bir kavramdır (Memiş, 2014: 148). Bir başka deyişle mutlak yoksulluk salt ekonomik etmenler doğrultusunda belirlenmiş olup kişilerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan gelir düzeyinden yoksun olmaları durumunu ifade ederken, görelî yoksulluk kavramı hem içerisinde bulunulan toplumdaki insanlarla karşılaştırmalı bir durumu içermekte hem

de yaşamın sadece hayatı devam ettirmek olmadığını aynı zamanda toplumsal ve sosyal ihtiyaçların da oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Çocuk işçiliğinde, genel anlamdaki yoksulluğun yanı sıra çocuk yoksulluğu da önemli bir konudur. UNICEF 2005 yılında yayınladığı Dünya Çocuklarının Durumu raporunda çocuk yoksulluğunu, çocuğun büyümesi, gelişimi için ihtiyaç duyduğu maddi ve manevi kaynaklardan mahrum olması olarak tanımlamıştır (Kahraman ve Sallan Gül, 2015: 344). UNICEF raporunda, bugünkü eğilimler aynı şekilde devam ederse 2030 yılına kadar 167 milyon çocuğun yoksulluk içinde yaşayacağını belirtmiştir.⁸

Çocuk yoksulluğu, çocukların beslenme, eğitim, sağlık gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumudur. Çocuk yoksulluğunun çocuklar üzerinde pek çok olumsuz etkisi vardır. Bunlardan ilki çocukların fiziksel, zihinsel, duygusal gelişimini olumsuz etkilemesi, kalıcı hasarlar vermesi ve eğitim imkanlarından yararlanamamalarına neden olmasıdır (Chen ve Corak, 2008; Gordon vd., 2003:). Bir diğer önemli etki, çocuk yoksulluğuna maruz kalan çocukların yetişkinlik dönemlerinde de yoksullukla mücadele etme olasılığını artırmasıdır. Başka bir ifade ile yoksulluğun kuşaklararası aktarımına neden olmaktadır. Çocuk yoksulluğunun önemli etkilerinden biri de çocuk işçiliğine neden olmasıdır. Hayatlarını devam ettirebilmek için yeterli gelir düzeyine sahip olmayan çocuklar, çalışma yaşamına dahil olmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum çocukların sağlıklarını olumsuz yönde etkilerken, fiziksel ve duygusal olarak sömürüye açık hale gelmelerine neden olmaktadır (Durgun, 2011; Kudubeş vd., 2017; Kurnaz, 2007; Vleminckx ve Smeeding, 2001).

Çocuk işçiliğinin nedenlerine bakıldığında en temel nedenlerden biri olarak yoksulluk önemli bir yer tutmaktadır. Çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasındaki nedenlerin neler

⁸ <https://www.unicef.org/yazi/unicef-dunyanin-en-dezavantajli-cocuklarini-yoksulluk-egitimsizlik-ve-erken-olumler-bekliyor> Erişim Tarihi: 03.05.2021

olabileceği ile ilgili iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlar, Konfor-Lüks Aksiyomu (Luxury Axiom) ve İkame Aksiyomu (Substitution Axiom)'dur. Çocuk emeğinin arz yönüyle ilişkili olan Konfor-Lüks Aksiyomunda, yetişkinlerin kazançları temel geçinme eşiğine dahi ulaşamadığı için hayatlarını devam ettirebilmek için ailedeki tüm bireylerin çalışması zorunluluktur. Bir diğer deyişle ailenin çocuk işçiliği dışındaki kaynaklardan elde ettiği gelir çok düşükse, aile çocuğunu çalıştırmak zorunda kalmaktadır. Bu varsayımda aileler temel olarak çocuklarının çalışmasını istememekle birlikte çocukların çalışmayıp okula gitmesinin lüks bir durum olarak görüldüğü belirtilmektedir. Dolayısıyla aslında yetişkinlerin de seçim şanslarının olmadığı görülmektedir (Basu ve Tzannatos, 2003: 148).

Emek arzı yönünden bakıldığında çocuk işçiliği var olan yoksullukla baş edebilmek ve hayatta kalabilmek için uygulanan bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle göç hikayelerinde daha da belirgin olarak gözlemlenen bu süreç aile büyüklerinin çalışamaması ya da çok düşük ücretlerle çalışma gibi durumların olmasından dolayı ailenin geçinebilmesi-hayatta kalabilmesi için ailedeki çocuklar da dahil olmak üzere tüm bireylerin çalışması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda küçük yaşlarda çalışmak zorunda olan çocuklar eğitim vb. çeşitli imkanlardan da yararlanamamakta ve dolayısıyla geleceğin yoksul bireylerini ve ailelerini meydana getirmektedirler.

Yetişkinlerin göç gibi nedenlerle çalışamama durumunun yanı sıra ailedeki yetişkinlerin çalışması durumunda dahi elde edilen gelirin oldukça düşük seviyelerde olması ve düzenli olmaması gibi nedenlerin de çocukların çalışmak zorunda kalmalarına neden olabilmektedir. Hinrichsen ve College'ın (2017) Ekvator Cumhuriyetinde gerçekleştirdikleri çalışmada, yoksulluğun yüksek boyutlarda olduğu, büyük bir kayıt dışılığın yaşandığı, sosyoekonomik açıdan toplumun en altında yer alan ailelerin ve özellikle çocukların hayatta kalma stratejileri gözlenmiştir. Lüks Aksiyom yaklaşımına paralel olarak, ailelerin hayatta kalabilmek için tüm bireylerinin çalışmak zorunda olduğu

ve bunun çok küçük yaşlardan başlayarak gelecek dönemde de devam ettiği görülmektedir. Bu durum kuşaklararası devam eden bir yoksulluğun ve kayıt dışılığın oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Ailelere çocukların çalışmasıyla ilgili görüşleri sorulduğunda ise bu durumun bir tercihten ziyade bir mecburiyet olduğu görülmektedir. Aileler çocuklarının kendileri gibi kayıt dışı çalışmamalarını eğitim alarak formel işlerde çalışmalarını istediklerini ifade etmişlerdir (Hinrichsen ve College, 2017). Çalışmada ifade edilen yaklaşımı da doğrular nitelikte çocukların çalışmaktan başka bir seçeneklerinin olmadığı ve okula gitmek gibi hususlar bir yana ailelerin gelirlerinin düşüklüğünden dolayı sürekli aynı tür besinleri almaları fiziksel gelişimlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla farklı seviyelerde seyredebileceği ve tek belirleyici husus olmadığı kabul edilmekle birlikte çocuk işçiliğinde emek arzı açısından yoksulluğun- ailenin gelir düzeyinin etkili olduğu kabul edilmelidir.

Çocuk işçiliğinde lüks ve ikame aksiyomu yaklaşımını destekleyen bir diğer örnek, Reddy (2013) tarafından Fiji'deki çocukların neden çalıştıklarını ortaya çıkarma amacıyla yapılan çalışmadır. Çalışma sonucunda, çocukların çalışmalarındaki en büyük neden, %62,5 oranla hane gelirinin düşük olmasıdır. Ailede çalışan bir yetişkinin olmaması ve eğitim giderlerini karşılayabilmek, çocuk emeği arzının ortaya çıkmasına neden olan önemli etmenlerdir. Çalışmadaki bir diğer önemli bulgu, yetişkin gelirindeki bir dolarlık bir artış çocuk işçiliğini %0,02 oranında azaltmaktadır. Ayrıca hane büyüklüğü de çocuk işçiliğine ihtiyacı artıran önemli bir belirleyendir. Hanedeki bir birimlik artış çocuk emeği arzını %23 oranında artırabilmektedir. Ailede çalışan yetişkinin olmaması, çocuğun emeğinin yetişkin emeği ile ikame edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla çalışma hem lüks hem ikame aksiyomunu da destekleyici sonuçlara ulaşmıştır (Reddy, 2013: 88).

Bhukuth ve Ballet (2006) tarafından Hindistan'ın Tamil Nadu eyaletinde yapılan çalışma, çocukların yetişkin emeğini tam olarak ikame edemese de tamamlayıcı olarak önemli bir

yere sahip olduğunu göstermiştir. Mevsimlik göçmen işçiler tarafından yapılan tuğlalar, tüm ailenin çalışmasını gerektirmektedir. Tuğla fırınlarında çalışan hanelerin, borçlandırılarak zorla çalıştırılmalarına engel olabilmek için çocuklar da çalışmak zorunda kalmaktadır. Yapılan işin zorluğu, çocukların tek başlarına yetişkin işçiler yerine çalıştırılmalarını engellese de çocuklar, işverenler tarafından hane verimliliğini artıran işçiler olarak görülmektedir (Bhukuth ve Ballet, 2006: 595-596). Bu durum hanelerin yeterli gelir düzeyine sahip olmamalarının bir sonucu olarak çocukların çalışmak zorunda kaldığına işaret etmektedir. Çalışma, çocuk emeğinin yetişkin emeğini tamamen ikame etmediğini ifade etse de çocuklar çalışmasaydı üretimde yer alacak yetişkin işçiler düşünüldüğünde aslında çocuk emeğinin yetişkin emeği ile kısmen ikame edildiğini ve üretim için önemli bir tamamlayıcı işleve sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ailenin ekonomik durumuyla çocukların çalışmasının arasında önemli bir ilişkinin olduğu kabul edilmiş bir gerçekliktir. Sunal (2011), 148 farklı ülkelerin UNICEF verilerinden yararlanarak yaptığı çalışmasında ülkeleri farklı gelir düzeyine göre dört gruba ayırmıştır. Çalışmadaki asıl amaç gelir düzeyi ile çocuk emeği arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu anlamda en düşük gelirli ülkelerin yer aldığı ilk iki gruptaki ülkelerde kişi başına düşen gelir düzeyi arttıkça çocuk işçiliği oranı azalmıştır. Dolayısıyla var olan zenginliğin ülkedeki tüm vatandaşların faydalanabileceği şekilde paylaşılması durumunda yoksulluğun ve sebep olduğu çocuk işçiliğinin oranları azaltılabilir.

Yoksulluk oldukça eski bir sosyoekonomik sorundur. Bununla birlikte kapitalizmden önceki yoksulluğun nedeni gerçek anlamda yokluk iken kapitalizmle birlikte yoksulluk, varlığın olabilmesi için bir gereklilik durumuna gelmiştir. Bu durum 'ilkel sermaye birikimi' ve 'artığa el koyma' kuramlarıyla açıklanabilir (Gün, 2010: 3-10).

Çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında iki temel yaklaşımın olduğu belirtilmişti. Lüks Aksiyomu emeğin arz yönü ile ilgili iken İkame Aksiyomu olarak ifade eden yaklaşım

çocuk emeğinin talebiyle ilişkilidir. İkame Aksiyomuna göre yetişkin işçiler ile çocuk işçiler yaptıkları iş açısından ikame edilebilirler, hatta bazı iş kollarında, el dokuması halıların yapılması gibi, çocukların yetişkinlere oranla daha çok tercih edilebildiği bilinmektedir (Basu ve Tzannatos, 2003: 148). Bununla birlikte yetişkin işçilerle karşılaştırıldığında çocuk işçiliği, ücretlerin önemli derecede daha az olması ve sigorta gibi çeşitli ödenekler gerektirmemesinden dolayı daha karlı olmaktadır. Dolayısıyla çocuk emeğini talep edenler açısından bakıldığında, karlarını en fazlalaştırmak amacıyla üretim maliyetlerini minimum seviyede tutmaya çalışmaktadırlar.

1.3.3 Gelir Eşitsizliği

Gelir dağılımı, ülkede belirli bir dönem içerisinde elde edilen zenginliğin üretime katılan faktörlerce paylaşılmasıdır. Oldukça temel ve önemli bir konu olan gelir dağılımıyla ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Kapitalist üretim ilişkilerini eleştirel bir şekilde ele alan Marx, gelir dağılımını ‘artığa el koyma’ ve ‘sömürü’ kavramlarıyla açıklamıştır. İşçiler hayatta kalmaları için gerekli olandan daha fazla çalışarak artı değeri üretirler, kapitalistler de artık ürüne el koyarlar. Böylece artık ürüne el konulmasıyla açıkça sömürünün gerçekleştiğini ifade eder (Marx, 2003: 165-207). Bu da üretimden elde edilenin dağılımını eşitsiz kılmaktadır. Yukarıda açıklamalar ışığında gelir dağılımını, özellikle de buradaki eşitsizliği bir bölüşüm sorunu olarak değerlendirmek mümkündür.

Klasik ekonomi görüşü olarak ifade edebileceğimiz görüşte yer alan Ricardo ise bölüşümün toplumun her gelişim seviyesinde farklı şekilde gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Ricardo, kaynakların kıtlığı ve verimliliğin zamanla azalacağına vurgu yaparak üretimin ilk başlarında hem işçiler hem de toprak sahiplerinin gelirinin az olacağını ama zamanla nüfusun da artmasıyla toprağın değerinin artacağını ve toprak sahiplerinin milli gelirden daha fazla gelir elde edeceklerini ifade etmiştir (Tanyeri, 2000:4-8).

Gelir dağılımı ile önemli çalışmaları olan Piketty (2014), sermaye ile emek arasındaki bölüşümün ciddi çatışmalara neden olmasını sermayenin aşırı yoğunlaşmasından

kaynaklandığını, zenginliğin paylaşımının “yakınsamalar” (eşitsizliği azaltıcı mekanizmalar) ve “ıraksamalar” (eşitsizliği artıran mekanizmalar) ile gerçekleştiğini ve eşitliği-istikrarı kendiliğinden oluşturan doğal bir sürecin olmadığını ifade eder. Başlıca yakınsama kuvveti olarak da eğitime yapılan yatırımları, bilgi ve becerilerin yayılmasını sıralar (Piketty, 2014: 22-30).

Öte yandan Stiglitz (2018), *Eşitsizliğin Bedeli* adlı eserinde gelir eşitsizliğinin sadece gelişmekte olan ülkelerde var olan bir sorun olmadığını göstermektedir. Gelir eşitsizliğini ABD özelinde ele alan Stiglitz, ülkede insanların %1 ve %99 olarak iki gruba ayrıldığını ifade etmektedir. Oluşturulan zenginliğin toplumun %1'i tarafından ele geçirildiğini ve eşitsizliğin bu boyutlarda devam etmesi halinde kapitalizmin “sürdürülebilirlik” noktasında sorunlar yaşayacağını belirtmiştir. 1980 sonrasında derinleşmeye başlayan eşitsizliğin 2008 kriziyle daha da derinleşmesi toplumsal adaleti olumsuz yönde etkilediğini ifade eder.

Kuznets'in teorisinin aksine, kapitalizmde ortaya çıkan eşitsizliğin dönemsel ve katlanılması gereken bir evre olmadığını ifade etmek mümkündür. Kuznetz (1955), 1913-1948 döneminde yaşanan gelir dağılımındaki iyileşmeyi örnek göstererek eşitsizliğin kalkınmanın ilk evrelerinde artıp sanayileşme ve kalkınmanın ilerlemesiyle birlikte kendiliğinden azalacağını ifade etmiştir. Oysa sanayileşmenin- kapitalizmin en ileri evrelerini yaşayan ABD'de yaşanan gelir eşitsizliğinin boyutu, gelir dağılımındaki eşitsizliğin kapitalizmin doğal seyrine bırakılarak çözülebilecek bir sorun olmadığına örnektir.

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin uygulanan ekonomik politikalarla yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir. Ekonominin piyasanın işleyişine bırakılmayıp çeşitli düzenleyici önlemlerin alındığı 1915-1945 döneminde, yaşanan savaşların da etkisiyle, gelir dağılımında eşitsizliğin azaldığı gözlenmiştir. Aksine serbest piyasa ekonomisinin hâkim

olmaya başladığı 1970-1980 sonrası dönemde gelir eşitsizliğinde artışlar yaşanmaktadır (Piketty, 2014: 253-287).

Çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerinin ele alındığı çalışmada uygulanan ekonomik politikaların önemine dikkat çekilmek istenmektedir. Özellikle 1970’li yıllarla birlikte serbest piyasa ekonomisine dayalı neoliberal politikaların benimsenmesinin yol açtığı gelir eşitsizliği pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. *Küresel Adaletsizlik Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu*’na (2018) göre, “dünyadaki en zengin 42 kişinin mal varlığı, dünya nüfusunun %50’sine tekabül eden 3,6 milyar insanın gelirine eşittir; en zengin 10 ülkenin geliri de en fakir 10 ülke gelirinin tam 77 katıdır” (Emin, 2018). Raporda ifade edildiği gibi eşitsizliğin yüksek boyutlarda olması yoksulluk, çatışma, açlık gibi problemleri beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda suç oranlarının artmasına, sosyal çalkantılara da neden olabilmektedir. Toplum olarak edinilen zenginlikten toplumun büyük kesiminin yararlanamaması sonucunda oluşan yoksulluk, açlık, çatışma gibi problemler, yaşamlarını idame ettirmeye çalışan düşük gelirli ailelerin çocuklarını çalışma hayatına katılmak zorunda bırakmaktadır (Sunal, 2011; Tanaka, 2003).

Yukarıda da belirtildiği gibi, çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinden biri gelir dağılımındaki eşitsizliktir. Bu durum ülkelerin kendi içinde yaşadığı gelir adaletsizliği kadar dünya genelinde ülkeler arası yaşanan adaletsizlikte de kendini göstermektedir. ILO’nun 2017 tarihli *Global Estimates of Child Labour: Results and Trends, 2012-2016* adlı raporunda, ülkelerin gelir düzeyleri ile çocuk işçiliği arasındaki ilişki belirtilmiştir. Buna göre ülkeler gelir düzeylerine göre dört gruba ayrılmıştır. 1. grubu temsil eden düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde çocuk işçiliğinde bulunan çocukların yüzdesi %26,2 iken 4.grubu temsil eden yüksek gelirli ülkelerde çocuk işçilerin yüzdesi %0,9’dur (ILO ve UNICEF, 2021: 51). Özetle, ülkelerin sahip oldukları gelir düzeyi ile çocuk işçiliğinin

doğrudan ilişkili olduğu ifade edilebilir. Ülkelerin gelir düzeyleri arasındaki açıklık ise yaşanan eşitsizliğe kanıt niteliğindedir.

1.3.4 Göç

Çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerinden bir diğeri, göçtür. Göçün farklı şekilleri olan kırdan kente göç, savaş-şiddet gibi nedenlerle yapılan zorunlu göçler ve daha iyi bir yaşam umuduyla gerçekleştirilen uluslararası göçlerin tümü çocuk işçiliğini doğrudan ve/veya dolaylı yollarla etkileme potansiyeline sahiptir. Çalışmanın incelediği iki ülke, Türkiye ve Meksika, geçen yüzyıldan günümüze göçü farklı biçimlerde deneyimlemiş göç ülkeleridir. Göç veren, transit ve hedef ülke niteliklerini bir arada barındıran Türkiye ve Meksika'da göç, çocukların eğitime erişimini, refah düzeylerini, çalışmalarını belirleyen faktörlerden biri olarak bu kısımda ele alınmaktadır.

Türkiye'de 1950'lerden günümüze yaşanan kırdan kente göç, tarımda mevsimlik göç ve son olarak Suriye iç savaşı nedeniyle Türkiye'ye yönelen göçün özellikle gelir düzeyi düşük hanelerde çocuk işçiliği ile ilişkisi bilinmektedir. Meksika özelinde ise göç ve çocuk işçilik meselesi büyük ölçüde ebeveynlerden birinin ya da ikisinin birden ABD'ye göçü ile bağlantılı olarak tartışılmaktadır (Alcaraz vd., 2012; Bayot, 2007; Kandel ve Kao, 2001). Bununla birlikte kırdan kente göç, mevsimlik tarım işleri için göç de benzer şekilde çocukların çalışmaları ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır.

Kırdan kente göçle birlikte, yetişkin aile üyelerinin geçici, güvencesiz ve düşük ücretli kayıtdışı işlerde çalışmaları yaygındır. Özellikle işlerin devamlılık göstermemesi ve düşük ücretli olması beraberinde yoksulluğu getirmektedir. Kırdan kente göç edilmesi kentsel işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun vasıflara sahip olamama, düşük eğitim seviyesi gibi sebeplerle işsizliği de beraberinde getirebilmektedir. Hane gelirinin düşük olması, işsizlik gibi sonuçları olan göç, çocuk işçiliğine neden olan bir süreçtir (ÇSGB, 2017: 15). Yaşanan göçler sonucunda çocukların çalışma hayatına dahil olmaları, hayatta kalma stratejisi olarak görülmektedir (Peralta, 2009; Altıntaş, 2003; Gün, 2010).

2011 yılında Suriye'deki iç savaş sonucunda 23 milyonluk nüfusun yaklaşık 10 milyondan fazlası göç etmek zorunda kalmıştır (Özer, 2020: 313). Türkiye, Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak göç ettiği bir ülke konumundadır. 2021'in "Şubat ayı verilerine göre, Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 3.655.067'dir. Bu grup içinde 0-18 yaş aralığındaki çocuk sayısı ise 1.732.345'tir."⁹ Sözü edilen veriler, resmi kayıt altına alınan nüfusa aittir. Oysa gerçek sayının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Yine de resmi veriler, önemli bir çocuk nüfusun göç ettiğini, Türkiye'de dünyaya geldiğini göstermektedir.

Gerçekleşen göçün geçiciliği-kalıcılığı tartışılırken göçmenlerin geçimlerini nasıl sağlayacaklarına ilişkin yıllar içinde artan kaygıları ile birlikte çocuk işçiliğinin artışına şahit olunmuştur. Zorunlu göç, pek çok kişi açısından yoksulluğu artıran, derinleştiren bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Doğan, 2016). Kentsel ve kırsal alandan geçimlik faaliyetlerini durdurarak göç eden hanelerin Türkiye'de zor koşullarda yaşadıkları bilinmektedir. Hanedeki yetişkinlerin savaş ve göç esnasında ölümü, işsiz kalması ve düzenli ve yeterli gelir getirici iş olanağına sahip olamaması, çocuk işçiliğine sebebiyet vermektedir. Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı illerden biri olan Kilis'te Suriyeli çocuk işçiliği ile ilgili çalışma, göç olgusunun çocuk işçilik üzerindeki etkisine örnektir. Çalışma kapsamında Suriyeli çocukların hayatta kalabilmek için uzun saatler boyunca, düşük ücretlerle çalışmak zorunda kaldıkları belirtilmiştir (Harunoğulları, 2016).

Türkiye'deki Suriyeli çocuk işçilerin sayılarına ilişkin bilinmezlik devam etmekle birlikte yapılan alan çalışmalarından, basında çıkan haberlerden Suriyeli çocukların, farklı sektörlerde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Çocukların çalışmalarının en temel nedeni ekonomik sıkıntılardır. Çalışma alanları ise mevsimlik tarım işçiliği, küçük üretim

⁹ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Erişim Tarihi: 22.02.2021

alanlarında çalışma ve sokakta yapılan işler şeklindedir (Doğan, 2016: 18). Suriyeli çocuk işçilerin enformel işlerde çalıştıkları ve gelirlerinin yerli yaşlılarına göre düşük olduğu bilinmektedir. Zorunlu göç nedeniyle yaşanan yoksulluk sonucunda çocukların çalışma zorunluluğu, ücretlerdeki ve çalışma şartlarındaki olumsuzluklara katlanmasına da neden olmaktadır (Lordoğlu ve Aslan, 2018: 722-723, Aytaç ve Kılınç, 2021: 402).

Meksika, göç olgusunun yoğun olarak yaşandığı ülkelerdendir. İç göçle birlikte özellikle ABD'ye yapılan göçlerin yoğun olduğu bilinmektedir. Ekonomik nedenlerle (geride kalan aile üyelerine maddi destek sağlayabilmek) aile üyelerinin göç etmesi çocuklar üzerinde de çeşitli etkilere neden olmaktadır. Kao (2009), Meksika'da aile üyelerinden birinin göç etmesinin çocukların eğitim ve çalışma durumları üzerinde farklı etkileri olduğunu ifade etmiştir. Bir yandan göç eden hane üyelerinin yaptığı maddi destekler yaşam standardının artmasına ve eğitim masraflarının karşılanabilmesini sağlamaktadır. Diğer yandan aile üyelerinden birinin eksikliği çocukların ekstra sorumluluklar yüklenmesine neden olabilmektedir. Ayrıca aile üyelerinin birinin göçü, çocukların da ilerde göçe yönelmesine neden olabilmektedir. ABD'ye göç eden kişilerin düşük vasıflı işlerde çalışmaları, çocukların eğitime devam etme motivasyonlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla göçün kısa dönemde eğitimi olumlu, uzun dönemde ise özellikle eğitime devam isteği açısından olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Göçmen dövizlerinin, okullaşma ve çocuk işçiliğine ne yönde etki ettiği El Salvador özelinde ele alan bir çalışmadan elde edilen veriler, göçmen dövizlerinin okullaşma oranı üzerindeki etkisinin sıfır ya da oldukça önemsiz olduğunu ortaya koymuştur. Havalelerin çocuk işçiliğine etkisi ise iki yönlü olarak gerçekleşmiştir. Çocukların ücretli işçi olarak çalışma durumu azalırken, hane içerisinde ücretsiz aile işi faaliyetlerinde artışlara neden olmuştur (Acosta, 2011).

Hanson ve Woodruff (2003), Meksika'dan göçün çocukların eğitim durumuna etkisinin ne yönde olduğunu araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar; ailede göç eden bir bireyin olması

çocukların eğitimde daha uzun yıllar kalmasını sağlamaktadır. Yapılan çalışmada, çocukların okulu bırakıp çalışmaya başlamasında ekonomik faktörlerin oldukça önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Ekonomik anlamda yaşanan olumlu gelişmelerin çocukların çalışma durumlarında önemli düşüşlere neden olacağı yönünde bir çıkarım yapılabilir.

Meksika'da yapılan göçler sonucunda gönderilen paranın devamlılığı konusu da çocuk işçiliğini etkileyen bir diğer husustur. Alcaraz vd. (2012), çalışmalarında 2008-2009 krizinin Meksika'da işçi dövizlerine, çocuk işçiliğine ve okullaşma durumuna etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda 2008 krizinin Meksikalı göçmenlerin işlerini kaybetmesi gibi nedenlerle gönderilen para-işçi dövizleri üzerinde olumsuz sonuçlara neden olduğu belirlenmiştir. Oluşan bu durum çocukların okulları bırakarak çalışma hayatına girmelerine neden olmuştur. Bir diğer deyişle 2008 krizi Meksika'da okullaşmayı olumsuz etkileyerek çocuk işçiliğini artırmıştır.

Özetle, Meksika'dan başta ABD olmak üzere farklı ülkelere yapılan göçler sonucunda geride kalanlara gönderilen dövizler genel olarak okullaşmanın önündeki maddi engelleri ortadan kaldırmaktadır. Hane içi gelirin artmasını sağlayan işçi dövizleri, çocuk işçiliğinin azalmasına da katkı sunmaktadır. Bununla birlikte göç eden kimselerin hedef ülkelerde düzensiz göçmen olarak yaşamaları çeşitli korumalardan yoksun bir hayat yaşamalarına neden olmaktadır. Ekonomideki dalgalanmalar, geçici işler, düşük ücretler ve güvencesiz çalışma koşulları göçmen işçileri toplumun en dezavantajlı gruplarına dahil eder. Dolayısıyla göç sonucunda geride kalanlara gönderilen maddi destek kırılğan bir özellik taşımaktadır ve devamlılığı noktasında çeşitli sorunlarla karşılaşılabilir.

Yukarıda çalışmanın konusunu oluşturan iki ülkede gerçekleşen göç biçimlerine ve bunların çocuk işçiliğine etkileri ele alınmıştır. Yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi, çocuk işçiliğinde göç oldukça belirleyici bir role sahiptir. Gerek kırdan kente yaşanan göç, gerek iç savaş nedeniyle yaşanan zorunlu göç ve gerekse daha iyi bir yaşam için ülkeler arası yapılan göç, çocuk işçiliğini çeşitli biçimlerde etkilemektedir.

1.3.4.1 Zorla Çalıştırılma

Çocukların zorla çalıştırılması durumu, insan ticareti ve özelinde çocuk ticaretinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuk ticaretinin ise farklı amaçlara yönelik olarak gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bunlar; işgücünün sömürsü olarak da ifade edilebilecek olan zorla çalıştırma, cinsel istismar amacıyla veya zorunlu askerlik yaptırılması amacıyla kaçırılma gibidir. Sözü edilen hallerin her birinde çocukların rızası olmaksızın ve insan hakları ihlal edilerek çalıştırıldıkları için zorla çalıştırılma başlığı altında toplanabilir. Çocuk ticaretinin meydana gelmesinin arkasında en sık rastlanan durumlar; yoksulluk, ülkede çatışma, savaş olma hali, ebeveynlerinden herhangi bir nedenle ayrı kalma, eğitimden yararlanamama ve mesleki becerilerden yoksun olma durumları sayılabilir (UNICEF, 2005: 13- 18).

Dünyada zorla çalıştırılan insan sayısının 20,9 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Zorla çalıştırılan kız çocuklarının ve kadınların sayısı, 11,4 milyon iken erkek ve erkek çocuklarının sayısı ise 9,5 milyondur. 17 yaş ve altındaki zorla çalıştırılan çocuk sayısı ise 5,5 milyondur. Bölgelere bakıldığında en fazla zorla çalıştırılma Asya-Pasifik bölgesindedir ve bu bölgede 11,7 milyon kişi zorla çalıştırılmaktadır. İkinci olarak 3,7 milyon kişiyle Afrika gelirken, Latin Amerika ve Karayipler'de 1,8 milyon kişi zorla çalıştırılmaktadır (ILO, 2012: 1-2).

Yukarıda göç sürecinin çocukları farklı biçimlerde etkilediğinden söz edilmiştir. Özellikle düzensiz göç süreci, çocukları daha savunmasız ve sömürüye açık hale getirmektedir. Çeşitli nedenlerle ebeveynlerinden, onları koruyacak kimselerden yoksun kalan bir diğer deyişle refakatsiz çocuklar, çocuk ticaretine maruz kalabilmektedir (Demir vd., 2015: 5). Refakatsiz göç eden çocukların sayısı 2010-2016 yılları arasında 5 kat

artmış, bilhassa 2015- 2016 yıllarında bu sayı 300 bine ulaşmıştır.¹⁰ Sözü edilen sayıların resmi istatistiklere dayandığı göz önüne alınırsa, sayının daha fazla olduğu düşünülebilir.

1.3.5 Kayıtdışı İstihdam

Enformel sektör kavramı, 1970’li yıllarda ortaya çıkmış, 1980-90’lı yıllarda yaygınlık kazanmıştır. Enformel ekonominin oluşmasında ve yaygınlık kazanmasında kırdan kente yaşanan göç ve sözü edilen dönemdeki ekonomi anlayışında yaşanan değişimler etkili olmuştur. Özellikle 1980’li yıllarda küreselleşmenin etkisiyle serbest ekonomiye ve ihracata dayalı ekonominin hâkim olması, ucuz işgücünün küresel rekabette önemli bir yere sahip olması ve taşeronlaşma gibi uygulamalar enformel sektörün oluşmasında belirleyici olmuştur (Özsuca ve Toksöz, 2003: 5-6).

İlk olarak kırdan kente göçün enformel sektörün oluşumuna etkisi ele alınacaktır. 1970 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelerde kırdan kente yaşanan göçler sonucu kentlerde yeterli istihdam olanakları sağlanamamıştır. Büyük bir işsizler yığını oluşmuştur. Fabrikalarda, hizmet sektöründe iş bulamayanların büyük bir kısmı alternatif işler yapmaya başlamışlardır. Yaşanan göçler sonucunda formel ekonomiye dahil olamayan kişiler, sermaye ihtiyacının olmadığı, belirli bir vasıf düzeyine ve eğitime gerek olmaksızın çalışabilmeyi sağlayan alanlar olan enformel sektörde yer almışlardır. Ekonomide kayıtdışı istihdam, sosyal güvenceden yoksun, düzenli ve devamlı bir gelir getirmeyen, düşük ücretli, zorlu çalışma koşullarıyla tanımlanabilir. Özellikle ayakkabı boyama, seyyar satıcılık, hamallık gibi düzenli gelirin olmadığı işler hanenin geçimi için yeterli olmamaktadır. Bu durum, hanedeki çocukların da en kolay entegre olabildikleri işler olan kayıtdışı istihdamda yer almalarına neden olmaktadır (Şen ve Kahraman, 2012: 175). Dünya genelinde çocuk işçiliğinin en yaygın biçimlerinden biri sokakta çalışmadır

¹⁰ <https://www.unicef.org/turkey/basin-bultenleri/unicef-yalniz-basina-yollara-dusen-multeci-ve-gocmen-cocukların-sayısı-2010> Erişim Tarihi: 01.04.2021

ve sokakta çalışan çocukların büyük çoğunluğu yukarıda ifade edilen süreçleri yaşamış çocuklardır (Lusk vd., 1989; Alptekin, 2011).

1980 sonrası uygulanan neoliberal politikaların etkisiyle devletlerin ekonomiye müdahalesi azalmıştır. Bu durum formel ekonomideki iş olanaklarının azalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda küreselleşmenin de etkisiyle imalat sektöründe üretimin bazı aşamaları, maliyetleri daha uygun olduğu için, terhane (Yıldız ve Yıldız, 2017) ya da terleme atölyeleri (*sweatshop*) adı verilen çalışma alanlarında gerçekleştirilmektedir. Kârlılığı artırabilmek için oluşturulan sözü edilen çalışma alanları, enformel ekonominin genişlemesine ve toplumun bazı kesimlerinde nesiller boyu aktararak kalıcılılaşmasına neden olmaktadır (Şen ve Kahraman, 2012: 175-176).

Çocuk işçiler, enformel ekonomide yoğun olarak yer almaktadır. İhracata dayalı üretimin belirli aşamaları fason üretimle gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle ihracata dayalı üretim yapan işyerlerinin doğrudan olmasa da dolaylı yollarla çocuk işçiliğine dayalı olarak devamlılıklarını sürdürdükleri ifade edilebilir (Tunçcan, 2000: 257). Türkiye örneğinden bakıldığında küçük sanayi işyerlerinde çalışan çocuklar, çocuk işçilerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Çocuk işçilerin ucuz işgücü olmaları, itaatkâr olmaları gibi özelliklerinin de etkisiyle bazı sektörlerin devamlılığında çocuk emeğinin önemli bir yere sahip olduğu gözlenmektedir (Yıldız ve Yıldız, 2017; Uyan Semerci vd., 2017; Kalkınma Atölyesi, 2019a).

1.3.6 İşsizlik

Hanedeki yetişkinlerin işsizliği çocukları farklı biçimlerde etkilemektedir. Çocukların sağlığı (Mörk vd., 2014), eğitimi (Kuznesof, 1998) bu süreçte zarar görebilmektedir. Bununla birlikte, çocuk işçiliğinin nedenlerinden biri olarak da hanedeki yetişkinlerin yaşadığı işsizlik gösterilebilir. Emek arzı yönünden ilk etmen olarak yoksulluğun olduğu ifade edilmiştir. Ekonomik krizler nedeniyle işsizliğin yüksek olduğu dönemlerde, ailedeki yetişkinlerin çalışmaması/çalışmaması çocukları çalışmaya iten faktörlerden

biridir. Yetişkinlerin düzenli bir gelir getiren işe sahip olmamaları, hanedeki çocukların çalışmaları zorunluluğunu beraberinde getirebilmektedir (ÇSGB, 2017: 16). Doğrusu, çocuk işçiliğine neden olan etmenleri birbirinden tamamen farklı unsurlar olarak görmemek gerekir. Şöyle ki, yaşanan göçler beraberinde işsizliğe neden olabilmektedir. Dolayısıyla kırdan kente yaşanan göçler hızlı ve çarpık kentleşmeye neden olarak, eskiden gizli olan işsizliğe, görünürlük kazandırıp işsizliği artırmaktadır (Serter, 1994: 87 aktaran Tunçcan, 2000: 245). Örneğin Türkiye’de Suriye iç savaşı sonrasında göç eden hanelerde yetişkinlerin iş bulamadığı durumlarda çocukların çalıştıkları bilinmektedir (Harunoğulları, 2016).

Eğitilmiş genç işsizliğin fazla olması da çocuk işçiliğine neden olan etmenlerdendir (Fidan, 2004: 34). Ülkede eğitime olan güvenin eksik olması, eğitilmiş genç işsizliğin fazlalığı nedeniyle okuyup işsiz kalacağına, çalışıp meslek sahibi olmak tercih edilmektedir. Çocukların eğitim masraflarını karşılayabilmeleri durumunda bile eğitim sonlandırıldığında iş olanaklarının yetersizliği eğitilmiş genç işsizliğine neden olabilmektedir. Dolayısıyla maddi zorlukların yaşandığı ailelerde eğitim masraflarına katlanmanın sonucunda işsizlik riskinin fazlalığı hem ailelerde hem de çocuklarda eğitime olan güvensizliği beraberinde getirmektedir. Yaşanan güvensizlik çocukların küçük yaşlarda eğitimi terk ederek çalışma yaşamına girmesiyle sonuçlanmaktadır. Çocukların çalışma yaşamına girerek meslek sahibi olma isteklerinin altında ifade edilen hususların da büyük etkiye sahip olduğu bilinmektedir (ÇSGB, 2017: 15, Namal, 2019: 55).

1.3.7 Geleneksel Bakış Açısı

Çocuk işçiliğinin bir diğer nedeni, geleneksel bakış açısıdır. Çocuğun çalışmasının sosyalleşmenin bir parçası olarak görülmesi, çocuk işçiliğine yönelik geleneksel bakış açısının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle kırsal alanlarda tarım sektöründe çocuk işçiliğinin normal ve olması gereken doğal bir süreç olarak görüldüğü ifade

edilebilir (ÇSGB, 2017: 17). Çocuk işçiliğinin tarihinin ele alındığı bölümde avcı toplayıcı topluluklarda küçük yaşlarda başlayan ve aileye yardım şeklinde ilerleyen süreçlerin olduğu belirtilmişti. Çocukların yaşlarına ve cinsiyetlerine göre yaptıkları işler, yetişkinlik dönemine hazırlık ve topluluktaki rollerini görüp öğrenmeleri açısından önemli bir eğitim süreci olarak görülmektedir. Benzer düşüncelerin günümüzde de devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Çocukların çalışmasının çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinden ziyade eğitim ve sosyalleşme süreci olarak görülmesi söz konusudur (Erbay, 2013: 159-165, Bey, 2003).

Yoksulluğun çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinden biri olduğu önceki bölümlerde ifade edilmişti. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda yoksulluk gibi, aile ve çocukların eğitime bakış açılarının oldukça etkili olduğu da görülmektedir. Köksal ve Lordoğlu'nun (1993) çalışmasında, eğitim kurumlarının iş piyasalarının isteklerine doğrudan karşılık verememesi gibi nedenlerle çocuklar tarafından "sevimsiz" bulunduğu ve bunun eğitime devamlılıkta isteksizliği beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla çalışan çocukların tümünün maddi sıkıntılar nedeniyle çalışmak zorunda kaldığı gibi bir genelleme yapmak yanıltıcı olacaktır. Tor (2010), yoksullukla birlikte geleneksel bakış açısı ve eğitimden beklentiler değişmedikçe çocuk işçiliğinin önüne geçilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.

1.4 Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliğinin Genel Özellikleri ve Kuramsal Tartışmalar

Bachman (2000), çocukların her zaman çalışma yaşamında var olduklarını dile getirmiştir. Sanayi devrimine kadar olan dönemde ailelerin yanında ve onlara destek olmak amacıyla çocuklar çalışırken sanayi devrimiyle birlikte çocukların fabrikalarda çalışmaya başladıklarını ifade eder. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde çocuk işçiliğini azaltma ve ortadan kaldırmaya yönelik yasalar düzenlenmiş ve bu durum gelişmiş ülkelerde çocuk işçiliğinin azalmasını beraberinde getirmiştir. Fakat 1980-1990 yıllarında

küreselleşme olgusuyla birlikte, çocuk işçiliğın yeniden önemli bir sorun olarak algılanmaya başlandığını ve enformel ekonomide yer almaya başladığını ifade etmektedir. Küreselleşmeyle birlikte çok uluslu şirketlerin ucuz işgücünün olduğu gelişmekte olan ülkelerde üretim yapması, çocuk işçiliğının gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere transfer etmesine neden olmuştur. Çok uluslu şirketler doğrudan çocuk işçi çalıştırabildiği gibi çocuk işçilerin çalıştığı fason üretime başvurma yoluyla da dolaylı yollardan çocuk işçiliğinden yararlanabilmektedir. Doğrudan çocuk işçiliğinin kullanım alanlarına plantasyonlarda ebeveynleriyle çalışan çocuklar örnek olarak gösterilebilir. Dolaylı yönden çocuk işçiliğinin kullanılmasına ise Hindistan, Pakistan gibi ülkelerde el yapımı kilimleri alarak satan büyük markalar, çocukların topladıkları kahveleri ithal ederek satan kafe zincirleri örnek olarak gösterilebilir (Bachman, 2000: 30-32).

Fişek (1999), gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorununun yoksulluk ve işsizlik olduğunu belirtmiştir. Çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinin de ekonomik etmenler olduğunu ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan çocukların mecburen çalışma yaşamına dahil oldukları aynı çalışmada açıklanmıştır. Çocukların bu biçimde çalışmaları hem çocukluklarından hem de sağlıklarından olmalarına sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte çalışan çocukların çalışma yaşamından çekilmesinin çok aşamalı ve uzun soluklu bir durum olduğunu belirten Fişek (1999), ilk olarak çalışma koşullarının iyileştirilmesinin daha sonra ise ailelerin çocuk emeğine gereksinim duymamalarının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Çocuk işçiliği sorununun, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler için önemini koruduğunu ifade eden Şahin (2012), gelişmiş ülkelerde çocuk işçiliği azalırken gelişmekte olan ülkelerde yüksek seviyelerde devam ettiğini belirtmiştir. Ailelerin ekonomik durumu, eğitim düzeyi gibi sosyoekonomik durumları, çocuk işçiliğini doğrudan etkilemektedir. Çocuklar gelişimlerine uygun olmayan koşullarda ve kişilerle

birlikte çalışmak zorunda kaldıklarından fiziksel, psikolojik gelişimleri olumsuz etkilenebilmektedir. Ayrıca eğitim almaları gereken dönemde çalışmak zorunda kalan çocuklar, yetişkinlik dönemlerinde de benzer olumsuz koşullarda yaşamak ve çalışmak mecburiyetinde kalmaktadır (Şahin, 2012: 104).

Çocuğun içinde bulunduğu hanenin gelir düzeyi, sağlık, eğitim ve sosyal katılım çocuk refahını belirleyen hususlardır. Çocuğun iyi olma halini olumsuz etkileyen hususların başında yoksulluk gelmektedir çünkü yoksulluk, sağlık ve eğitime erişme gibi diğer etmenleri de doğrudan etkilemekte, belirlemektedir. Çocuk refahının sağlanmasındaki engellerden biri olarak çocuk işçiliğinden söz etmek mümkündür (Karataş ve Çevik, 2016: 891-894).

Orazem vd. (2009), çocuk işçiliğinin, çocuğun refahı ve iyi olma hali üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Çocuk işçiliği, çocuğun eğitime erişimini engellemekte ve dolayısıyla yetişkinlikteki çalışma hayatının da belirleyicisi olmaktadır. Çocuk işçilerin içlerine doğdukları yoksulluk durumu, yetişkinlik dönemlerinde de devam etmekte ve bir sonraki kuşağa devredilmektedir. Bir çocuğun erken yaşlarda çalışması, ileride onun çocuğunun da çalışma olasılığını yükseltmektedir.

Çocuk işçiliği ile kişi başına düşen gelir ters orantılıdır. Kişi başına düşen gelir yükseldikçe çocuk işçiliği azalmaktadır. Bununla birlikte gelirin artması tek başına çocuk işçiliğinin sona ermesini sağlamamaktadır. Gelir artışı ile birlikte eğitimde geçirilen zamanın, işte geçirilen zamana göre değerinin artırılması gerekmektedir. Bu durum ise hükümetler tarafından uygulanacak şartlı nakit transferleri gibi politikalarla sağlanabilir. Ancak böyle yoksulluğun ve çocuk işçiliğinin nesiller arası aktarımı son bulabilir (Orazem vd., 2009: 3-5).

2. BÖLÜM

TÜRKİYE ve MEKSİKA'DA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Çalışmanın birinci bölümünde çocuk işçiliğine ilişkin temel kavramlara ve çocuk işçiliğinin nedenlerine ilişkin bir çerçeve çizilmiştir. Buna göre günümüzde dünyanın pek çok yerinde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocukların hangi alanlarda, hangi koşullarda çalıştıkları hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde ise araştırmanın amacı, yöntemi ve sınırlılıkları belirtildikten sonra birinci bölümde tartışılan genel meselenin iki ülke üzerinden daha detaylı bir analizi yapılarak karşılaştırılması amaçlanmıştır.

2.1 Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmanın amacı, Türkiye ve Meksika'da çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerini açıklamaktır. Sözü edilen iki ülkenin seçilmesiyle çocuk işçiliğinin yapısal bir sorun olduğu ve çözüm yolunun da yapısal çözümlerle gerçekleştirilebileceğinin ifade edilmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın amaçlarından bir diğeri, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için makro düzeyde ve makro hedeflere ulaşmak amacıyla mikro düzeyde sosyal politikalar önermektir. Bununla birlikte Türkiye ve Meksika'da çocuk işçiliğinin görüldüğü alanlardaki benzer ve farklılıklarının neler olduğunun betimlenmesi de çalışmanın kapsamındadır. Böylelikle ekonomik yapının, kültürel ve coğrafi özelliklerin, çocuk işçiliğini nasıl etkilediği de görülecektir.

Çalışmada tarihsel-karşılaştırmalı araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çocuk işçiliğinin asıl ve görünür nedenlerinin neler olduğu, nasıl çözümler üretilebileceği konu edinilmiştir. Bu nedenle çalışmanın asıl amaçlarına ulaşabilmek için Türkiye ve Meksika ülkelerinde çocuk işçiliğinin nasıl bir seyir izlediği, hangi alanlarda görüldüğü gibi konular karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır. Tarihsel-karşılaştırmalı çalışma, "kültürleri ya da toplumları, on yıllar ya da bir asır boyu görülen makro örüntüler ya da uzun erimli

eğilimler hakkında bilgi sahibi olmak için, bir bütün olarak karşılaştırmak” (Neuman, 2020: 739) isteniyorsa başvurulabilecek bir araştırma türüdür şeklinde açıklanabilir. Kùltürler, toplumlar arasında benzer örüntülerin gösterilmesinde olduğu gibi ùlkelerarasındaki farklılıkları ve beklenmedik sonuçları açıklamada da kullanılması elverişli bir araştırma yöntemidir. Bu nedenle seçilen konu ve belirlenen amaçlara en uygun araştırma türü olarak tarihsel-karşılaştırmalı araştırma tercih edilmiştir.

Çalışmada, çocuk işçiliği ile ilgili literatür taranmış, Türkiye ve Meksika’da çocuk işçiliği ile ilgili yapılan çalışmalar detaylı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda ILO, UNICEF, IPEC gibi çocuk işçiliği ile ilgili çalışmalar yapan, raporlar hazırlayan uluslararası kuruluşların yaptıkları çalışmalardan ve raporlardan yararlanılmıştır. Bununla birlikte gerek TÜİK, INEGI gibi ulusal gerekse DB, IMF, OECD gibi uluslararası kuruluşların istatistiki verilerinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın en önemli sınırlılığı dil problemidir. İspanyolcanın araştırmacı tarafından bilinmemesi, İngilizce kaynaklarla çalışmanın sürdürülmesini zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte Meksika’da çocuk işçiliğinin önemli bir sorun oluşu ve hem Meksikalı yazarların konuya ilişkin İngilizce çalışmalar yapmaları hem de ABD başta olmak üzere uluslararası pek çok çalışmanın yapılmış olması gerekli verilere ulaşılmasını olanaklı hale getirmiştir. Dolayısıyla dil sorunu önemli bir sınırlılık olmakla birlikte Meksika’ya dair veriyi toplamak ve karşılaştırma yapmak üzere İngilizce kaynaklara ulaşılarak çalışma sürdürülmüştür.

2.2 Türkiye’de Çocuk İşçiliği

2.2.1 Türkiye’nin Sosyoekonomik Dinamikleri ve Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında ùlkelerin sosyoekonomik yapıları oldukça belirleyicidir. Türkiye’de çocuk işçiliğinin ele alındığı çalışmanın bu kısmında, Türkiye’yle ilgili verilere yer verilecektir. Günümüzde çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerini ele alan çalışmada, 1980 sonrasında benimsenen neoliberal politikaların en

önemli etken olduğu düşünüldüğünden sözü edilen dönem ve ülkeye etkileri üzerinde durulacaktır.

TÜİK'e göre 2020 yılında Türkiye nüfusu 83 milyon 614 bin 362 kişidir.¹¹ 2020 yılı "kişi başı GSYH cari fiyatlarla 60 537 TL, 8 599 ABD doları olarak hesaplanmıştır."¹² Dünya Bankası (DB) verilerine göre yoksulluk sınırındaki kişilerin genel nüfusa oranı 2018 yılında %14,4'tür. Ortalama yaşam süresi ise 2018 yılında 77'dir.¹³ TÜİK, Nisan 2021, "İşgücü İstatistiklerine göre 15 yaş ve üzerindeki mevsim etkisinden arındırılmış işsiz sayısı 4 milyon 511 bin kişi olup mevsim etkisinden arındırılmış işsizlik oranı %13,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Mevsim etkisinden arındırılmış istihdam edilenlerin sayısı ise 28 milyon 56 bin kişi, istihdam oranı ise %44,2 olmuştur. 15-24 yaş grubunu kapsayan genç işsizlik oranı %25,6 olmuştur."¹⁴ TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019'a göre, en yüksek gelir düzeyine sahip yüzde 20'lik grup toplam gelirden %46,3'lük pay alırken, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay %6,2'dir". "Sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, bire yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı ifade eden Gini katsayısı 0,395 olarak tahmin edilmiştir."¹⁵

Yukarıda Türkiye ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Yoksulluk oranlarının yüksekliği, gelir dağılımındaki adaletsizlikler gibi verilerin de gösterdiği üzere Türkiye'nin önemli sosyoekonomik sorunları mevcuttur. Sözü edilen sorunların meydana gelmesinde küresel anlamdaki ekonomi anlayışının ve bu anlayışa Türkiye'nin verdiği tepkiler oldukça önemlidir. Çalışmanın bu kısmında 1970'li yıllarla başlayan neoliberal politikaların Türkiye üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

¹¹ <https://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 11.03.2021

¹² <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dönemsel-Gayrisafi-Yurt-İçi-Hasıla-IV.-Çeyrek:-Ekim---Aralık,-2020-37180&dil=1> Erişim Tarihi: 11.03.2021

¹³ <https://data.worldbank.org/country/mexico> Erişim Tarihi: 13.02.2021

¹⁴ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Nisan-2021-37488> Erişim tarihi: 25.06.2021

¹⁵ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820> Erişim Tarihi: 11.03.2021

Türkiye’de 1960-1980 döneminde ithal ikameye dayalı sanayileşme modelini benimsemiştir. Sözü edilen dönemde çalışanların hakları anayasal güvenceye alınmış, ücret vb. konularda iyileşmeler yaşanmıştır. Örneğin, 1963-76 yılları arasında ortalama reel ücret yaklaşık %50 oranında artmıştır (Güçlü ve Bilen, 1995: 162). Fakat 1970’li yılların sonlarında yaşanan kriz, ithal ikameci sanayileşme modelinin terkedilmesine neden olmuştur. 1980 yılı itibarıyla ücretler düşürülerek iç talep daraltılmış ve yurtdışı pazara yönelik üretim teşvik edilmiştir.

24 Ocak kararları ile yeniden yapılanma dönemine geçilmiştir. İthal ikameci sanayileşme modelinden vazgeçilip ihracata dayalı üretim modeline geçilmiştir, serbest piyasa ekonomisi benimsenmiştir. Güçlü ve Bilen (1995), gelir dağılımının özellikle 1980 sonrasında daha da kötüleştiğini belirtmişlerdir. Serbest piyasa ekonomisine dayalı neoliberal politikaların benimsenmesiyle ortaya çıkan yüklerin çalışan gruplarca omuzlandığı gözlenmektedir. Uygulanan ekonomi politikalarının önemli bir belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. 24 Ocak kararlarıyla emek maliyetini düşürmek ekonomi politikalarının temel amaçlarından biri olmuştur. Ücretlerin ve maaşların milli gelirdeki payı azalırken faiz, rant ve kar fayları artmıştır. Bu durum gelir dağılımında adaletsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. “1979 yılı 100 olarak kabul edildiğinde 1988 yılında gerçek ücret endeksi 43,68’e gerilemiştir” (Güçlü ve Bilen, 1995:164). Sözü edilen hususların gerçekleşmesinde 1980 darbesi önemli bir rol oynamaktadır. Sendikal hakların, grev hakkının kullanılması engellenmiş, bu durum ücretlerin milli gelirdeki payının düşmesinde oldukça etkili olmuştur (Güçlü ve Bilen, 1995:164-165; Onaran, 2000: 195).

1960’lı yıllarda çalışanların kazandıkları haklar (sendikal haklar, toplu iş sözleşmeleri vb.) önemli ölçüde törpülenmiştir. 1988 yılına kadar devam eden süreç, 1988 yılında yaklaşan seçimlerin ve sendikal baskının da etkisiyle duraklamış, 1988-1993 yılları arasında ücretlerde artışların yaşanması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Fakat 1994 kriziyle

birlikte ücretler yeniden baskılanmaya başlanmıştır (Köse ve Öncü, 2000: 79-82; Onaran, 2000: 195).

Türkiye ekonomisinde önemli bir diğer husus kayıtdışı ekonominin önemli bir orana sahip olmasıdır. 1996 yılında 21,5 milyon çalışanın 10,7 milyonu sigortalıdır. Dolayısıyla çalışan nüfusun yarısına yakını kayıtdışı şekilde çalışmaktadır. Bu durum işverenlerin düşük maliyetlerle üretimi gerçekleştirebilmesini sağlamaktadır. Sözü edilen durum, 1980 sonrasında işgücü piyasasının esnekleştirilip üretim maliyetlerini düşürmek ve böylelikle uluslararası işbölümüne dahil olma amacının bir sonucu olarak görülebilir (Köse ve Öncü, 2000: 82-84).

1980 sonrasında küreselleşme olgusuyla çok uluslu şirketler ucuz işgücüne dayalı üretime yönelmişlerdir. Üretim maliyetlerinin en aza indirgenerek kar maksimizasyonu sağlama amacını benimseyen çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ucuz işgücünün olduğu ülkelere yönelmişlerdir. Bu noktada çocuk işçiler de ucuz işgücünün bir parçasını oluşturmaktadırlar. Çok uluslu şirketlerin ucuz işgücü olan ülkelerde faaliyet göstermesi, çok sayıda çocuğun bu alanlarda çalışmasını beraberinde getirmiştir. Çok uluslu şirketlerin faaliyet gösterdiği tarım (kakao, kahve, pamuk vb.), maden, tekstil sektöründe üretimde çocuk işçiliğinin yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla çok uluslu şirketler çocuk işçiliğinden doğrudan ya da dolaylı olarak faydalanmaktadırlar (Coşan, 2019: 300).

1980 sonrası uyum politikalarının en önemli ayaklarından biri de yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için gerekli düzenlemelerin, teşviklerin yapılmasıdır. Yabancı yatırımların ülke ekonomisi içindeki seyrine bakıldığında 1980 sonrası önemli derecede artış göstermiştir. Aslında Türkiye’de yabancı sermayenin ekonomide yer bulması, 1950’li yıllarla birlikte başlamıştır. 1950’li yıllarda ilk kez yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi amacıyla yasal düzenlemeler yapılmıştır (1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu vb.). Yapılan yasal düzenlemeler etkisini göstermiş ve 1950-

1980 döneminde 325 milyon dolar yabancı sermaye girişi olmuştur. Fakat yabancı sermayenin Türkiye ekonomisindeki öneminin arttığı dönem, 24 Ocak kararları sonrasında ekonominin liberalleştiği ve yabancı sermayeye ilişkin yeni düzenlemelerin de olduğu 1980 sonrası dönemdir (Bal ve Göz, 2010: 458). 1980-1986 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar 1,802 trilyonken (TL), 1990'lı yıllara gelindiğinde 4 milyar dolara yükselmiştir (Kaymakçı, 2013: 237-238). 2007 yılında 22,0 milyar dolar olan yabancı yatırım 2008 krizinin etkisiyle azalmış 2009'da 8,4 milyar dolar olmuş, 2011 yılına gelindiğinde ise doğrudan yatırımlar 13,4 milyar dolara yükselmiştir.¹⁶

Çalışmanın çocuk işçiliğine neden olan etmenlerinin ele alındığı ilk kısmında, küreselleşme olgusunun önemine dikkat çekilmişti. Neoliberal politikaların benimsenmesiyle birlikte ÇUŞ'ler üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Sözü edilen küreselleşme süreciyle ilgili farklı görüşlerin var olduğu, küreselleşmenin geliştirmekte olan ülkelerde üretimi artırarak büyümeyi sağlayacağı ve dolayısıyla geliştirmekte olan ülkeler için de faydalı olduğunu ifade eden görüşlerin varlığından söz edilmişti. Türkiye özelinde de bu tartışmaların sürdüğü görülmektedir. Doğrudan yabancı sermayenin ülkeye gelerek ÇUŞ'lerce yatırım yapmalarının ekonomik büyümeyi sağlayacağı ifade edilmektedir. Bu görüş çerçevesinde de yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için nelerin yapılması gerektiği ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmektedir (Acaravcı ve Akyol, 2017; Adıgüzel, 2013; İncekara ve Savrul, 2011; Kaymakçı, 2013; Koçtürk ve Eker).

Küreselleşme sonucunda ucuz işgücü ile uluslararası işbölümüne entegre olan geliştirmekte olan ülkelerde yatırımlar sonucunda ekonomik büyüme sağlanmıştır fakat sağlanan büyümenin beraberinde kalkınmayı getirdiğini söylemek oldukça güçtür. 1980'li yıllarda başlayan ve hala devam eden süreçte yaşanan gelir dağılımındaki adaletsizliğin boyutu,

¹⁶https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5177e207-47ad-456b-a427-7e79f26b6233/ODRapor_20114.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-5177e207-47ad-456b-a427-7e79f26b6233-m5IZHF1 Erişim Tarihi: 11.03.2021

yoksulluk oranlarının yüksekliği gibi göstergeler, yabancı yatırımlar yoluyla sağlanan ekonomik büyümeden ülkedeki zenginliğe asıl ihtiyacı olan kesimlerin faydalanamadığı gözlemlenmektedir. Elde edilen zenginlik küçük bir grubun elinde toplanmış, ucuz işgücünü oluşturan geniş halk kitleleri ise emekleri sömürülerek sağlanan zenginlikten hak ettikleri payı alamamışlardır (Koray, 2011; McNally, 2013; Milanoviç, 2008; Yeldan, 2004).

Gürak (2003), küreselleşme sonucu paranın serbestleşmesiyle gerçekleşen finansal liberalizm, gelişmekte olan ülkelerin üretimlerine herhangi bir katkı sağlamayıp aksine gelişmekte olan ülkelere (Latin Amerika ülkeleri, Türkiye, Uzak Doğu ülkeleri gibi) üretilen katma değerin gelişmiş ülkelere transferine neden olduğunu ifade etmiştir. Küreselleşme sonucu doğrudan yabancı yatırımlarla üretim de yapılmaktadır. Yabancı yatırımlar eliyle gerçekleştirilen üretim sonucu oluşan sistemde ülkeler arasında gelir yeniden dağılmakta ve gelir dağılımı gelişmiş ülkelerin lehineyken gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olmaktadır (Gürak, 2003: 1-3).

ÇUŞ'lerde çalışan emekçilerin yanı sıra, söz konusu şirketlerde çalışmaksızın, enformel alanlarda çalışan ve ÇUŞ'lere üretim yapan fason üretim de söz konusudur. Ücretler, çalışma koşulları gibi faktörlerin daha da olumsuz olduğu küçük işyerlerinde üretimin çeşitli aşamaları gerçekleştirilmektedir. Geçici, düzensiz çalışma biçimlerinin yaygın olduğu bu işlerinde yetişkinlerin yanı sıra çocuk işçiliğinin de yaygın olduğu bilinmektedir (Elçi, 2014: 2). Örneğin Türkiye'de ayakkabı imalatında çocuk işçiliği yaygındır. Bu noktada uluslararası firmaların, markaların üretimin çeşitli aşamalarında çocukların çalıştığı atölyelere iş vermektedirler. Böylelikle yasal anlamda ve görünürde çocuk işçiliği yokken, fason üretim yoluyla dolaylı olarak çocuk işçiliğine dayalı sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır.¹⁷ Büyük giyim markalarında da çocuk işçiliği

¹⁷ <https://www.evrensel.net/haber/333693/saya-tezgahlarında-duse-yatan-cocuklar> Erişim Tarihi: 14.03.2021

söz konusudur. Suriyeli göçmen çocuk işçiler, büyük markalar için kot taşıma gibi sağlıkları açısından da zararlı olan işlerde çalışmaktadırlar.¹⁸ Çalışma koşulları elverişsiz, ücretler ortalamanın altındadır.¹⁹

2.2.2 Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Tarihi

Çocuk işçiliğinin, diğer pek çok olay gibi bulunduğu dönemin sosyoekonomik özelliklerine göre çeşitli değişimlere uğraması kaçınılmazdır. Bu nedenle, bölümde Türkiye’de çocuk işçiliğinin tarihsel olarak izlediği seyir, belirli dönemlere ayrılarak ele alınacaktır. Dönemleştirme, çocuk emeğinin çalışma hayatındaki konumunun yaşadığı değişimleri görebilmek açısından çalışma hayatını etkileyen belirli olayları temel alarak yapılacaktır. Sınıflandırmanın genel hatları ifade edildikten sonra dönemlerin özelliklerine yer vermek hedeflenmektedir.

İlk olarak ekonominin kırdan tarıma, kentsel alanlarda ise ahilik teşkilatının şekillendirdiği zanaat üretimine dayalı olan Osmanlı dönemidir. Yapılan sınıflandırmaya göre ilk dönemin sonu ve ikinci dönemin başlangıcı, 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı’da başlayan sanayileşme-fabrikalaşma hareketleri olarak kabul edilebilir. Çocuk işçiliği açısından üçüncü önemli olan dönem ise II. Dünya Savaşının yaşandığı dönemdir. Dördüncü dönem olarak 1950’li yıllarda kırdan kente yoğun göç dönemidir. Beşinci ve son dönem ise 1970’li yıllarla birlikte tüm dünyada yaygınlık kazanmaya başlayan neoliberal politikaların etkisiyle işgücü piyasasında yaşanan değişimlerdir. Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarıyla küresel ekonomiye ucuz işgücüyle dahil olmuş ve yabancı sermayeyi çekebilmek için sermaye yanlısı çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Bu politika değişimi tüm işgücünü olduğu gibi çocuk işçiliğini de etkilemiştir.

¹⁸ <https://www.milliyet.com.tr/dunya/moda-devleri-cocuk-isci-calistirdi-2187912> Erişim Tarihi: 16.03.2021

¹⁹ <https://www.haber3.com/ekonomi/hazir-giyim-devleri-cocuk-isci-calistiriyor-haberi-4414970> Erişim Tarihi: 16.03.2021

2.2.2.1 Osmanlı Dönemi

Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ticaretin gelişmesiyle birlikte özellikle kentsel alanlarda ahilik teşkilatının egemen olduğu çeşitli zanaatların da varlığı bilinmektedir. Var olan ekonomik ve toplumsal ortamdaki çocuk emeği etkilenmiş ve şekillenmiştir. Küçük mülkiyet ve küçük üreticiliğin ücretsiz aile işçiliğini beraberinde getirmesi ailedeki diğer bireyler gibi çocuğun da emeğinin kullanılmasını gerektirmektedir.

Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı bir seyir izlerken çocuklar aileleriyle birlikte bu geçimlik faaliyetlere katılmaktaydı (Duyar ve Özener, 2003: 23). Bunun dışında çocukların farklı zanaat kollarında ahilik teşkilatı içinde çıraklık yaptıkları da bilinmektedir (Avşar ve Ögütoğulları, 2012; Çağatay, 1997).

2.2.2.2 20. Yüzyılın İlk Yılları

Çocuk işçiliği açısından önemli değişimlerin olduğu düşünülen dönem, I. Dünya Savaşı da içerisine alan 20. yüzyılın ilk yıllarıdır. Bu dönemin çocuk işçiliğini etkileyen iki önemli özelliği vardır. Bunlardan ilki bu dönemde sanayileşmenin ve fabrikalaşmanın önceki dönemlere göre artmasıdır. Bu durum tarıma dayalı çalışma koşullarında farklılaşmaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. İkinci önemli olan husus ise I. Dünya Savaşının yaşandığı dönem olmasıdır. Erkek işgücünün askerde olması, istihdamda kadın ve çocuk işgücü oranını arttırmıştır. Bu dönemde “İstanbul’da kibrit ve bez fabrikalarında çalışan çocuk sayısı, tüm çalışanların yarısına ulaşmıştır” (Gülmez 1985; aktaran Duyar ve Özener, 2003: 24). Makal da (2006: 13), farklı dönemler ve farklı ülkelerde olduğu gibi, savaşın etkisiyle 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında çocuk işçiliğinde belirgin bir artış olduğunu ifade etmiştir. Çocuk işçiliği ile ilgili bir diğer çalışma, 1920 yılında İstanbul ili özelinde yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; ayakkabıcılık alanında 2500, giyim sanayiinde 800, küçük fabrikalarda 500 çocuk işçi çalışmaktadır. Çalışma lokanta ve oteller gibi çeşitli işkollarını da içermektedir. Bu

işkollarının da dahil edilmesiyle toplam 4210 çocuk işçinin varlığı belirtilmiştir (Moore 1995; aktaran Makal, 1997: 194).

Cumhuriyetin ilk yılları olarak ifade edebileceğimiz dönemde, çocuk işçiliği sorununun problem olarak görülmediğini ifade edebiliriz. Bu dönemde yeni kurulan Cumhuriyetin devamlılığını sağlayacak çocukların yetiştirilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu anlamda çocuk işçiliği ile ilgili bilinç oluşmamıştır ve çocuk işçiliğini önlemeye-ortadan kaldırmaya yönelik adımlar görülmemektedir (Mamur Işıkçı ve Karatepe, 2016: 85-86).

2.2.2.3 II. Dünya Savaşı Dönemi

II. Dünya savaşı, çocuk işçiliğini etkileyen bir diğer önemli tarihsel dönemdir. Türkiye fiili olarak bu savaşa katılmamış fakat savaşın etkilerini iktisadi toplumsal hayatta yoğun olarak yaşamıştır. Çalışma ilişkileri açısından önemli bir yere sahip olan 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu, bu dönemde çıkarılmıştır. Savaş nedeniyle erkek nüfusun önemli bir oranının askere alınması emek arzının azalmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan işgücü açığını telafi edebilmek için çalışma ilişkilerinde var olan koruyucu düzenlemeler-sosyal haklar²⁰ askıya alınmıştır. Böylece herhangi bir sınırlandırmaya takılmaksızın çalışma süreleri uzatılabilmiş, çalışılan günler çoğaltılabilmektedir. Erkek işgücünün azalması daha çok kadın ve çocuğun çalışma yaşamına dahil olması sonucunu beraberinde getirmiştir. Çalışma yaşamındaki kuralların da değişmesiyle daha çok çocuk daha olumsuz şartlarda çalışmak zorunda kalmıştır. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü verilerinden yararlanan Makal (2006: 10-11), -1937 yılında, 12-18 yaş aralığındaki, çocuk işçi oranı %8,80 iken 1943 yılı çocuk işçi oranı %18.86'ya çıkmıştır- ortaya çıkan 2.5 katın dikkat çeken bir değişim olduğunu ifade etmiştir.

²⁰ Detaylı bilgi için bakınız, Makal, 2006: 10

2.2.2.4 1950’li Yıllar

Dördüncü dönem olarak ifade ettiğimiz 1950’li yıllarla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında, sanayileşmenin artması ve kırdan kente yoğun göçlerin yaşanması çocuk işçiliği açısından önemli dönüşümlere yol açmıştır. Tarımda makineleşme, yeterli toprağa sahip olmama, yoksulluk, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanamama gibi nedenlerle göç eden aileler kentsel alanlarda iş bularak daha iyi bir yaşam isteğiyle hareket etmişlerdir. Gelir getirici işlerde çalışan yetişkin erkeklerin genellikle düşük vasıflı ve ücretli işlerde çalışmaları, kırsal alanda var olan aile desteğinden yoksun kalınması gibi nedenlerle hayatta kalabilmek için ailenin tüm bireylerinin çalışmaları zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, kadın hane içinde geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle emeğin yeniden üretimini üstlenmiş, erkek çocukları ailenin temel gereksinimlerini karşılayabilmek için hane dışında çalışmak zorunda kalmıştır. Kız çocuklarının ise hane içinde küçük kardeşlere bakmak gibi “görünmez” emeğiyle anneye destek olması sık rastlanan bir olgudur. Bu durum 1950 sonrası kentlerde çocuk işçiliğinin belirgin bir artışıyla kendini göstermiş (Duyar ve Özener, 2003: 28).

2.2.2.5 1980’li Yıllar ve Sonrası Dönem

Türkiye’de çocuk işçiliğinin tarihi ele alınırken yapılan sınıflandırmada beşinci ve son dönem, 1980’li yıllardan günümüze kadar olan süreç olarak ifade edilmişti. Türkiye’de 1980’li yıllardan başlayarak neoliberal politikalarla serbest piyasanın hâkim olduğu, ekonomide devlet müdahalesinin sınırlanmaya çalışıldığı politikalar egemen olmaya başlamıştır. Yaşanan bu politika değişikliği tüm işgücünü olduğu gibi çocuk işçiliğini de etkilemiştir. Çelik (2010: 55) bu etkiyi, “20. yüzyılın son çeyreğinde küresel piyasanın; yeni liberal dogmanın artan egemenliği çocuk işçiliğini, 19. yüzyıldakine benzer ağır bir insani ve sosyal sorun olarak yeniden gündeme oturtmuştur” biçiminde tasvir etmektedir. Hem ulusal sermaye açısından hem de sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte yabancı sermaye açısından en önemli hususun kârlılığı arttırma olması, çocuk işçiliğine

olan talebin artmasına yol açmıştır. Talep artışında, çocukların ucuz işgücü olarak kabul edilmesi ve daha savunmasız olmaları etkiliyken arzın varlığını dönemin yoksul haneleri ile açıklamak mümkündür. Dönemin serbest sermaye hareketlerinin somut hali olarak çok uluslu şirketlerin taşeron, fason üretim faaliyetleri de yine çocuk işçiliğine talep ile doğrudan ilişkilidir (Çelik, 2010: 59).

2.2.3 Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Yoğun Olduğu Alanlar

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de çocuk işçilerin hangi alanlarda daha fazla çalıştıkları ele alınacaktır. TÜİK 2019 verilerinin gösterdiği gibi sırasıyla tarım, sanayi ve hizmetler sektörü çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu sektörlerdir. “Bir ekonomik faaliyette çalışan 5-17 yaş aralığındaki çocuk sayısı 720 bin kişidir. Bu çocukların %79,7’si 15-17 yaş aralığındaki çocuklardır. Çalışan çocukların %70,6’sı erkek çocuklarından %29,4’ü kız çocuklarından oluşmaktadır. Çalışan çocukların %35,9’u çalışma nedenini hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak olarak belirtmişlerdir. %34,4’ü iş öğrenmek, meslek sahibi olmak, %23,2’si hanehalkı gelirin katkıda bulunmak, %6,4’ü ise kendi ihtiyaçlarını karşılamak olarak belirtmişlerdir. Çalışan çocukların %30,8’si tarımda, %23,7’si sanayide ve %45,5’i hizmet sektöründe yer almaktadırlar. Çocukların %63,3’ü ücretli veya yevmiyeli, %36,2’si ücretsiz aile işçisi olarak, %0,5’i kendi hesabına çalışmaktadır. Ev işlerinde ailesine yardımcı olan çocukların oranı %45,5 olmuştur. Kız çocuklarında %51,3 iken erkek çocuklarında %40 oranındadır”.²¹

TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019’a göre 2012 yılında 893 bin olan çalışan çocuk sayısı, 2019 verilerinde 173 bin azalarak 720 bin olmuştur. Suriyeli çocuk işçiler ankete dahil edilmediğinden çocuk işçiliğindeki azalış, bu grubun dışarıda bırakılmış olması ile açıklanabilir. Bir diğer önemli husus çocukların daha fazla ücretli işlerde çalışmasıdır. 2012 yılında ücretli işlerde çalışan çocukların oranı %52 iken 2019 yılında %63’e

²¹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>, Erişim Tarihi: 11.01.2021

çıkıştır. Çalışma nedenini, meslek sahibi olmak ve iş öğrenmek olarak beyan eden çocuk sayısının %15,20'den %34,4'e yükselmesinde, eğitilmiş genç işsizliğin yüksek olması önemli bir etmendir. Çocukların ve ailelerin eğitime olan inançlarının düşük olduğunun da bir göstergesi olarak görülebilir.²²

2.2.3.1 Tarımda Çocuk İşçiliği

TÜİK 2019 verilerine göre çalışan çocukların %30,8'si tarımda yer almaktadır.²³ Fakat TÜİK verileri mevsimlik gezici tarımda çalışan çocukları kapsamadığından tarımda çalışan çocuk sayısının, verilerden daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (Kalkınma Atölyesi, 2014b: 5). Mevsimlik gezici tarım işçiliği, sosyoekonomik özelliklerine bakıldığında alternatif iş olanaklarına sahip olmayan, toplumun en yoksul kesimlerinde, genellikle topraksız kır veya kent yoksulları tarafından yapılmaktadır. Bir diğer önemli özelliği ise çocuk işçiliğinin yoğun olduğu bir alan olmasıdır. Mevsimlik gezici tarım işçisi olan ailelerle birlikte göç eden ve çalışan çocuklar, yılın belirli dönemlerinde eğitimden uzak kalmaktadırlar. Bu durum çocukların gelecekteki mevsimlik tarım işçilerine dönüşmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla mevsimlik tarım işçiliği nesilden nesle aktarılan bir olgu olabilmektedir (Lordoğlu ve Etiler, 2014: 129). Çocuk işçiliğinin yaygın olması, yoksulluğun devamlılığını beraberinde getiren çok önemli bir etmendir. Haneler genel olarak düşük eğitim seviyesine sahip ve çok çocuklu hanelerdir (Kalkınma Atölyesi, 2019b: 13).

Yılın belirli dönemlerinde gelir elde edebilmek için çeşitli şehirlere göç eden mevsimlik gezici tarım işçileri, çocuklarını da yanlarında götürmektedirler. Mevsimlik gezici tarımda çocukların çalışması, çalışma ve yaşama koşullarının ağırlığından dolayı tarım sektörü çalışmanın en kötü biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Genel olarak bakıldığında ülkenin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki ailelerin ülkenin farklı

²² <https://fisek.org.tr/tuik-calisan-cocuk-ismgucu-anketi-2019-uzerine-ilk-notlar/>, Erişim Tarihi: 24.12.2020

²³ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807> Erişim Tarihi: 11.01.2021

bölgelerine göç ederek mevsimlik tarım işçiliği yaptıkları gözlemlenmektedir. Pirinç, pamuk, fındık, narenciye gibi ürünlerin hasadında çalışmaktadırlar (Gülçubuk, 2012: 77). Aşağıda Türkiye mevsimlik gezici tarımda farklı il ve ürünlerde çalışan çocuklarla ilgili yapılan çalışmalara yer verilecektir.

Gülçubuk'un (2012), Adana ili Karataş ilçesinde pamuk toplayan çocuklarla ilgili araştırmasında, çocukların ortalama 9,4 yaşlarında çalışmaya başladıkları, günde ortalama olarak 11,7 saat çalıştıkları, %99,3'ünün haftanın her günü çalıştığı belirtilmiştir. Mayıs-Kasım ayları arasında çalışan çocuklar, eğitimden yararlanma noktasında da sorunlarla karşılaşmaktadır. Çalışmasından kaynaklı olarak ilkokulu bitiremeyenlerin oranı %20'dir. Çocuklar, pamuk toplama işinin beraberinde getirdiği uzun saatler yüksek sıcaklık altında çalışma, sürüngen hayvan saldırılarına maruz kalma, yeterince beslenememe ve uyuyamama, ağır yük kaldırma, değersiz hissetme gibi fiziksel ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Mevsimlik gezici tarım işçiliğinde en önemli sorunlardan olan barınma sorunları çalışmada da gözlemlenmiştir. Ailelerin %79,8'inde elektrik yoktur, suya tankerlerle erişilebilmektedir ve hanelerin %59,5'i çadırlarında tuvaletin olmadığını belirtmiştir (Gülçubuk, 2012: 81-83).

Eskişehir, farklı bitkisel ürünlerin (soğan, kiraz, şeker pancarı gibi) yetiştiği, mevsimlik gezici tarım işçiliğinin yoğun olduğu bir ildir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden 10 bin kadar işçi Eskişehir'e çalışmak için gelmektedir. Farklı ürünlerin varlığı hasat zamanını uzatmakta ve 6-8 aylık süreler boyunca mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışma sözü konusu olabilmektedir. Göç edilen ilde kalınan sürenin fazla olması, çocukların eğitime devam süresini daha da azaltmaktadır (Kalkınma Atölyesi, 2014a: 24-25). Bölgeyle ilgili bir diğer önemli husus, ücretlendirmenin dekar üzerinden yapılmasıdır. Aileler daha kısa sürede işi bitirerek ücretlerini artırmak istediklerinden ailedeki tüm bireylerin çalışması stratejisini gütmektedirler. Bu durum çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçiliğinde yaygın olan sorunların Eskişehir

örneğinde de görüldüğü belirtilmiştir. Temiz suya erişimde sıkıntılarının olması, hijyenle ilgili, barınma ile ilgili sorunlar, uzun saatler yüksek sıcaklık altında çalışılması, çadırların merkeze uzaklığından kaynaklı temel sağlık hizmetinden yararlanamama gibi sorunlar ön plandadır (Kalkınma Atölyesi, 2014a).

Malatya, kayısı üretiminde önemli bir şehirdir ve yılın belirli dönemlerinde 80- 100 bin mevsimlik tarım işçisi hasat için bölgeye gelmektedir. Aileleriyle göç eden 11 yaşın üzerindeki çocuklar günlük 20 TL'ye çalışmaktadır. Çocukların çalışmasının en önemli nedenlerinden biri ailelerin gelir düzeylerinin düşük olmasıdır. Diğer önemli neden ise ailelerin çocukların çalışması ile ilgili geleneksel bakış açısına sahip olmalarıdır. Çocuğun çalışması durumu, ailelerin ortamına uyum sağlama olarak görülmektedir. Bahçe sahiplerinin çocukların da çalışmaya dahil olması, kayısı tarımında çocukların çalışmasında tek belirleyenin ekonomik nedenler olmadığını göstermektedir (Kalkınma Atölyesi, 2014b: 30-35).

Lordoğlu ve Etiler'in (2014) çalışmaları, Sakarya, Düzce ve Zonguldak illerine fındık toplamak için gelen mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarıyla ilgilidir. Çalışma kapsamındaki 451 çocuğun 329'u (%72,9'u) fındık toplamaktadır. Yapılan gözlemler sonucunda çocukların 10,5 saat çalıştıkları belirtilmiştir. Çocuklar fındık hasadında çalışma, kova-çuval taşıma, su taşıma gibi görevleri yerine getirmektedirler. Aynı zamanda ev işlerinde de çalıştıkları (%30 oranında) gözlemlenmiştir. Sadece %35'lik kesim temiz suya erişim sağlayabilmektedir (Lordoğlu ve Etiler, 2014: 124-128).

Kablay (2018), 2013-2018 yılları arasında gerçekleştirilen gözlemlere dayalı çalışmasında, fındık tarımının yoğun olarak yapıldığı iller olan Ordu ve Giresun'daki çocuk işçiliğini ele almaktadır. Fındık tarımında mevsimlik tarım işçiliğinin yaygınlığı, çocukların da aileleriyle birlikte göç etmelerine ve çalışmalarına sebebiyet vermektedir. Gün içerisinde 10-12 saat boyunca çalışmaları, fizyolojik özelliklerine uygun olmayan ağır yükler taşıma, uzun saatler eğilerek fındık toplama gibi durumlar, eğitime erişim

noktasında yaşanan sorunlar sözü edilen illerde de gözlemlenmiştir (Kablay, 2018: 67-68).

2011 yılından itibaren pek çok alanda olduğu gibi tarım alanında da Suriyeli çocuk işçiler çalışmaktadır. Adana'da mevsimlik gezici tarım işçisi olarak Suriyeli hanelerin var olduğu gözlemlenmektedir. Suriyeli işgücünün yerli işgücüne kıyasla daha ucuz olması nedeniyle bu işgücüne talep artmış ve bölgede hasat yapanlar içinde çoğunluk konumuna gelmişlerdir. Suriyeli tarım işçileri arasında çocukların yoğun olduğu görülmektedir. Yaşanan göç süreciyle karşılaşılan ekonomik etmenler ve eğitime erişimde yaşanan sorunlar önemli belirleyenlerdir. Dedeoğlu vd. (2019), Adana'da mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan çocukları konu alan bir çalışma yapmışlardır. Çalışma kapsamında 6-14 yaş aralığındaki erkek çocuklarının %40'ı, kız çocuklarının ise %49'u tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Bu yaş aralığındaki kız çocuklarının %10'u ise ev eksenli işlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. 15-17 yaş grubunda ise erkek çocuklarının neredeyse hepsi tarım işçisi olarak çalışırken kız çocukları %89,7 oranında tarım işçisi iken %2,9'u ev eksenli işlerde çalışmaktadırlar. Çalışma, ailelerin çocuğa bakış açısının da oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Aileler 11-12 yaşına gelindiğinde çalışmanın doğal olduğunu, 13-14 yaşların ise tarımda çalışmak için en uygun yaş aralığı olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu yaş aralıklarını çocuk olarak görmemektedirler. Elinin iş tutmasını, aklının işe ermesinin çocukluktan çıkma kriteri olarak görüldüğü belirtilmiştir (Dedeoğlu vd., 2019; 2593-2598).

Kalkınma Atölyesi (2019b), tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türk ve Suriyeli çocuk işçiler birlikte ele alınmıştır. Adana ve Şanlıurfa ilinde mevsimlik gezici tarım işçisi olan 1760 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan işçilerin %43'ü 18 yaşından küçük çocuklardan oluşmaktadır. 209 hanenin 112'si Suriyeli haneler iken 97'si Türkiyeli hanelerdir. Suriyeli ve Türkiyeli bireyleri konu alan çalışmada, çocukların çalışması hayatta kalma stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma kapsamındaki çocukların

%47'si tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Çocukların çalışma nedenlerinin ilki %50,4 oranıyla hane bütçesine katkı iken ikinci neden %27,7 ile ailelerin borçlarının ödenmesine katkıda bulunmaktır. Ailelerin içinde buldukları ekonomik koşullar çocuğa ve çocuk işçiliğine bakış açılarını da etkilemektedir. Ebeveynlere sorulduğunda çocukların çalışmasının %86,6 oranıyla mecburiyetten olduğunu ifade etmişlerdir ve sadece %11'i çalışmasını istemiyoruz, okuması gerekli demişlerdir. Mevsimlik tarım işçiliğinin yoksulluğu nesilden nesle aktardığının bir işareti de yetişkinlerin mevsimlik tarım işçiliğine başlama yaş ortalamasının 15 olmasıdır (Kalkınma Atölyesi, 2019b: 17-18).

2.2.3.2 Sokakta Çalışan Çocuklar

Sokakta çalışan çocuklar, enformel sektör olarak ifade edilen alanlarda çalışmaktadırlar. Bu çalışma biçiminin ortaya çıkmasında sanayileşmiş şehirlere göçlerin önemli bir yeri vardır. Göç eden hanelerdeki bireylerin düşük vasıf düzeyleri, işgücü piyasasına dahil olurken sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Yeterli düzeyde ve sürekli gelir getirici işlere sahip olunamaması yoksulluğa neden olmaktadır. Haneler gelir elde edebilmek ve yaşamlarını devam ettirebilmek için göç edilen yere uyum sağlama noktasında hanedeki tüm bireylerin çalışması zorunluluğu oluşmakta, bu durum çocukların da çalışmalarına neden olmaktadır. UNICEF, 2006 verilerine göre Türkiye'de sokakta çalışan ya da yaşayan 42.000 çocuk olduğu, resmi olmayan verilere göre ise bu sayının 80.000'e kadar çıktığı ifade edilmiştir. Bir diğer önemli olan husus ise, yukarıda ifade edildiği gibi, çocukların çoğunluğunun göç eden ailelere mensup olmalarıdır (Kucur, 2016: 59-60). Bu anlamda sokakta çalışma olarak da ifade edilen işleri de içerisine alan enformel ekonomi çocukların çalışma alanlarındandır.

Sokakta çalışan çocukların yaptıkları işlere bakıldığında benzerlikler olduğu gözlemlenmektedir. Çocuklar, mendil, simit satma, ayakkabı boyama, trafikte araba camı silme, atık madde toplama gibi işlerde çalışmaktadırlar. Sokakta çalışma, çocukların

sağlıkları ve gelişimleri üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Erbay, 2013: 163-164). Aşağıda sokakta çalışan çocuklarla ilgili yapılan çalışmalara yer verilecektir.

Bilgin (2012), çalışmasında, Diyarbakır'da sokakta çalışan 400 çocuğun (6-18 yaş aralığındaki, 347'si erkek, 53'ü kız çocuğundan oluşan) çalışma biçimleri nedeniyle maruz kaldıkları tehlike ve riskleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların çalışma nedenleri arasında zorunlu iç göç (genellikle kırdan kente göç) oldukça önemli bir yere sahiptir. Sokakta çalışan çocukların ailelerinin göç edenlerin oranı %81,8'dir. Çalışma örneklemini oluşturan çocukların 11-14 yaş aralığındaki çocukların çoğunlukta (%70,5) olduğu gözlemlenmiştir. Sokakta çalışmaya başladıktan sonra fiziksel şiddete maruz kaldığını ifade edenlerin oranı ise %79,3'tür. Çocukların kendilerine ya da arkadaşlarına cinsel tacizde bulunma oranı ise %19,8'dir. Çocuklar, çeşitli suç örgütlerinde (hırsızlık, madde satımı gibi faaliyetlerin yürütüldüğü) yer aldıklarını da ifade etmişlerdir. Çocuklar, sokakta karşılaştıkları saldırılara karşı kendilerine koruyabilmek için şiddete başvurmak zorunda da kalabilmektedirler. %42,5 oranında çocuğun bağımlılık yapıcı madde kullandıkları ifade edilmiştir. Bağımlılık yapan maddelerin kullanımında en önemli etken, "arkadaşlarla birlikte olma, özenme, merak" olmaktadır. Çocuklar, %40 oranında çeşitli kazalara maruz kalmışlar ve yine %40 oranında herhangi bir nedenle polis tarafından alıkonulmuşlardır (Bilgin, 2012: 82-87).

Düzce il merkezinde sokakta çalışan çocuklara ve aileleriyle yapılan çalışmada, ekonomik nedenlerle kırdan kente göç olgusunun önemli bir yere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Çocuklar, ailelerine maddi destek sağlamak ve okul masraflarını karşılayabilmek için mendil ve simit satma vb. işleri yapmaktadırlar. Düzce'nin sanayileşme düzeyinin artması, farklı illerden göç alan bir il konumuna gelmesine neden olmuştur. Araştırma sonuçlarına göre %24,3 oranında madde kullanılmaktadır. %10,6 oranında suç işleme oranı söz konusudur. Çalışma nedenleri olarak çocukların %41,8 oranıyla en önemli neden, aileye maddi yardımda bulunmaktadır. %29,8 oranında ise okul

masraflarını karşılama öne çıkmaktadır. 5-12 saat aralığında çalışmaktadırlar. Sokakta çalışılan süre arttıkça madde kullanım oranı da artmaktadır. Sokakta çalışan çocukların babalarının çalışmama oranı %55,3'tür. Annelerin %63,2'si okur-yazar değildir. Annelerin sadece ikisi bir işte çalışmaktadırlar. Aileler düşük gelirli hanelere sahiplerdir. Çocukların çalışması sonucunda elde ettikleri gelir, aile ekonomisi için önemli bir katkı sağlamaktadır. %81,6 oranında hanelerin göç hikayesinin olduğu belirtilmiştir. Göç etme nedenlerinin en önemlisi %67,3 oranıyla iş bulma amacıyla gerçekleştirilen ekonomik nedenlerdir (Alptekin, 2011: 27-43).

Sokakta çalışan çocukların Eskişehir il merkezi örnekleminde ele alındığı çalışmada, çocukların çalışmasında en temel etmenin ekonomik nedenler olduğu gözlemlenmiştir. Hanedeki pek çok birey çalışmakta fakat yapılan işlerin niteliği gereği gerekli maddi güç sağlanamamakta ve çocukların da çalışması zorunluluğu kendini göstermektedir. Çocukların sokakta çalışma sonucu elde ettikleri gelirlerin %61,1'i evin yiyecek ihtiyaçlarında kullanıldığı belirtilmiştir (Şişman, 2006: 263-269).

Özetlenecek olursa, çocukların sokakta çalışmasında, göç olgusu önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek kırdan kente yapılan iç göç, gerekse Suriyeli çocuk işçilerde olduğu gibi ülkeler arası zorunlu göçler, çocukların sokakta çalışmalarını zorunlu hale getirebilmektedir. Bir diğer önemli ve ortak olan husus ise sokakta çalışan çocukların şiddete, istismara karşı savunmasız olmalarıdır. Hanelerin yeterli düzeyde gelire sahip olamamaları, çocukların en kolay iş bulabilecekleri sokaklarda çalışmalarını sonucunu beraberinde getirmektedir (Bilgin, 2012; Alptekin, 2011; Kucur, 2016; Şişman, 2006).

2.2.3.3 Sanayi Sektöründe Çocuk İşçiliği

Türkiye'de çocukların küçük sanayi işletmelerinde, oto sanayi, mobilyacılık gibi alanlarda çalıştığı görülmektedir. Sanayide tehlikeli makinelerle, ağır çalışma koşullarında çalışmaktadırlar. "Çocuklar için sanayide çalışma, ciddi iş kazaları

tehlikesini beraberinde getirmektedir” (Erbay, 2013: 164-165). Kayıtdışı ekonominin görünümlerinden biri olan yeraltı atölyeleri (terhaneler), düşük maliyetle üretim yapmayı amaçlamaktadır. Hijyen kurallarına uyma, iş güvenliğine uyma, ışık ve havalandırma gibi kurallara uyma noktasında ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Aynı zamanda düşük ücretlerle uzun saatler boyunca çalışmaların olduğu üretim yerleridir. Çocuk işçilerin bu alanlarda yoğun olarak çalıştıkları bilinmektedir (Yıldız ve Yıldız, 2017: 100). “Sanayideki çalışma biçimlerinin önemli bir bölümü, iş sağlığı ve güvenliği açısından tehlikeli ya da çok tehlikeli işler olarak belirlenmiştir” (Kapar, 2019: 2489).

Çocuk işçiliğinin yoğun olarak kullanıldığı ayakkabı imalatında yüksek oranda kayıtdışılık söz konusudur. Özellikle saya üretimi büyük oranda kayıtdışı olarak, küçük atölyelerde gerçekleştirilmektedir. Markaların imalatçılara ucuz ürün baskısı yapması, maliyetlerin azaltılması noktasında en önemli etmendir. Bu noktada düşük emek maliyeti göçmen ve çocuk işçilerle sağlanmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler için ayakkabı imalatının devamlılığında çocuk işçiler önemli bir yere sahiptir. Gerekli olan işgücünün temininde çocukların küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başlaması büyük öneme sahiptir (Akdeniz, 2017; Dertli, 2017; Elma, 2019; Gökkaya Akyol, 2016; İrmış ve Eroğlu, 2015).

Ayakkabı imalatında özellikle saya imalatı emek yoğun olarak gerçekleştirilmektedir. İşverenler işin özelliği gereği usta-çırak ilişkisiyle gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmekte, erken yaşlarda çocukların çalışma yaşamına dahil olmalarını talep etmektedirler. Bu anlamda ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Yapılan görüşmelerde saya ustası olarak çalışan kişilerin mesleklerini küçük yaşlarda (7 yaş vb.) babalarından öğrenerek devam ettiklerini belirtmişlerdir. Türkiyeli çocukların çalışma oranları azaldıkça yerini göçmen emeği almıştır. 2011 yılından sonra çoğunluğunun Suriyeli olduğu farklı ülkelerden gelen göçmenler, düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu anlamda işverenlerin emek arzının azaldığı yönündeki şikayetlerinin göçmen emeğiyle sona erdiği söylenebilir.

Haftada 6 gün, günlük 10-12 saat çalışmanın olduğu, çalışma koşullarının ağır olduğu ve ağır kimyasal maddelerin kullanıldığı ayakkabı imalatı tehlikeli işlerdendir (Kalkınma Atölyesi, 2019a: 17-57).

Ayakkabı imalatı yanı sıra tekstil gibi alanlardaki sanayi atölyelerinde de çocuk işçiliği gözlemlenmektedir. Uyan Semerci vd. (2017) tarafından İstanbul'da Büyükçekmece ve Bağcılar'da 301 çocuk işçi ve ebeveyn ile gerçekleştirilen çalışmada, 15 yaşın altında çalışmanın yaygınlığı gözlemlenmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında kayıtdışılığın yaygın olması önemli bir etmendir. 15 yaşından büyük çocukların ise kötü çalışma koşullarında, uzun saatler çalıştıkları belirtilmiştir. Bağcılar ve Küçükçekmece tekstil, sanayi atölyelerinin yoğun olduğu, göçmen ailelerin işgücünü oluşturduğu yoksul mahallelere sahiptir. Çalışma nedenleri sorulduğunda %72'si aileme destek olmak için, para kazanmak için cevabını vermişken %14'ü derslerim kötü olduğu için, okulu sevmediğim için cevabını %8'i ise meslek sahibi olmak, boş durmamak için cevaplarını vermişlerdir. Araştırmada hanelerin ortalama büyüklüğü 5,7'dir (İstanbul ortalaması 3,5'tir). Çalışmada hanede annelerin ev içi işlerde çalışmaları nedeniyle ücretli işlerde çalışma oranlarının düşüklüğü, babaların kazançlarının kentte hayatta kalmak için yeterli olmaması çocukların iş yaşamına dahil olmalarına neden olmuştur. Ayrıca çalışmada yer alan ebeveynlerin çok büyük bir kısmı İstanbul dışındaki illerden geldiklerini ifade etmişlerdir (annelerin %93'ü, babaların %95'i İstanbul dışındaki illerde doğduklarını belirtmişlerdir) (Uyan Semerci vd., 2017).

2.2.3.4 Türkiye'de Çocukların Zorla Çalıştırılması Durumları

Türkiye'de çocuklar çeşitli alanlarda zorla çalıştırılmaktadır. Bu alanlar genel olarak çocukların cinsel sömürü amacıyla ticaretinin yapılması, küçük şehirlerden büyük şehirlere getirilerek sokak satıcılığı gibi alanlarda zorla çalıştırılma, maddi kazanç karşılığında çocukların evlendirilmeleri ve terör örgütlerinde çalıştırılmak için kaçırılan çocuk askerlerdir (Demir vd., 2015: 45-50). Kapar (2019), Türkiye'de çocuk emeğinin en

kötü biçimlerinin bazı hallerinin ihmal edildiğini ve bu alanlardaki verilerin yetersiz olduğunu belirtmiştir. İhmal edilmekle birlikte yukarıda ifade edilen alanlarda çocuk emeğinin sömürüldüğünü de ifade etmiştir (Kapar, 2019: 2484). TÜİK verilerine göre 2008-2016 yılları arasında 10 bin 153 çocuk kaybolmuştur.²⁴ Yukarıda da ifade edildiği gibi çocuk kaçırılması ile ilgili veriler eksiktir ama çocukların kaçırıldıkları ve zorla çalıştırıldıkları bilinmektedir. Suriye'den gelen çocukların da benzer sorunlar yaşadıklarına dair çalışmalar yürütülmektedir.

Türkiye hem hedef ülke hem de Avrupa ülkelerine geçiş amacıyla transit ülke konumundadır. 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç savaş nedeniyle Türkiye'ye önemli bir düzensiz göç yaşanmıştır. Göçün düzensiz olması nedeniyle özellikle çocuklar çeşitli istismarlara maruz kalabilmektedir. En savunmasız gruplardan olan çocukların, ebeveynlerinin de yanlarında olmayanlarını ifade eden refakatsiz göçmen çocuklar, en kırılgan gruptur. Dolayısıyla hem göç esnasında hem de göç edilen ülkede çeşitli risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Düzel ve Alış (2018), çalışmalarında Suriyeli refakatsiz çocukların karşılaştıkları en önemli risklerden birinin çocuk ticareti olduğunu belirtmişlerdir. Çocuk ticaretine maruz kalan refakatsiz çocukların ise, zorla çalıştırılma (dilendirilmeleri, ağır çalışma koşullarında zorla çalıştırılmaları vb.), cinsel istismar gibi insan haklarına aykırı durumlar yaşayabildiklerini, aynı zamanda suç çetelerinin ellerine düşmeleri durumunda illegal işlerin yaptırılması gibi sorunlarla da karşılaşabildiklerini ifade etmişlerdir (Atasü-Topçuoğlu, 2015: 122-123; Düzel ve Alış, 2018: 260-264).

Türkiye'de çocukların zorla çalıştırılmasında Suriye'den gelen düzensiz göç önemli bir yer tutmaktadır fakat zorla çalıştırılmanın tek nedeni olduğu söylenemez. Yaşanan iç göç ve ülke içerisinde yaşanan çeşitli sorunlar da çocukların zorla çalıştırılmalarına neden olmaktadır. Değirmencioğlu vd. (2008) çalışmalarında, Türkiye'de çocukların kölelik

²⁴ <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/turkiyenin-utanc-raporu-binlerce-kayip-cocuk-var/>
Erişim Tarihi: 04.05.2021

koşullarında çalışma biçimlerinden birinin, ülkenin güneydoğusundan büyük şehirlere suç çetelerinde çalıştırılmak amacıyla kaçırılması olduğunu ifade etmektedirler. Yaşanan yoksulluk nedeniyle sözü edilen kaçırılmaların, bazı durumlarda ailelerin rızasıyla yapıldığını da ifade etmişlerdir. Sözü edilen hususlarla ilgili resmi verilerin yetersizliğinin ifade edildiği çalışmada, çocukların kapkaççılık, hırsızlık gibi faaliyetlerde zorla çalıştırıldıklarına yer verilmiştir (Değirmencioğlu vd., 2008: 194).

Görüldüğü gibi Türkiye’de çocuklar tarımda daha çok pamuk, pirinç, narenciye, fındık, soğan, kiraz, şeker pancarı, kayısı gibi ürünlerin ekim ve hasadında çalışmaktadırlar. Mevsimlik gezici tarımdan kaynaklanan uzun çalışma saatleriyle (10-12 saatlere varan), ağır çalışma koşullarında (güneş altında uzun saatler çalışma vb.), barınma, temiz suya ulaşmada sıkıntılar yaşamakta ve eğitimlerinden uzun süre mahrum kalmaktadırlar (Gülçubuk, 2012; Kablay, 2018; Kalkınma Atölyesi, 2014a, Lordoğlu ve Etiler, 2014). Sokakta çalışanlar çocuklar ise; ayakkabı boyama, mendil, simit satma, atık madde toplama gibi işlerde çalışmaktadırlar. Sözü edilen çocuklar gerek akranları tarafından gerekse sokaktaki diğer yetişkin insanlarca şiddete ve sömürüye açık halde olmaktadır. Ayrıca uyuşturucu madde kullanma, suç çetelerine karışma gibi risklerle de karşı karşıya kalmaktadırlar (Alptekin, 2011; Bilgin, 2012; Şişman, 2006). Sanayide çalışanlar çocuklar ise ayakkabı imalatı, tekstil gibi alanlarda çalışmaktadırlar. Kimyasal maddelere maruz kalmakta, tehlikeli makinelerle çalışmaktadırlar (Gökkaya Akyol, 2016; Kalkınma Atölyesi, 2019; Uyan Semerci, 2017; Yıldız ve Yıldız, 2017). Çocukların zorla çalıştırılmasında ise dilendirilme, maddi kazanç karşılığında evlendirilme, terör örgütlerinde çalıştırılma, suç çetelerinde illegal işlerde çalıştırılmaktadırlar (Değirmencioğlu vd., 2008; Düzel ve Alış, 2018; Kapar, 2019). Bu bölüme kadar Türkiye’de çocuk işçiliğinin genel bir görünümü verilmeye çalışılmıştır, bundan sonrasında ise yasal düzenlemeler ve bu sorunlara yönelik politikalara yer verilecektir

2.2.4. Türkiye’de Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler, Sosyal Politikalar, Proje ve Uygulamalar

2.2.4.1 Türkiye’de Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler²⁵

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de doğrudan ya da dolaylı yollarla çocuk işçiliğini düzenleyen, etkileyen yasal düzenlemelere yer verilecektir. 20. yüzyılın başından itibaren çocuk işçiliğiyle mücadele noktasında önemli yere sahip olan düzenlemelere değinilecektir. Ele alınan düzenlemeler, doğrudan çocuk işçiliği ile mücadele kapsamında olmasa da çocuk işçiliği ile mücadelede önemli etkilere sahip olan düzenlemelerdir.

2.2.4.1.1 151 Sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun (1921)

Türkiye Cumhuriyeti, siyasi bağımsızlığın kazanılması kadar ekonomik bağımsızlığa ve kalkınmaya da önem vermiştir. Ereğli kömür havzası, Cumhuriyetin sanayileşme hareketinde önemli bir yere sahip olan, sanayileşme için gerekli hammaddenin sağlandığı alanlardan biridir (Kara, 2012). Bölgenin önemi ve çalışma koşullarının kötü oluşu, böylesi bir koruma kanununun çıkarılmasını gerektirmiştir (Yiğiter, 2019: 218-219). Madencilik ile ilgili çeşitli düzenlemeleri içeren bu kanun Makal (2006) tarafından, dönemine göre ileri sayılabilecek sosyal politika önlemleri getiren nitelikte bir düzenleme olarak değerlendirilmiştir. Çalışma koşullarıyla ilgili düzenlemelerin yer aldığı kanunda, 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalışması yasaklanmıştır (Namal, 2019: 61). Ereğli maden ocakları ile sınırlı olsa da çocuk işçiliği ile ilgili önemli yasal düzenlemelerden biri olduğu ifade edilebilir.

2.2.4.1.2 Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930)

1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, halk sağlığını korumaya yönelik düzenlemeleri içermektedir. Halk sağlığı ile ilgili düzenlemelerin yanı sıra çalışma koşulları, iş sağlığı

²⁵ Türkiye’nin çocuk işçiliği ile ilişkili onayladığı uluslararası sözleşmelere, “Türkiye ve Meksika’da Çocuk işçiliği ile İlgili Uluslararası Sözleşmelerin Onaylanması ve Ulusal Mevzuatta Uygulanmasının Karşılaştırılması” alt başlığında yer verilmiştir.

ve güvenliği, kadın ve çocuk işçilerin çalışması ile ilgili hükümler içermektedir. Çalışmamız açısından üzerinde durulan kısmı çocuk işçiliği ile ilgili düzenlemelerdir. Kanun, 173. maddesinde; “12 yaşından küçük çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanayi kuruluşları ve madenlerde çalışmalarını yasaklamıştır” (Demir, 2019:2025). Çocuk işçiliği ile ilgili bir diğer düzenleme, 174. maddesi; “12-16 yaş çocukların günde sekiz saatten fazla çalıştırılmaları ve gece çalışmaları yasaklanmıştır” olmasıdır (Makal, 2006: 8). Kanun, tüm sektörleri kapsamasa da çocuk işçiliği ile ilgili düzenlemeler açısından önemli bir yere sahiptir.

2.2.4.1.3 T.C. Anayasası

Yasal düzenlemelerin hiyerarşik olarak en üst düzey belgesi olan anayasada çocukların çalışması ile ilgili de düzenlemeye yer verilmiştir. 1982 Anayasasının 50. maddesi doğrudan çocuk işçiliği ile ilgili hükümlere yer vermektedir: “Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.”²⁶ Sözü edilen düzenleme ile çocukların erken yaşta çalışma hayatına girmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda gelişimlerine uygun olmayan işlerde çalışmalarının da önüne geçilmek istenmiştir. Bu durum sanayi devriminden bu yana çocuk işçiliği ile mücadelede hayata geçirilen uluslararası belgelerle uyum içerisinde olduğunun da bir göstergesidir (Şahin, 2009: 114-115).

2.2.4.1.4 4857 Sayılı İş Kanunu

4857 sayılı İş Kanunu’nda da çocuk işçiliği ile ilgili çeşitli hükümler yer almaktadır. 71,72, 73 ve 85. maddeler çocuk işçiliği ile ilgili yasaklayıcı ve düzenleyici hükümlerdir. Madde 71: “On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki

²⁶<https://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> Erişim Tarihi: 27. 02.2021

gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamını engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten fazla olamaz. Ancak, on beş yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir.” Çocukların çalışma yaşı, saatleri ve hangi tür işlerde çalışıp çalışamayacakları belirlenmiştir. Şahin (2009:119), 71. maddede 15 yaşını doldurmuş çocukların zorunlu eğitimi bitirme şartının aranması gerekliliğinin düzenlenmemiş olduğunu belirtmiştir. Bu durumun 15 yaşını doldurmuş çocukların zorunlu eğitimi bitirmeksizin çalışma hayatına girmelerine neden olacağı ve toplum sağlığını olumsuz etkileyebileceğini ifade etmiştir.

Oldukça kapsamlı ve önemli konuları içeren 71. maddeye dayanarak 6/4/2004 tarihli, 25425 sayılı “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” oluşturulmuştur. Yönetmelikte genç işçi, çocuk işçi, hafif işler gibi çeşitli kavramların tanımlamaları yapılarak açıklık getirildiği ifade edilebilir. Aynı zamanda farklı yaş aralığında yer alan çocukların hangi tür işlerde çalışıp hangi tür işlerde çalışamayacağı da ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Örneğin “Esnaf ve sanatkarların yanında satış işleri, satış eşyalarına etiket yapıştırma ve elle paketleme işleri” çocuk işçilerin yapabileceği hafif işler olarak sınıflandırmışlardır. “Alkol, sigara ve bağımlılığa yol açan maddelerin üretimi ve toptan satış işleri, aşırı sıcak ve soğuk ortamda çalışma gerektiren işler ile sağlığa zararlı ve meslek hastalığına yol açan maddeler ile yapılan işler” ise çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmayacakları işler olarak belirtilmiştir.²⁷

Madde 72: “Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya su altında çalışılacak işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır.” Madde 73: “Sanayiye ait işlerde on sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılması yasaktır.” Yukarıda verilen

²⁷ https://www.ttb.org.tr/mevzuat/?option=com_content&view=article&id=275:cuk-v.. Erişim Tarihi: 17.06.2020

maddeler, bazı sektörlerde çocukların çalışmalarını düzenlemeyi amaçlayan çeşitli yasaklar içermektedirler.

Madde 85: “On altı yaşını doldurmamış genç işçiler ve çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmazlar.” 85. madde ile tehlikeli işleri konu alan ve yasaklayan bir maddedir fakat hangi işlerin tehlikeli işler olarak kabul edildiği belirtilmemiştir. 85. maddeye dayanarak hazırlanan “Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği”, belirsizlikleri gidermek amacıyla oluşturulmuştur. Yönetmelik listeleme yöntemiyle çocuklar için ağır ve tehlikeli olan, çalıştırılmayacakları işleri sıralamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; “deri, suni deri, plastik, ağaç ve diğer malzemelerden mamul her türlü ayakkabı, terlik ve benzerleri imalat işleri, matbaacılık işleri (her türlü basım işleri, ciltçilik, klasör, dosya imali ve benzeri işler).”²⁸

İş Kanunu, çocuk işçiliği ile ilgili; çalışma yaşının belirlenmesi, sektörlerin özelliklerine göre çeşitli yasaklamaların yapılması, yaşlara göre hangi işlerin yapılabileceği, çalışma koşul ve saatleri gibi çeşitli konuları düzenlemiştir. Fakat düzenlemelerin varlığı önemli olmakla birlikte, çocuk işçiliği ile ilgili yasal mevzuatla ilgili kapsam darlığı olduğu ifade edilebilir. Tarımda ve orman işlerinde 50 kişiden az işçi çalıştıran işyerlerinin kapsam dışında kalması, tarımda çalışan çocukların kanunun koruyuculuğundan yararlanamamalarına neden olmaktadır (Çocuk Emeği Raporu 2019, Fişek Vakfı).²⁹ Aynı zamanda ev içi işlerde çalışmanın ve 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanununun 2. maddesine uygun olarak üç kişinin çalıştığı işyerlerinin, İş Kanunu’nun kapsamına alınmaması, çocuk işçiliği ile ilgili kör noktaların oluşmasına neden olmaktadır. Çocuk işçiliğinin yoğun olduğu, küçük işletmelerde, tarımda³⁰, sokakta ve

²⁸http://www.isguvenligi.net/wpcontent/uploads/mevzuat/agir_ve_tehlikeli_isler_yonetmeli_16_haz_2004.pdf Erişim Tarihi: 17.06.2020

²⁹<https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/2019-yili-cocuk-emeği-değerlendirme-notu/> Erişim Tarihi: 28.04.2021

³⁰ Mevsimlik gezici tarım işçileri, iş kanunu kapsamına girmediğinden çalışma koşulları, genelgelerle düzenlenmiştir. Genel olarak yetişkin mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarını düzenleyen genelgeler, çocuklarla (özellikle çocukların eğitimden yararlanması ile) ilgili de düzenlemelere yer

enformel işlerde çalışma biçimlerinin İş Kanunu dışında kalması önemli bir sorundur (Kayhan, 2012: 197).

Türkiye’de çocuk işçiliği ile ilgili yasal düzenlemelerin önemli sorun alanı, düzenlemelerin hayata geçirilmesi noktasında yaşanan sorunlardır (Erbay, 2008: 53). Uygulamada yaşanan sorunların çocuk işçiliğinin çözülememesinde önemli bir etkisi olduğu açıktır. Mevzuatın etkin bir şekilde uygulanması, denetimlerin gereğince ve çocuk işçiliği özelinde yapılmaması, temel sorunlardandır (ÇSGB, 2017: 16).

2.2.4.2 Türkiye’de Çocuk İşçiliği ile İlgili Sosyal Politikalar

Sosyal politika, ilk olarak sanayi devrimi sonrasında olumsuz çalışma koşullarında çalışan işçileri korumak amacıyla ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminin işçi sınıfı üzerindeki tahrip edici gücünün yoğunluğu, devletin koruyucu önlemler alması zorunluluğunu meydana getirmiştir. Bu anlamda ilk sosyal politikalar, sanayileşmenin ilk dönemlerinde yoğun olarak kullanılan ve korunmaya en çok ihtiyaç duyan çocuk işçilere yönelik olmuştur. Bu anlamda İngiltere’de 1802 yılında çıkarılan Çırakların Sağlığı ve Ahlakı yasası, ilk sosyal politika örneği olarak kabul edilir. Sözü edilen yasayla birlikte çocukların çalışma koşulları düzenlenmiş, çocukların gece çalıştırılması yasaklanmıştır. İlerleyen dönemlerde hem çocukların çalışma yaşamını düzenleyici hem de kadın ve erkek işçilerin çalışma koşullarıyla ilgili sosyal politikalar hayata geçirilmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra ise sosyal politikaların kapsamı genişlemiş ve korunma ihtiyacı olan toplumun tüm kesimleri sosyal politikanın konusu olmuştur (Talas, 1997; Koray, 2008). Aşağıda Türkiye örneği özelinde son yıllarda hazırlanan politikalara, uygulamalara yer verilmiş, örneklendirilmiştir.

vermektedir. Bu anlamda “‘Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi’ başlıklı 2010/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesinin 12. Maddesi, ‘Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Çocuklarının Eğitimleri’ başlıklı Milli Eğitim Bakanlığının 2011/25 Sayılı Genelgesi ve 222 Sayılı ‘İlköğretim ve Eğitim Kanuna göre Kurulması Gereken Gezici Okul ve Gezici Öğretmenlikler’ Yönetmeliği de eğitime erişim noktasında düzenlemelere gitmiştir. Detaylı bilgi için bakınız, Kablay, 2015: 95-96.

2.2.4.2.1 Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Ulusal Politika ve Program Çerçevesi (2005-2015)

Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Ulusal Politika ve Program Çerçevesi, ILO'nun temel sözleşmelerinden olan 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesinin gereği olarak ÇSGB tarafından 2005-2015 tarihleri arasında uygulanacak şekilde oluşturulmuş bir yol haritası niteliğindedir. Oluşturulan politika ve program çerçevesinde “Türkiye’de çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri; sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, tarımda aile işleri dışında ücret karşılığında gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma” olarak belirlenmiştir. Çocuk işçiliğinin mevcut durumu, temel nedenleri, sorumlu kuruluşlar ve sorumlulukları gibi hususlar da yine programda yer almıştır (Avşar ve Öğütoğulları 2012: 33-34). Program çerçevesinde sokakta çalışan çocuklara ağırlık verilmesi ve tarımda çalışma, sanayide çalışmaya yönelik çözümlerin yetersizliği eleştirilmiştir. Bir diğer önemli eleştiri ise toplum katılımını sağlamada önemli bir işlevi olan STK'lara gerekli yer ayrılmamasıdır.³¹ Çocuk işçiliği çok boyutlu bir sorun olduğundan çözüm önerileri oluşturma ve uygulama noktasında STK'ların varlığı önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla program çerçevesinde amaçların hayata geçirilememesinde etkisi olduğu düşünülebilir. 2015 yılına gelindiğinde program güncellenmiş ve 2017 yılında Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Eylem Programı oluşturulmuştur.

2.2.4.2.2 Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) koordinatörlüğünde hazırlanan programın temel amacı öncelikle “çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olmak üzere çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasıdır”. Bütüncül ve katılımcı bir ulusal program

³¹ <https://fisek.org.tr/calismalar/cocuk-emegi/arastirmalar/cocuk-isciliginin-onlenmesi-icin-zamana-bagli-politika-ve-program-cercevesi-konusundaki-gorusumuz1/> Erişim Tarihi: 19.02.2021

hazırlanmak amaçlanmış ve çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi noktasında gerekli stratejiler, kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Program, çocuk işçiliğine son verebilmek için yoksulluğun ortadan kaldırılması, eğitime ulaşımın sağlanması, toplumsal bilinçlilik seviyesinin artırılması gibi hedefleri belirlemiştir. Sözü edilen amaçlara ulaşabilmek için çocuk işçiliği ile mücadelede “yasal mevzuatın uygulanması ve gerekli hallerde güncellenmesi, mevcut kurumsal yapıların güçlendirilmesi ve yeni kurumsal yapıların oluşturulması, toplumsal duyarlılığın-farkındalığın artırılması, sosyal tarafların ve toplumun katılımının sağlanması, sosyal koruma ve sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi” gibi hedefler belirlenmiştir. Program ile çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi amacı, ulusal kalkınmanın önemli bir parçası olarak kabul edilmiştir.³²

2.2.4.2.3 Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)

Ulusal İstihdam Stratejisi, Türkiye ekonomisinin gelişebilmesi için istihdam yapısı ile ilgili gerekli olan hususların belirlenmesi ve hayata geçirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir belgedir. Belgede, işgücü piyasasının daha etkin olması, işgücü verimliliğinin artırılması gibi amaçlar için yapılması gerekenler sıralanmıştır. İstihdamla ilgili hedeflerin yerine getirilebilmesi için; “eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, istihdam-sosyal koruma ilişkisinin korunması” gibi politikaların hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sözü edilen politikaların uygulanmasıyla 2003 yılında işsizliğin %5 düzeyine indirilmesi, istihdam oranının ise %55 düzeyine yükseltilmesi temel hedefler olarak belirtilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi istihdamla ilgili olan belge, doğrudan çocuk işçiliğini konu almamakla birlikte çocuk işçiliği ile ilgili hedeflere de yer vermiştir. ÇSGB tarafından hazırlanan belgede “çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri tamamen ortadan kaldırmak ve diğer alanlardaki çocuk işçiliğinin %2'nin altına düşürülmesi temel hedef olarak belirlenmiştir” (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2017: 95).

³² https://ailevecalisma.gov.tr/medias/11752/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf Erişim Tarihi: 27.07.2020

2.2.4.2.4 Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Ulusal Programı (International Programme on the Elimination of Child Labour-IPEC)

1992 yılında ILO tarafından uygulamaya sokulan IPEC programının temel amacı, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu anlamda temel amaca ulaşabilmek için ulusal politikalar oluşturmak, çalışan çocukların okula yönlendirilmesi ve uzun vadede ise çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaktır (Kayhan, 2012:190). Türkiye'nin IPEC kapsamında gerçekleştirdiği projeleri iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde gerçekleştirilen projelerle, çocuk işçiliğinin boyutu ve özellikleri anlaşılacak istenmiştir. Türkiye'de çalışma yaşamına dair veri eksikliğinin bir yansıması olarak çocuk işçiliğinin farklı biçimleri ile ilgili verilerden yoksun olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, alanın kayıtdışı oluşu da veri toplamayı zorlaştıran unsurlardan biridir. Sorunun çözümüne dair başlangıç noktasının sorunun tanımlanması olduğundan hareketle çeşitli projeler gerçekleştirilmiştir. İkinci dönem olarak ifade edebileceğimiz 1996 sonrası dönemde ise çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi, çocukların eğitim hayatına kazandırılmasına yönelik projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu noktada çocuk işçiliğinin çok boyutluluğundan dolayı çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak ifade edilen çalışma biçimlerindeki çocuk işçiliğinin sonlandırılmasını hedefleyen projeler gerçekleştirilmiştir (Küçükkalay vd., 2000: 112).

2.2.4.2.5 Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY) Programı

2003 yılından itibaren uygulanan Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY) Programı, çocukların okula düzenli devam etmeleri durumunda nakit yardım sağlanmasıdır. 2017 yılında, geçici/uluslararası koruma altında olan ve okul çağında olan mülteci çocukları da içerecek şekilde kapsamı genişlemiştir. Bir ay boyunca düzenli olarak (en az %80 oranında) okula giden çocukların ailelerine iki ayda bir olacak şekilde nakdi yardım yapılmaktadır. Nakdi yardımlar eğitim düzeyine ve cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Eğitim seviyesi arttıkça ve erkek çocuklara göre kız çocukları daha yüksek nakdi yardım almaktadır.

Mülteci çocuklar için nakdi yardımın yanı sıra *çocuk koruma* fonksiyonu da vardır. Mülteci çocukların en yoğun olduğu 15 ilde geçerli olan çocuk koruma fonksiyonu, düzenli olarak okula devam edemeyen ve bu nedenle nakdi yardıma hak kazanamayan çocuklar için uygulanmaktadır ve Türk Kızılay'ı tarafından ilgili çocuklar tespit edilmektedir. Gerekli risk değerlendirmesinden sonra ihtiyacı olan hanelere yardım ve destek sağlanmaktadır.³³

2.2.4.3 Türkiye’de Çocuk İşçiliği ile İlgili Proje ve Uygulamalar

2.2.4.3.1 Fişek Modeli

Fişek Enstitüsü tarafından hayata geçirilen model, toplum hekimliği anlayışını benimsemiştir. 1982 yılından itibaren oluşumu başlayıp 1992 yılında ILO/IPEC’in desteğiyle hayata geçirilmiştir. Küçük sanayi işyerlerinde, işyeri hekimi bulundurma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bununla birlikte çocuk işçiliğinin en fazla olduğu alanlardan küçük sanayi işyerlerine, sağlık hizmetinin sağlanması amaçlanmıştır. Sağlık kontrollerinin düzenli olarak gerçekleştirilebilmesi ve iş kazası olması durumunda ise acil müdahalenin yapılabilmesi için ikili bir sistem oluşturulmuştur. Sanayi bölgelerinde oluşturulan “Sağlık Merkezleri” ve işyerlerini gezen “Yürüyen Klinikler” vasıtasıyla sağlık hizmeti sunulmaktadır. Bununla birlikte sanayide “Mesleki Eğitim Merkezleri” de oluşturulmuştur. Model, Ankara, İstanbul ve Denizli illerinde uygulanmıştır.³⁴

2.2.4.3.2 Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi (2005-2007)

ILO tarafından yürütülmüş ve 7 pilot şehirde (Çankırı, Kastamonu, Sinop, Ordu, Erzurum, Elazığ, Van) uygulanmıştır. Çocuk işçiliği ile ilgili bilgiyi çoğaltarak bilgi eksikliklerini doldurma amacı taşıyan proje sonucunda her il için bir rapor olacak şekilde

³³ <https://www.unicef.org/turkey/sartli-egitim-yardimi-programi-sey> Erişim Tarihi: 21.02.2021

³⁴ <https://fisek.org.tr/calismalar/cocuk-emegi/calisan-cocuklara-saglik-hizmeti-sunumu/fisek-modeli/> Erişim Tarihi: 20.02.2021

7 ayrı rapor ve 1 genel rapor hazırlanmıştır.³⁵ Proje kapsamında 4858 çocuğa eğitim, beslenme, hijyen gibi ihtiyaçlar desteklenmiştir. Proje kapsamında eğitim giderlerini karşılamak için çeşitli kırtasiye ürünleri temin edilmiştir. Kırtasiye ürünleri yanı sıra hijyen ürünlerinin temini de sağlanmaya çalışılmıştır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 35). Proje kapsamında oluşturulan program koordinasyon ofisleri aracılığıyla, çocukların çalışma hayatına dahil olmalarını engellemek amacıyla henüz çocuk işçi olmayan ama olma potansiyeline sahip çocuklara ve ailelerine yönelik danışmanlık hizmeti verilmiştir. Aynı zamanda çocuk işçiliği izleme sistemleri oluşturulmuştur. Çocukların okullarıyla da iletişim haline geçilmiş, bu sayede çocukların eğitimlerine devamlılığı sağlanarak çalışma hayatından uzak olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.³⁶ Proje kapsamındaki illerde yaşayan 2.153 çocuğun okul kaydı yapılmış, masrafları proje kapsamında desteklenmiştir. Çocukların eğitimlerine devamlılığı sağlanmakta, aynı zamanda sosyal ve kültürel gelişimlerinin sağlanması noktasında da destek verilmektedir. Projenin uygulandığı Çankırı ili örneğinde de görüldüğü gibi, çocuklar çalışma hayatından çekilerek okullarına devamlılıkları sağlanmış ve çocukların sportif ve kültürel etkinliklerde yer almaları desteklenmiştir.³⁷

2.2.4.3.3 Türkiye’de Mevsimlik Fındık Tarımında En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesine Yönelik Kapsamlı Model Projesi

Mevsimlik tarım, çocuk işçiliğinin sık görüldüğü bir üretim alanıdır. ILO ve ÇSGB iş birliğiyle yürütülen proje, 2013 yılında ilk olarak Ordu ilinde uygulanmaya başlamış, mevsimlik tarım işçisi göçü alan Karadeniz illeri ve göç veren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde uygulanması amaçlanmıştır. Ordu, Düzce, Sakarya ve

³⁵<https://eduser.com.tr/tr/referans-projeler/ab-terafından-finanse-edilen-turkiyede-cocuk-isciligindeki-en-kotu-durumlarin-ortadan-kaldirilmesi-projesi-cercevesinde-cocuk-isciliginin-en-kotu-bicimlerine-iliskin-temel-a/> Erişim Tarihi: 19.02.2021

³⁶ <https://www.avrupa.info.tr/tr/cocuk-isciliginin-en-kotu-bicimlerinin-ortadan-kaldirilmesi-199> Erişim Tarihi: 07.05.2021

³⁷ <http://old.avrupa.info.tr/tr/ab-mali-destegi/ab-mali-destekli-programlar/basari-hikayeleri/success-stories-single-view/article/cocuk-isciliginin-en-koetue-bicimlerinin-ortadan-kaldirilmesi-1.html> Erişim Tarihi: 07.05.2021

Şanlıurfa illerinde uygulanmaktadır. Projenin amacı çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olan mevsimlik tarım işçiliğinin sona ermesine katkıda bulunmaktır. Proje ilk olarak 2017 yılına kadar uzatılmış, 2017 yılında ise 2020 yılına kadar yeniden uzatılmıştır. Ordu, Düzce ve Sakarya illerinde 5.634 çocuğa ulaşılmış, 2.798'inin çalışması engellenmiş ve çocuklar eğitimlerine devam etmişlerdir. Diğer çocukların da danışmanlık hizmetinden yararlanması sağlanmıştır. 2.336 aileye ulaşılmış ve çocuk işçiliğini önleme amacıyla danışmanlıklar sağlanmıştır. Aynı zamanda fındık bahçesi sahipleri ve tarım araçlarına da ulaşılmış ve bilgilendirmeler yapılmıştır. 2021-2023 yıllarında stratejik müdahale modeli Giresun ve Samsun illerine uygulanacaktır. Proje kapsamında fındık tarımında çocuk işçiliğine son verilmesinde; “yerel ve ulusal mücadele kapasitenin geliştirilmesi, kamu-özel sektör işbirliğinde doğrudan müdahale ve izleme modellerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilir politikalarla farkındalığın artırılması hedeflenmiştir.”³⁸

2.2.4.3.4 Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Projesi (2020-2023)

Türkiye’de çocuk işçiliğinin yoğun olduğu alanların başında gelen ve tehlikeli iş kategorisinde yer alan mevsimlik tarımda çalışan çocukları konu almaktadır. Proje, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Proje, Şanlıurfa, Mardin, Adıyaman, Diyarbakır, Adana, Mersin, Hatay, İzmir, Manisa, Ankara, Eskişehir, Konya, Malatya, Ordu, Bursa ve Düzce illerinde uygulanacaktır. Proje, 12.000 çocuğun rehberlik eğitimi almasını, mevsimlik tarımda çalışan ya da risk altında olan 2.000 aile üyesinin mesleki eğitim almalarını sağlamayı amaçlamaktadır. 12. 000 çocuğa giyecek, hijyen ve eğitim malzemeleriyle ilgili destek sağlanacak ve ailelerin yaşam koşulları geliştirilecektir. Tarım araçları, köy muhtarları

³⁸http://www.ilo.int/ankara/projects/child-labour/WCMS_759229/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 19.02.2021

ve işverenler yasal mevzuatla ve çocuk işçiliğinin sakıncaları ile ilgili bilgilendirilecektir. Proje, okul müdürleri, muhtarlar, işverenler, öğretmenler gibi konuyla ilişkili tüm aktörleri bilgilendirmeyi hedeflemekte ve başarı elde edebilmek için yürütülen faaliyetlere katılım ve desteklerini sağlamayı hedeflemektedir. Çocuk İşçiliği İzleme ve Takip Sistemi kurulup, e-METİP sisteminin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.³⁹

2.2.4.3.5 Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşullarının İyileştirilmesi Projesi (METİP)

Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşullarının İyileştirilmesi Projesi, 2017 yılından itibaren mevsimlik tarım işçisi olan aileler ve çocukların yaşadıkları sorunları belirleyebilmek, çocukların çalışmak yerine okula gitmelerini sağlayabilmek amacıyla oluşturulmuştur. Proje, genel olarak mevsimlik tarımda çalışan işçileri konu edinmektedir. Bu nedenle salt çocuk işçiliği ile ilgili bir proje değildir ama mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini önleme noktasında da hedefler belirlemiştir. Mevsimlik tarım işçilerinin genel durumunu anlamak, verilen hizmetlerin takip edilmesi, çocukların okula devamı gibi konuların takibi için Mevsimlik Tarım İşçileri Bilgi Sistemi (e-METİP) adlı web tabanlı izleme sistemi oluşturulmuştur (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: 98-99). Göç edilen yerde barınma, beslenme, temiz suya ulaşım gibi alanlarda yaşanan sorunların giderilmesi, eğitimden uzak kalan çocukların eğitimlerine devamlılığın sağlanması, çocuk işçiliğinin önlenmesi ve bu alanda bilinçlilik düzeyinin artırılması temel amaçlardır. Sözü edilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için göç edilen illerde yaşam alanları tesis etme, çocukların eğitimden yararlanması için düzenlemeler hayata geçirilmiştir.⁴⁰ Ulutaş ve Ulutaş (2019: 2580), “finansman ve koordinasyon sorunları nedeniyle projenin beklenen başarıyı sağlayamadığını” ifade etmişlerdir.

³⁹ http://www.ilo.int/ankara/projects/WCMS_761283/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 19.02.2021

⁴⁰ https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/53607/mevsimlik_gezici_tarim_iscilerinin_calisma_ve_yasam_kosullarinin_iyilestirilmesi-ii_projesi-metip2.pdf Erişim Tarihi: 07.05.2021

2.2.4.3.6 Mobilya Sektöründe Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Sona Erdirilmesi Projesi (2004-2007)

ÇSGB tarafından uygulanan projede temel amaç, mobilya sektöründe çalışan 2.500 çocuğun eğitime yönlendirilerek çalışma hayatından uzaklaştırılmasıdır. Proje, Ankara, İzmir ve Bursa illerinde uygulanmıştır. Proje kapsamında 22 iş müfettişi görev almış ve 4.338 işyeri denetlenmiştir. Proje kapsamında gerçekleştirilen denetimlerde toplamda 2,302 çocuk tespit edilerek işten uzaklaştırılmış ve eğitime yönlendirilmiştir. Çocuk işçiliğinin önüne geçebilmek amacıyla çalışan çocukların kardeşlerine eğitim verilmesi, projenin temel hedeflerindendir. Bu hedef kapsamında toplamda 3.607 çocuğa eğitim desteği verilmiştir. Proje toplamda 2.500 çocuğa ulaşmayı hedeflerken 5.909 çocuğa ulaşmıştır. En yoksul durumdaki ailelere maddi destek verilmiş ve 1.767 aileye eğitim, istihdam ve okuyan çocuklara burs ve sağlık hizmeti sağlanmıştır.⁴¹

Türkiye’de çocuk işçiliği ile ilgili uygulanan projelerin, çocuk işçiliğini ortadan kaldırma noktasında kalıcı sonuçlar oluşturduğunu söylemek zordur. Oluşturulan projelerin hedeflerine belirlenen tarih aralıklarında ulaşamayıp sürelerinin sürekli olarak uzatılması, projelerin hedeflerine ulaşma noktasında sorunların yaşandığını göstermektedir. Uygulanan projelerin tüm ülkeyi kapsamaması, belirli alanlarda çalışan çocukları kapsamaması, çocuk işçiliği sorununun kalıcı çözümünün sağlanamamasına neden olmaktadır. Türkiye’deki çocuk işçiliği biçimlerine dair detaylı ve devamlı bilgilere ulaşamamaktadır. Yürütülen projeler belli alanları kapsamakta ve devamlılık arz etmemektedir. Hal böyle olunca, uygulanan proje ve programlardan istenen başarı elde edilememektedir (Ulutaş ve Ulutaş, 2019: 2577-81). Namal (2019: 72), çocuk işçiliği ile ilgili oluşturulan projeleri, “yarayı kalıcı olarak iyileştirmeyen, uygulanan bölge/sectörde pansuman etkisi gösteren” uygulamalar olarak yorumlamıştır. Avşar ve Öğütoğulları

⁴¹ <https://ailevecalisma.gov.tr/medias/5831/ilomobilya.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021

(2012) da uygulanan projelerle önemli adımlar atıldığını fakat yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

2.3 Meksika’da Çocuk İşçiliği

2.3.1 Meksika’nın Sosyoekonomik Dinamikleri ve Çocuk İşçiliği

Meksika’nın sosyoekonomik dinamiklerinin ele alınacağı bölümde, genel anlamda Latin Amerika ülkelerinde, sömürge döneminden günümüze kadar yaşanan gelişmelere yer verilecektir. Bölgedeki gelişmeler özelde ülkeleri de derinden etkilemiştir. Bu nedenle öncelikle genel olarak Latin Amerika’ya tarihsel olarak yer verilecek, daha sonra da çalışmanın asıl konusu olan, bölgenin önemli ülkelerinden Meksika’da yaşanan gelişmelere bakılacaktır.

Latin Amerika’da, 1492’de Kristof Kolomb’un kıtaya gelmesiyle başlayan sömürge dönemi, yaklaşık 300 yıl kadar sürmüştür. Sömürge dönemi öncesinde var olan İnka, Aztek ve Maya imparatorlukları işgal edilmiş, yerli halkın önemli bir bölümü hem silahlarla hem de kıtaya yeni gelen mikroplarla yok edilmiştir (Diamond, 2002). Üretim için gerekli olan işgücündeki kıtlık nedeniyle Afrika’dan köleler getirilmiştir (Topal, 2008: 22-23). Sömürge dönemi olarak adlandırılan bu dönemde bölgenin hem doğal kaynakları hem de insanların emekleri sömürülmüştür. Sözü edilen dönemi Amerika kıtasından Avrupa kıtasına kaynak aktarımının gerçekleştiği dönem olarak ifade etmek de mümkündür.

19. yüzyılda kıtada sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık hareketleri başlamış ve yüzyılın ortalarına gelmeden bölgedeki devletlerin büyük çoğunluğu bağımsızlıklarını kazanmıştır. Ancak elde edilen bağımsızlık bölgeye tam anlamıyla bağımsızlığı getirmemiştir. Hatta Uruguaylı yazar Galeano (2006: 334), Latin Amerika’nın “yoksulluğunu ve mutsuzluğunu” bağımsızlığa rağmen bağımsız olunamamasıyla açıklamaktadır. O’na göre sömüren devletler ve sömürü biçimleri değişmekle birlikte sömürünün kendisi devamlılığını korumuştur. Latin Amerika ülkeleri, 19. yüzyılda

İspanya ve Portekiz devletlerine karşı bağımsızlıklarını kazanmışlar fakat 1823 yılında ortaya konan Monroe Doktrini ile ABD'nin müdahalelerine maruz kalmışlardır (Akgemci, 2020: 53).

Bağımsızlığını yeni kazanan Latin Amerika ülkeleri serbest ticaret ekonomisini benimsemiş ve dış borçlarla ekonomilerini destekleme yoluna gitmişlerdir. Bu durum fiili olarak bağımsızlığını kazanan ülkelerin, ekonomik bağımlılıklarının devam etmesine neden olmuştur. En önemli yapısal sorunlardan biri olan dış borca bağımlılık bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Topal (2008), bağımsızlık sonrası dönemi, sömürgeciliğin bittiği ama emek sömürsünün devam ettiği bir dönem olarak belirtmektedir. Özellikle işçiler ve köylüler açısından, iktidarın değiştiği fakat sömürünün aynı şekilde devam ettiği bir dönemdir (Topal, 2008: 26-28).

Bağımsızlık sonrası dönemde de Latin Amerika ülkeleri, doğal kaynaklarını ve tarım ürünlerini ihraç ederken sanayi ürünlerini ve işlenmiş mamul malları ithal etmektedir. Oluşan bu ekonomik ilişkide her zaman sanayi ürünlerinin fiyatları artarak çoğalırken tarım ürünlerinin fiyatı azalmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir ilişkinin devamlılığı Latin Amerika ülkelerinin dezavantajlı konumunun kalıcı olmasına neden olmaktadır (Uysal Oğuz, 2018: 13).

1929 Büyük Buhranla birlikte yaşanan küresel kriz, ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerin hammaddeye olan talebini azaltmış, fiyatları düşürmüştür. Ünelere sağlanan kredi imkanları da azalmıştır. Bu durum Latin Amerika ülkelerini olumsuz anlamda etkilemiş ve kendi kendilerine yetmeleri gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Böylece serbest ticarete dayalı olan ekonomi değişerek ithal ikameci sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bir başka deyişle sanayileşmenin devlet desteğiyle ve üretimin iç talebe yönelik olarak gerçekleştirilmesi anlayışı hâkim olmuştur. Sözü edilen dönem 1930'lu yıllarda başlayıp 1970'li yıllara kadar devam etmiştir (Topal, 2020a: 76-77).

1970 sonrası dönem Latin Amerika’da neoliberal politikaların aktif olarak uygulanmaya başlandığı dönemdir. Latin Amerika’da neoliberalizmin gelişimi üç dönemde gerçekleştiği ifade edilebilir (Bahçe, 2020: 96). İlk dönem, 1973-1982 yıllarını kapsayan ve askeri darbeler yoluyla ekonomi politikaların değişmeye başladığı dönemdir. Sözü edilen dönem öncesi ithal ikameci sanayileşme hakimken Şili, Arjantin gibi ülkelerde askeri darbeler gerçekleşmiş ve ekonominin serbestleşmesine yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır (Topal, 2020a: 81). İkinci dönem, 1982 borç krizi ile 1990’da Brady Planı arasındaki dönemdir. Brady Planı, ABD güvencesinde Latin Amerika borçlanma kağıtlarının satışının sağlanmasına yönelik bir uygulamadır. Temel amaç yabancı sermayenin ülkelere girişini artırmaktır. 1990 Brady Planı ile 2001 krizi arasındaki dönem, Neoliberalizmin üçüncü dönemini oluşturmaktadır. Bu dönemde 1989’da gerçekleştirilen Washington Konsensüsü ile neoliberalizmin temel ilkeleri belirlenmiştir. Dış ticaretin serbestleşmesi, yabancı doğrudan yatırımlara yönelik serbestleşmeler, vergi reformları özelleştirmeler gibi hususlar reçete olarak hazırlanmıştır. Reçete olarak hazırlanan şartlar, Latin Amerika ülkelerinde uygulanmış, ülkelerin ekonomisi yoğun olarak yabancı yatırıma dayalı hale gelmiş, işçi ücretleri erimiştir (Yıldırım, 2011: 5-8). Fakat uygulamaların devam ettirilemeyeceği 1995 yılında Meksika’da gerçekleşen peso kriziyle başlayıp 2001 yılında Arjantin’de ekonomilerin çökmesiyle kendini göstermiştir (Bahçe, 2020: 95-98).

Neoliberal politikalar sonrası yaşanan krizlerden en fazla etkilenen bölgelerden biri Latin Amerika’dır. Krizler yoksul halkları olumsuz etkilemiş, gelir dağılımı eşitsizliğinin en yoğun yaşandığı bölge olmasına neden olmuştur. Özellikle 1990 sonrası yaşanan krizler, toplumsal hareketleri beraberinde getirmiştir. Yaşanan işsizlik, gelir dağılımı eşitsizlikleri, halkın toprak reformu isteğinin karşılıksız bırakılması gibi hususlar toplumun farklı kesimlerinin (işçiler, köylüler, yerliler ve öğrenciler gibi) tepkilerine neden olmuştur (Topal, 2008: 42-43). 2000’li yıllarla birlikte Latin Amerika ülkelerinde

sol partiler iktidara gelmeye başlamıştır. Var olan ekonomik sistemi ortadan kaldırmak gibi amaç ve eylemleri olmayıp çeşitli reformlar hayata geçirdikleri için “pembe dalga” olarak ifade edilmektedir. Eşitlikçi bir büyümenin sağlanması, esas amaç olarak belirlenmektedir.

Yukarıda Latin Amerika’ya ilişkin genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bu kısmında Latin Amerika’nın önemli bir ülkesi ve çalışmanın esas konusu olan Meksika’nın sosyoekonomik özelliklerine yer verilecektir. Federal cumhuriyet/başkanlık yönetim şekline sahip olan Meksika’nın resmi adı Meksika Birleşik Devletleridir. Ülke 31 eyalet ve federal bölge statüsünde olan ve aynı zamanda ülkenin başkenti olan Meksiko’yla birlikte 32 idari bölümden oluşmaktadır.⁴² Meksika 1.972.550 km² yüzölçümüyle Latin Amerika’nın üçüncü, dünyanın on üçüncü büyük ülkesidir. Kuzeyde ABD, güneyde Belize ve Guatemala ile sınırdadır. ABD ile sınır uzunluğu 3.141 km, Belize ile 251 km ve Guatemala ile 871 km’dir (Yarar, 2018: 50-51). DB 2019 verilerine göre, Meksika’nın, nüfusu 127 milyon 575 bin 529, GSYİH’sı 1.269 trilyon dolar ve kişi başına düşen brüt milli gelir 9 bin 480 dolardır. Yoksulluk sınırındaki kişilerin genel nüfusa oranı 2018 yılında %41,9’dur. Ortalama yaşam süresi ise 2018 yılında 75’dir.⁴³ Sahip olduğu nüfusu, yeraltı kaynaklarının ve kültürünün zenginliği, bulunduğu konumu nedeniyle küresel ve bölgesel anlamda önemli bir profile sahiptir.

Meksika, Latin Amerika’nın en büyük ikinci ekonomisi olup dünyanın en büyük 15 ekonomisi arasındadır. Son 30 yılda büyüme, yoksulluğun azaltılması gibi hususlarda düşük performans göstermiş, 1980-2018 arasında büyüme oranları %2 dolaylarında gerçekleşmiştir. Covid-19 salgını, Meksika’yı halk sağlığının yanı sıra ekonomik anlamda da etkilemiş, yaşanan küresel durgunluk, tedarik zincirinin bir parçası olan

42 Meksika eyaletlerini gösteren harita ekler bölümünde yer almaktadır.

43 <https://data.worldbank.org/country/mexico> Erişim Tarihi: 13.02.2021

Meksika ekonomisinde durgunluğa sebep olmuştur.⁴⁴ IMF, *World Economic Outlook Update, January 2021*, verilerine göre Meksika'nın 2020 ekonomik büyümesi -% 8,5 oranında, 2021'de % 4,3 oranında ve 2022 yılında ise 2,5 oranında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.⁴⁵

Meksika, Covid-19 salgınından pek çok ülke gibi olumsuz şekilde etkilenmiştir. Resmi istatistikler 85 binden fazla canın kaybedildiğini gösteriyor. Çoğu kayıtdışı ekonomiden olmak üzere 12 milyon insan işlerini kaybetmiş ve bunların yaklaşık 4 milyonu işlerine geri dönememiştir. 2020 Haziran ayı itibarıyla çalışan yoksulların oranı %36'dan %48'e yükselmiştir. 2020'de üretimin %9 oranında azalması beklenmektedir. Bu, büyük buhrandan beri en büyük daralmadır. Üretim, 2020'nin ikinci çeyreğinde bir önceki yıla göre %19 düşmüştür. Kayıtlı istihdam %14 oranında azalırken, kayıtdışı istihdam %30 oranında azalmıştır (IMF, 2020: 4-5).

Çocuk işçiliğinin nedenlerinin anlaşılmasında toplumun sosyoekonomik dinamiklerinin belirleyici bir unsur olduğu kabulüne dayanan çalışmanın bu kısmında, Meksika'nın sosyoekonomik dinamiklerine yer verilecektir. Ekonomi politikaları sözü edilen bu dinamikler üzerinde büyük etkiye sahiptir. Çalışmanın birinci bölümünde de belirtildiği gibi çocuk işçiliğinin görünür nedenleri, yoksulluk, gelir dağılımı eşitsizlikleri gibi etmenlerdir. Sözü edilen etmenlerin ortaya çıkmasının asıl nedeni ise uygulanan ekonomi politikalarıdır. Çalışmanın bu kısmında ekonomi politikalarında yaşanan değişimlere ve sonuçlarına yer verilecektir. Günümüzde çocuk işçiliğinin anlaşılmasında neoliberal ekonominin hâkim olduğu dönem ve sonrası büyük ölçüde belirleyici olduğu için 1980 sonrası uygulanan politikalar ve sonuçlarına özellikle yer verilecektir.

⁴⁴ <https://www.worldbank.org/en/country/mexico/overview> Erişim Tarihi: 13.02.2021

⁴⁵ <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update> Erişim Tarihi: 13.02.2021

1960-1981 yılları arasında kalkınma ekonomisi olarak ifade edilebilen, sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmesi amacı, 1980'lerde terk edilmiştir. Meksika ekonomisinin liberalleşmesi, devletin korumacı rol oynadığı, ithal ikame ve dışa kapalı ekonominin hâkim olduğu politika anlayışının 1982 kriziyle ciddi olarak sarsılmasıyla başlamıştır. Alınan dış borçların fazlalığı ve faiz oranlarındaki artışla ödenemeyecek düzeylere ulaşması 1982'de Meksika'nın borçlarını ödeyememesine ve iflasını ilan etmesine neden olmuştur (Bahçe, 2020: 95). 1980'lerin başlarında petrol piyasasındaki çöküşten kaynaklanan mali ve ödemeler dengesi krizlerinden kurtulabilmek için Miguel de la Madrid hükümeti tarafından (1982-1988) ekonomik reformlar hayata geçirilmiştir. Reformların temel amacı, ekonomik faaliyetlerde piyasa mekanizmalarına ayrıcalık tanımaktı. Bu amaca yönelik olarak piyasa işlemlerinin önündeki engeller kaldırıldı ve devletin ekonomiye etkisi azaltıldı. İç pazarın dış ticarete açılması, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, ekonominin kuralsızlaştırılması, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, finansal piyasanın liberalleştirilmesi ve 1992'de Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)'nın⁴⁶ imzalanması ile önemli reformlara gidilmiştir (Máttar vd., 2002:10).

Devletin ekonomik alandaki rolünün azaltılması ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini amaçlayan reformlarla enflasyonun azaltılması, ihracatın artırılması gibi ekonomik sonuçlar alınmıştır. Bununla birlikte ekonominin yavaş büyümesi, gelir ve servetin az kişinin elinde toplanması ve yoksullukla mücadelede yetersiz kalınması, işgücü piyasasının olumsuz etkilenmesi gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Hayata geçirilen reformların sonuçları geniş halk kitlelerinin olumsuz koşullarda hayatlarını

⁴⁶ 1992 yılında kesinleşen ve 1994 yılında yürürlüğe giren Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) Kanada, ABD ve Meksika arasında imzalanmıştır. Anlaşmayla asıl gerçekleştirilmek istenen husus daha fazla serbestlik sağlanmasıdır. En önemli olan hususlardan biri ise Meksika halkı için temel gıdalardan olan mısır ve tortilla üretiminde devlet destek ve korumasının kaldırılmasıdır. NAFTA ile Meksika ucuz işgücü deposu olarak kalmaya devam ederken iki ülkenin yakın pazarı haline de gelmiştir. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-76-agustos-1995/2274/kuresellesme-bolgesellesme-ve-meksika/2768> Erişim Tarihi: 2.05.2020

sürdurmelerine ve toplumda kırılmalığı yüksek grupların oluşmasına neden olmuştur (ECLAC, 2016).

1994 yılındaki “peso krizi” olarak adlandırılan krizden sonra 1995 yılında ekonomi keskin bir düşüş yaşamıştır. Ekonomi önemli ölçüde daralırken istihdamda böyle bir etkiye neden olmadığı gözlenmiştir. Bu noktada Meksika’da enformel sektörün yaygınlığı kilit bir unsur olmuştur. Yaşanan ekonomik krizin etkisi reel ücretlerdeki düşüşlerde kendini göstermektedir. 1995 yılında reel ücretler keskin bir düşüş yaşamıştır. İlerleyen yıllarda ekonomi büyümeye başlarken ücretler ise aynı seyirde kalmıştır. OECD verilerine göre Meksika 1998 yılına geldiğinde imalat sektöründeki reel ücretler 1994 yılının (kriz öncesi dönem) reel ücretlerinin %20 altındadır (Martin, 2000: 3).

1980 sonrasında yeniden yapılanma politikalarının uygulanmasıyla sadece Meksika değil birçok ülke benzer şekilde etkilenmiştir. Neoliberal ekonomik politikaların uygulanmasıyla reel ücretler düşmüş, işsizlik artmış, devletler tarafından sağlanan sübvansiyonlar azalmıştır. Bu durum yoksulluğun artmasına, fiyatların yükselmesine ve geçim güçlüklerinin artmasına neden olmuştur. Kayıtdışı sektörün hızla büyümesinde formel sektördeki istihdam oranlarının düşmesi, nedenlerden biridir. Reel gelirlerin azalması ve fiyatların artması gibi ekonomik sorunlar nedeniyle hanedeki üyeler kadınlar ve çocuklar dahil olmak üzere enformel sektörde çalışmaya başlamışlardır (Latapi ve de la Rocha, 1995: 71).

Trends and Cycles of Fixed Capital Formation and Productive Activity in the Mexican Economy, 1960-2015 adlı rapora göre; Meksika’nın GSYİH’sı 1960-1970 yıllarında ortalama %5 oranında büyümüş, 1982-1987 yılları arasında yaşanan krizin etkisiyle durgunlaşmıştır. 1988-1994 yıllarında %3,1 oranında büyümüştür. Sözü edilen dönemdeki büyüme oranı Güney Amerika ülkelerinin büyüme oranlarının altında kalmıştır. 1995-2000 arasında %2,7’ye, 2000-2008 yıllarında %2’ye düşmüştür. 2009 yılında ise bölge ekonomileri içindeki en keskin düşüş yaşanmış ve -%4,7 oranında

büyüme gerçekleşmiştir. Ertesi yıl %4,5 oranında büyüme yakalansa da devamlılık sağlanamamış ve 2010-2015 yılları arasında büyüme %2,6 dolaylarında kalmıştır.⁴⁷

Ekonomideki orta ölçekli büyüme, hayat standartlarını iyileştirmeye yeterli olamamıştır. Kayıtdışılığın fazlalığı gelirlerde ve fırsatlarda eşitsizliğe neden olduğu gibi eşitsizliğin devam etmesine de neden olmaktadır. NAFTA'nın da etkisiyle ihracatın GSYH'daki payı 1990 yılında %19 iken 2017 yılında %38 oranına ulaşmıştır (OECD, 2019; 7). Meksika'da yaşanan ılımlı büyümeye rağmen nüfusun büyük çoğunluğunun yüksek yaşam standartlarına sahip olduğunu söylemek zordur. Aynı zamanda kişi başına düşen milli gelirden de önemli iyileşmeler gerçekleşmemiştir. Gerek OECD ülkeleri gerekse ABD ile olan fark kapanmamıştır.

Meksika'nın NAFTA'yı imzalayarak ABD ve Kanada ile ekonomik entegrasyonunda temel amacı yabancı sermayenin ülkeye çekilmesidir. Böylece ülkedeki özel sermayenin başaramayacağı yatırımların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak *Productive Links in North America* isimli belgede, yabancı yatırımcıların ülkeye çok az katma değer bıraktıkları ve inovasyon, kalkınma gibi alanlara çok az yatırım yaptıkları belirtilmiştir. Dolayısıyla küresel ekonomiye entegrasyon, Meksika'daki ortalama geliri ABD veya Kanada düzeyine yaklaştırmayı başaramamıştır.⁴⁸

Ülkede yoksulluk ve bölgeler arasındaki eşitsizlik devam etmektedir. Yaşanan eşitsizliğin ve enformel sektörün büyük olmasında, eğitimden gereğince yararlanamama önemli bir belirleyicidir. Özellikle yerliler arasında yoksulluğun yoğun olarak yaşandığı bilinmektedir. Şiddet içeren suçlar ve yolsuzluk oldukça fazladır, suçların cezasız kalması da önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Suçların varlığı ve devamlılığı bölgeler arasında önemli farklar göstermektedir. Bölgeler arasında refah seviyeleri açısından da

⁴⁷ <https://www.cepal.org/en/noticias/mexico-requiere-impulsar-la-inversion-reducir-la-desigualdad-salir-la-trampa-lento> Erişim Tarihi: 19.12.2020

⁴⁸ <https://www.cepal.org/en/news/study-analyzes-mexicos-degree-economic-integration-united-states-and-canada>, Erişim Tarihi: 20.12.2020

büyük farklılıklar vardır. Yerlilerin yoğun olduğu güney eyaletlerinin, Kuzey Amerika Serbest ticaretinin sağladığı ekonomik büyümeden faydalanamadığı da bilinmektedir (OECD, 2019: 3).

Meksika'nın 1982 sonrası uyguladığı reformların en önemli amaçlarından biri yukarıda söz edildiği gibi, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesiydi. Bu amaca ulaşabilmek için işlem maliyetlerini azaltıp, yatırımcıların güvenliğini arttırarak yabancı yatırımlarla ilgili düzenlemeler serbestleştirilmiştir. Banco de Mexico verilerine göre; brüt sabit sermaye oluşumunda doğrudan yabancı yatırımının payı 1980-85 döneminde %3,2'den 1986-93'te %9,1'e ve 1994-2000'de ise %16,3'e yükselmiştir (Máttar vd., 2002: 15).

Maquilalar (ya da *maquiladoras*), Latin Amerika'da serbest ticaret bölgelerinde gerçekleştirilen üretimin yapıldığı alanlar-fabrikalardır. Meksika-ABD sınırında kurulmaya başlayan *Maquilalar*, zamanla hem Meksika'nın farklı bölgelerinde hem de diğer Latin Amerika ülkelerinde yaygınlaşmıştır. Serbest ticaret bölgelerinin oluşturulmasındaki temel amaç, oluşturulan bölgelerde belli muafiyetlerle serbestçe üretim gerçekleştirmektir. Bu anlamda *Maquilalarda*, ABD'den gümrük ödenmeksizin Meksika'ya gelen ürünlerin, ucuz işgücü tarafından montajı sağlanmaktadır. Montajı gerçekleştirilen nihai ürünler de vergi ödenmeksizin ABD'ye geri götürülmektedir (Doğan, 2012: 89-90). *Maquila* programı Meksika'da 1965 sonrasında oluşmaya başlamıştır. Yabancı sermayenin hâkim olduğu üretim yapısında, ucuz emek gücünden yararlanma amacı söz konusudur. 1988 yılında göreve gelen Salinas'ın başkanlık dönemi, yabancı yatırımların ve özelleştirmelerin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde *Maquilalar*, Meksika kuzeyi boyunca yayılmış, sanayi ve istihdamın temeli olmuştur (Harvey, 2015: 106).

Maquila üretim bölgelerinin kurulmasıyla gümrüksüz ve kotasız fason üretim gerçekleştirilebilmektedir. ABD, ucuz işgücünden ve düşük maliyetli üretimden

faydalanarak kar sağlamaktadır, ayrıca Meksika'dan ABD'ye yönelik göçün azalması da amaçlanmaktadır. Meksika ise uyguladığı serbest piyasa politikalarıyla yabancı sermayeyi ülkeye çekmektedir. Düşük maliyetler (taşıma maliyetlerinin azlığı ve ucuz işgücü) nedeniyle ABD'ye ihracat yapmak isteyen Uzak Doğu Asyalı sermayedarlar da Meksika'da fabrikalar kurmaktadır. Meksika ticaretinin %90'ını serbest ticaret anlaşmalarıyla gerçekleştirmektedir (DEİK, 2015: 1-3). Yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle birlikte üretim artmaktadır fakat %50 oranındaki yoksulluk oranlarının varlığı elde edilen gelirin, geniş halk kitlelerine fayda sağlamadığını ifade etmek mümkündür. Bu durum emeğin uluslararası sermaye gruplarınca sömürülmesine örnek teşkil etmektedir (Harvey, 2015: 111-112).

1982-1985 aralığında hane reisinin geliri %35 oranında azalırken toplam hane geliri %11 azalmıştır. Bu durum hanedeki diğer bireylerin de çalışmaya başladıklarının bir göstergesidir (de la Rocha, 1986; aktaran, Latapi ve de la Rocha, 1995: 67). Yaşanan ekonomik sorunların haneler tarafından çözülmeye çalışılması var olan yoksulluğun bir nesilden diğerine aktarılmasına neden olan bir mekanizmaya dönüşebilmektedir. Çocukların gelir getirici işlerde çalışmaya başlayıp okulu bırakmaları gelecekte daha iyi bir hayata sahip olmasına da engel olmaktadır (Latapi ve de la Rocha, 1995: 67).

Özetle, Meksika'da 1980'li yıllarla birlikte açık piyasa ekonomisine geçilip yabancı sermayeyi ülkeye çekerek uluslararası ekonomide yer edinme hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ucuz işgücü ve düşük maliyetli üretimle küreselleşmenin bir parçası olma çabası ülkedeki yoksulluğun önüne geçememiş, kişilerin elde edilen büyümeden adil şekilde faydalanması sağlanamamıştır. Bir maliyet unsuru olarak ücretler düşürülmüş, ürün fiyatlarında ise artış sürmüştür. Bu durum hanedeki tüm bireyleri çoğunlukla enformel işlerde çalışmaya sürüklemiş, hanedeki çocukların da yoğun olarak çalışma hayatına dahil olmalarına neden olmuştur.

2.3.2 Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Tarihi

Çocuk işçiliğinin Meksika’da tarihsel olarak nasıl değişim ve dönüşüm geçirdiği bu kısımda ele alınacaktır. Türkiye örneğinde de görüldüğü gibi içinde bulunulan dönemin ekonomik ve sosyal değişimleri çocuk işçiliğini etkilemiştir. Benzer şekilde, Meksika tarihinde önemli değişimlere yol açan olaylar çocuk işçiliğini de etkilemiştir. Bu nedenle Meksika’da çocuk işçiliğini etkileyen önemli olaylar çerçevesinde sınıflandırmaya gidilecektir. Meksika’da yaşanan önemli gelişmeler çerçevesinde dönemleştirme yapılacaktır. İspanyol öncesi dönem, sömürge dönemi, bağımsızlık ve kapitalistleşme (19. yüzyıl) dönemi, neoliberal dönem ve günümüz olarak dört kısımda ele alınacaktır. Ele alınan dönemlerde hâkim üretim yapısıyla ilgili genel bilgiler verilerek çocuk işçiliğinin nasıl şekillendiğine değinilecektir.

2.3.2.1 İspanyol Öncesi Dönem

İşgal öncesi dönemde, farklı tarihlerde ve farklı bölgelerde Olmek, Toltek, Zapotec, Maya ve Aztek uygarlıkları hüküm sürmüştür. Her uygarlıkta farklı isimlerle ifade edilmekle birlikte toprağın kullanımında benzer uygulamalar görülmektedir. Toprak kamuya aittir. Devlet tarım alanlarını, vergi karşılığında, üretim yapmak üzere ailelere tahsis etmektedir (Doğan, 2009: 131-132).

Meksika’da çocuklar, genç yetişkinler olarak görüldüğü için çalışmaları doğal olarak karşılanmıştır. Üst sınıflara ait ailelerin çocukları dışındaki çocuklar için oyun ya da eğitim (dini ve askeri otoriteler tarafından verilen dini, sanatsal eğitimden ve fiziksel egzersizlerden söz edilmektedir) hayatlarının bir parçası değildir. 14. ve 15. Yüzyılda ekonomi tarımsal üretime dayanmakta ve halkın ödemesi gereken zorunlu vergiler bulunmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak gerek besin ve kıyafet üretimi gibi hane içi işlerde gerekse kamu binalarının inşası, çobanlık, ekim-biçim işleri, el sanatları gibi alanlarda çocukların çalıştığı bilinmektedir (Aguila ve Torres, 2009: 411).

2.3.2.2 Sömürge Dönemi

Sömürge döneminde üretim yapısını anlamada *encomienda* sistemi, *hacienda* ve *ejido* önemli kavramlardır. *Encomienda*, sömürge döneminde Latin Amerika’da, sömürgecilerin yerli halkın çalıştırılması ve vergi ödettirilmesi hakkına dayalı bir sistemdir. Sistemde yerli halkın topraklarına el koyma gibi bir durum söz konusu değildir, yerli halk toprağın kullanım hakkına sahiptir. Fakat çalışmak ve vergi ödemekle yükümlüdür. İşgal öncesinde de var olan haraç sistemine benzemekle birlikte sömürgecilerin istediği vergi düzeyleri çok daha fazladır. Yerli halkın nüfusundaki azalış, işgücü ihtiyacının oluşmasına neden olmuştur. Bu durum *encomienda* sisteminin yerini *haciendalara* bırakmasına yol açmıştır. *Haciendalar*, özel mülkiyete dayalı olan, üretimin yerli halklar tarafından sağlandığı büyük çiftliklerdir. Sistem topraklarından edilmiş yerli halkın İspanyol toprak sahiplerince çalıştırılmasına dayalıdır (Somel, 2020: 38-40). *Ejido* ise, sömürge öncesindeki uygarlıkların üretim yapısına benzemektedir. Yerli halk toprağın mülkiyetine sahip olmaksızın kendisine tahsis edilen toprakta tarım yapmaktadır. Ortak mülkiyete dayalı bir üretim yapısı hakimdir (Doğan, 2009: 134).

1580’den itibaren İspanyol sömürgeciler, toprakların büyük kısmına el koymuşlardır. Büyük toprak parçalarında üretim yapılacak şekilde paylaşılmıştır (Frank, 1982: 75-86, aktaran; Topal, 2014: 3). Yerli halkın emek gücünün sömürüsüne dayalı bir ekonomik sistemin oluşturulduğu görülmektedir. Bu durumun rasyonelleştirilmesi noktasında da yerli halkın Katolik olmaması ve İspanyol dilini bilmemesi gibi hususlar ön plana çıkarılmıştır. Yerli halk köleleştirilerek emeği sömürülmüştür. Köleleştirilmenin karşılığını ise “eğitilerek” aldıkları ileri sürülmüştür (Doğan, 2009: 132).

Yukarıda ifade edilen ekonomik yapı içerisinde ağır vergi yükünün ödenebilmesi için çocuklar da çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu anlamda erkek çocukları kırdan çobanlık, tarlada meyve, sebze toplama, ekme-biçme işleri, taşımacılık yapma gibi işleri yaparken kentsel alanlarda ise çeşitli inşaat işlerinde çalışmaktadırlar. Kız çocukları ise yaklaşık

yedi yaşlarından itibaren ev içi işlerde; küçük kardeşlerine bakma, yiyecek hazırlama, temizlik gibi diğer ev işlerini de yapmaktadırlar. Çocukların maden işlerinde çalıştırıldıkları da bilinmektedir. Gümüş madenlerinde çocuklar, madenlerin kayalardan demir çubuklarla ayıklanması, aydınlatma için lamba tutulması, artık taşların temizlenmesi, taşıma ve toplama gibi çeşitli işlerde çalıştırılmışlardır. Aynı zamanda Querétaro, Puebla ve Meksika gibi şehirlerde zanaatkarların yanında çıraklık yapan çocuklar da vardır. Sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte 1788 yılında Meksika şehrinde yapılan sayımda 10.000 işçinin %18'i (1.806 çocuk) çocuk çıraklardan oluşmaktadır (Aguila ve Torres, 2009: 411-412).

2.3.2.3 Bağımsızlık ve Kapitalistleşme Dönemi

19. yüzyılın başlarında sömürgeciliğe karşı ayaklanmalar başlamıştır. Ayaklanmalar ilk olarak Meksika'da 1810 yılında İspanyol kökenli olup Meksika'da doğan Katolik rahip Miguel Hidalgo y Costilla'nın vaazıyla başlamıştır. Fakat ayaklanma kısa sürede bastırılmıştır. Nihai bağımsızlık 1821 yılında kazanılmış ve Meksika bağımsız bir devlet haline gelmiştir (Yarar: 2018: 56).

1876-1910 yıllarını kapsayan General Porfirio Diaz dönemi (*Porfiriato*), Meksika'da merkezi otoritenin güçlendiği bir dönem olmuştur. Diaz, bu dönemde yabancı sermayeyi desteklemiş ve devamlılığını sağlayabilmek için çeşitli imtiyazlar sağlamıştır. Sağlanan imtiyazların da etkisiyle kapitalist üretim ilişkilerinin geliştiği bir dönem olmuştur. Ekonominin dışa açılmasıyla yabancı sermaye girişinin hızlanması yanında tarımsal ürünlere olan dış talep de artmıştır. Sözü edilen dönemde ihracatın 9 kat arttığı görülmektedir (Knight,1985, aktaran: Erol, 2020: 59). Diaz dönemindeki ekonomik gelişmelerden geniş halk kitleleri yararlanamamıştır. Yabancı yatırımcılar ve yerel büyük toprak sahiplerinin büyük ölçüde zenginliğe el koyduğu bu dönem, toplumda gelir adaletsizliğinin artmasını da beraberinde getirmiştir (Yarar, 2018: 57).

Meksika’da toprağın özel mülkiyete dayalı olarak büyük çiftliklerde (*hacienda*) yapılması sömürgecilik döneminde başlamıştır. Porfirio Diaz döneminde ise bu süreç daha da hızlanmış, kolektif mülkiyette tarım yapımına izin veren *ejidoların*, yabancı sermaye tarafından satın alınmasına izin verilmiş ve hatta teşvik edilmiştir (Topal, 2020: 270). Tarım ürünlere olan talep artışı *hacienda* olarak ifade edilen büyük çiftliklerin genişlemesine neden olmuştur. Bir başka deyişle ortak mülkiyetin özel mülkiyete dönüştüğü görülmektedir.

Porfiriato döneminin özellikleri işgücünü önemli ölçüde etkilemiştir. Sözü edilen dönemde düşük ücretlerin yaygınlığı hanedeki çocukların ücretli işlerde çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Çocuk işçiliğinin de etkilendiği, çeşitli değişim ve dönüşümler yaşadığı ifade edilebilir. 19. yüzyılda ülkede kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olmasıyla birlikte, özel mülkiyetin yaygınlaşması kentlerde ucuz işgücünü oluşturmuştur. Çocuk işçiliği, İspanyollar öncesi dönem ve sömürge dönemlerinde, ailelerine tarımda yardım etme şeklinde iken yaşanan değişimlerle birlikte fabrikalarda, atölyelerde çalışma şekline dönüşmüştür. 19. yüzyılda çocuk işçiliği hem kırsal hem kentsel alanlarda varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kentsel alanlarda erkek ve kız çocukları çırak olarak çalışmışlardır. Kırsal alanlarda ise küçük atölyelerde ve evde üretime dahil olmuşlardır. Tekstil fabrikalarının kurulmasından itibaren, 1870’ten beri kız çocukları dokumacılık yapmakta, erkek çocukları ise çeşitli temizlik, bakım gibi alanlarda çalışmaktadırlar. Aynı zamanda bu dönemde genel olarak fabrikalarda çocuk işçiliğine yoğun olarak rastlanmaktadır. 1879 yılında Mexico City’de yapılan araştırmaya göre fabrika ve atölyelerde çalışanların % 13’ü çocuklardır (Aguila ve Torres, 2009: 412-413).

Porfiriato döneminde yaşanan yoğun ilkel birikim süreci özellikle topraklarından edilen köylüleri etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan işsizlik oranlarının artması, ücretlerin azalması (Navarro, 1956: aktaran Erol, 2020: 82) çeşitli tepkilere neden olmuştur. 1910-1920 yıllarını kapsayan Meksika Devrimi, çocuk işçiliğini etkileyen önemli

hususlardandır. Meksika Devriminin oluşmasında iki önemli konu olduğu ifade edilebilir. İlki toprak reformu isteği iken ikincisi endüstrileşmenin ilk evresi olarak ifade edilecek olan dönemde uygulanan ekonomi politikalarının meydana getirdiği adaletsizliklerdir. Ortak mülkiyette (*ejido* sistemi) olan toprağın özelleştirilmesi yoluyla köylüler topraksız kalmışlardır. Juarez döneminde başlayıp Diaz döneminde artarak devam eden yabancı sermaye ile sanayileşme, emeği maliyet unsuru olarak gören serbest piyasa ekonomisine dayalıdır. Dolayısıyla emeğin olabilecek en uygun ücretlerle, en uzun çalışma saatlerinde çalıştırılması politikası uygulanmıştır. Hem tarım kesiminde hem de sanayide çalışan kesimlerin emeğinin sömürsüne dayalı olan yönetim anlayışı isyanı beraberinde getirmiştir. Sözü edilen toprak ve adalet isteği devrimin gerçekleşmesine yol açan iki önemli taleptir (Doğan, 2009: 144). 1910 yılına gelindiğinde *ejidoların* %90'ı yerlilerin kontrolünden çıkmıştır. Bu durum Meksika Devriminin gerçekleşmesinde oldukça önemli etmenlerdendir (Katz, 1981: 5-7 aktaran Topal, 2020: 270).

Devrim sonrasında yapılan reformlarla hem tarımsal alanda hem de sanayi alanında önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle Lazaro Cardenas döneminde (1929 Büyük Buhranından sonra), neredeyse tamamı ABD'ye ait olan petrol endüstrisi kamulaştırılmış, Küba'dakinden sonra Latin Amerika'daki en önemli toprak reformu gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde devrimin siyasi taleplerinin hayata geçirildiği bilinmektedir (Odman, 2006). Sözü edilen dönemde, eğitim, sendikal örgütlenme gibi alanlarda yapılan sosyal reformlar, kamulaştırma hareketleri işgücü piyasasındaki çocuk işçiliğini azaltmıştır. Aynı zamanda eğitim alanındaki gelişmelerle daha çok çocuk çalışmak yerine okullarına devam etmişlerdir (Aguila ve Torres, 2009: 414).

II. Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte Meksika'da ithal ikameci politikaların uygulanmaya başlandığı görülmektedir (Erol, 2020: 161). 1940-1970'lerin sonuna kadar olan dönem Meksika mucizesi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde önemli iktisadi kalkınma yaşanmış, endüstrileşme hız kazanmıştır. Fakat sağlanan kalkınmadan daha çok

orta ve üst sınıf faydalanabilmiştir (Yarar, 2018: 60). 1950 yılında Meksika’da %6,5 oranında büyüme sağlanmıştır. Fakat sağlanan bu büyümenin adil bir şekilde dağıtımının sağlandığını söylemek zordur (Topal, 2020: 272). 1950-1970’li yıllara gelindiğinde çocuk işçiliğinin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Bir sorun olarak ortadan kalktığı söylenemese de çalışma daha çok kırsal alanda görülmektedir. İç ve dış göçle ilişkili olarak göçmen gündelik işçiler olarak çalışmaya devam etmişlerdir. Mevsimlik tarım işçisi olarak çilek, domates, biber, pamuk gibi ürünlerin hasadında çalışmaktadırlar (Aguila ve Torres, 2009: 415).

2.3.2.4 Neoliberal Dönem ve Günümüzde Çocuk İşçiliği

Meksika ekonomisine 1980 sonrası, serbest piyasa ilkeleri hakimdir. Yukarıda da belirtildiği, dış borçlar nedeniyle zorluk yaşayan Meksika ekonomisi, uyum ve istikrar politikaları uygulamaya başlamıştır. Meksika hükümeti yaşanan ekonomik zorlukların çözümünü ekonominin dışa açılması ve liberalleşmesi olarak görmüştür (Harvey, 2015: 107). 1994 yılında uygulanmaya başlayan NAFTA’nın önemli bir etkisi vardır. Meksika 46 ülkeyle Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış ve ticaretinin %90’nını bu ülkelerle gerçekleştirmektedir. Ekonomik üretim ve çeşitlilik fazla olmasına, ekonomik istikrar görece sağlanmasına rağmen ülkenin yarısı yoksulluk yaşamaktadır. Özellikle Güney eyaletlerinde yoksulluk daha da belirgindir. Bir diğer husus ise gelir eşitsizliğinin oldukça yoğun olmasıdır (Yarar, 2018: 62-63).

Emek maliyetinin düşük olmasının yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde çevreyi koruma ile ilgili de yükümlülük taşımayan şirketler pek çok Latin Amerika ülkesini olduğu gibi Meksika’yı da üretim merkezleri olarak tercih etmektedirler. Bir diğer deyişle 1990’lı yıllara gelindiğinde Meksika ekonomisi baskın bir şekilde ÇUŞ’lar tarafından yürütülür duruma gelmiştir. Yerel üreticilere karşı rekabet ve kâr üstünlüğü olan ÇUŞ’lar Meksika’yı ucuz ihracat kaynağı, tedarikçi ülke ve düşük üretim maliyetli üretim mekânı olarak görmüşlerdir (Özgen, 1995).

Meksika devrimi sonrasında oluşan 1917 anayasasında *ejidolar*, anayasal güvenceye alınmıştır. 1991 NAFTA görüşmelerinde ABD temsilcileri tarafından önkoşul olarak *ejidoların* anayasal güvencesinin ortadan kaldırılması istenmiştir. Kasım 1991 tarihinde *ejidoların* güvencesi kaldırılmış, alınıp satılabileceği, kiralanabileceği belirtilmiştir (Topal, 2020: 274-5). Yerli halkların ortak mülkiyete dayalı tarım yapma güvencesi anlamına gelen *ejido* sistemi yerine özelleştirmelerin gerçekleşmesi, köylülerin topraksız kalmasına ve kentlere göç etmelerine neden olmuştur. Kentlere yönelen aşırı göç, işsizliği beraberinde getirmiştir. Göç eden köylülerin büyük çoğunluğu da kayıtdışı ekonomide yer almışlardır (Harvey, 2015: 109).

Ekonomik anlamda yaşanan değişim kişilerin yaşam standartlarını da etkilemiş ve düşürmüştür. Düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan bireylerin oluşturduğu ailelerde daha fazla sayıda kişi çalışmak zorunda kalmıştır. Bu durum daha fazla çocuğun eğitimi bırakarak iş yaşamına dahil olması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. 1970’li yıllarda çocuk emeğinin daha çok kırsal alanlarda kaldığı ifade edilmişti. Yaşanan değişimlerle birlikte kentsel alanlarda enformel sektörde çocuk işçiliğinin arttığı görülmektedir (Aguila ve Torres, 2009: 415). Aşağıda çocuk işçiliğinin 1980 sonrası dönemde hangi alanlarda yoğun olarak görüldüğüne yer verilecektir.

2.3.3 Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Yoğun Olduğu Alanlar

Çocuk işçiliği tüm dünyada olduğu gibi Meksika’da da önemli bir problem olarak güncelliğini korumaktadır. Ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel özellikleriyle bağlantılı olarak belirli alanlarda daha yoğun olarak çocuk işçiliğine rastlanmaktadır. Pleic vd. (2009) Meksika’da çocuk işçiliğinin yoksul ve savunmasız kesimlerde yoğunlaştığını ifade etmişlerdir. En savunmasız gruplar olarak ise kendi evlerinden uzakta ev işlerinde çalışanlar, tarımda gündelik işçi olanlar ve yerliler olarak belirtilmiştir. Bu gruplarda yer alan çocuklarda çocuk işçiliğinin, hem oransal olarak daha fazla olduğu hem de çalışma

koşullarının (daha uzun süreler çalışmak zorunda olmaları, ücretlerin daha az olması gibi) daha kötü olduğu belirtilmiştir.

Ulusal İstatistik ve Coğrafya Enstitüsü (*Instituto Nacional de Estadística y Geografía- INEGI*), 2017 verilerine göre, Meksika’da çocuk işçilerin %61’i tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Çocuk işçiliği özellikle Nayarit, Zacatecas, Campeche, Tabasco ve Colima gibi merkezi ve güney eyaletlerde görülmektedir. Çalışan çocukların %73’ü erkek çocuklarıdır. 5-14 yaş aralığındaki çocuk işçilerin %47,8’i hizmet sektöründe, %36,3’ü tarımda ve %15,8’i sanayide çalışmaktadırlar. Meksika’da çocuklar organize suç grupları tarafından ticari cinsel sömürüye, yasadışı faaliyetler nedeniyle insan kaçakçılığına maruz kalmaktadırlar. Tlaxcala eyaleti, Meksika’nın çocukların ticari cinsel sömürüye maruz kaldığı ve çocuk kaçakçılığının yapıldığı bir geçiş bölgesidir. Bununla birlikte turistik yerlerde (Acapulco, Cancun gibi) ve kuzey sınır kentlerinde (Tijuana ve Ciudad Juarez gibi) de görülmektedir.⁴⁹

2.3.3.1 Tarımda Çocuk İşçiliği

Meksika’da gündelik tarım işçisi olarak çalışanlar çoğunlukla yerliler ve göçmenlerdir. Tarım yapılan bölgeye göre göçmen, iç göçle gelenleri ve/veya güney sınırında Guatemala’dan gelenleri ifade etmektedir. Bu gruplarda yer alan kadın, erkek ve her yaş grubundan çocuk gündelik tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Çocuklar 4-5 yaşlarından itibaren aileleriyle birlikte çalışmaya başlamaktadırlar. Tarımda çalışan gündelikçi işçiler açısından kuşaklararası yoksulluk döngüsünün olduğu görülmektedir. Ailelerin %46’sı 6-14 yaş aralığında çocuk işçi olarak çalıştıklarını ifade etmişlerdir (SEDESOL ve UNICEF, 2006; aktaran, Pleic vd., 2009: 400). Her hasat döneminde 6-14 yaş aralığında yaklaşık 300 bin çocuk, tarlalarda çalışmak üzere gelen aileleriyle birlikte Meksika’nın kuzeyine göç etmektedirler. Yaklaşık 10 yaşındaki çocukların yarısı çalışmaktadır,

⁴⁹ https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/Mexico.pdf Erişim Tarihi: 10.12.2020

çalışma durumu yaşların büyümesiyle artış göstermektedir. Oransal olarak 10 çocuğun 1'i okula gidebilmekte ve daha azı ilköğretimi bitirebilmektedir.⁵⁰ Çocuklar, uzun saatler boyunca, gelişimlerini olumsuz etkileyecek çalışma koşullarında çalıştıkları için tarımda çalışma çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri içerisinde yer almaktadır.

INEGI 2017 verilerine göre, Meksika'da tarımda çocuk işçiliği genel olarak tüm ülkede gözlenmekle birlikte merkez ve güney eyaletlerinde (Nayarit, Campeche, Tabasco ve Colima) daha fazladır. Bu eyaletlerde yaşayan yerli toplulukların çocukları daha yoğun olarak çalışmaktadırlar (ILAB, 2019; 3).

Bey (2003), çalışmasında Meksika'nın güneybatısındaki Guerrerolu Mikstek yerlilerini konu almaktadır. Bölgede domates hasadı gibi özen isteyen işlerde kadın ve çocuk işçiler tercih edilmektedir. Ayrıca erkek, kadın ya da çocuk ayırım yapılmaksızın her işçiye aynı tutarda ödeme yapılmaktadır (günlük 27 peso).⁵¹ Domates hasadının doğası gereği çocuk işçiler de yetişkinler kadar çalışabilmektedir. Çocukların çalışmasındaki temel neden tarımda da yoksulluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Yetişkinlerin kazandıkları günlük yaşam için harcanırken, ileriki aylar için birikim çocukların kazandıklarıyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla ailelerin içinde buldukları ekonomik koşullar çocuklarını çalıştırmaktan başka bir seçenek bırakmamaktadır. Ailelerde mevsimlik hasadın bitmesi sonucu evlerine geri dönüp hayatlarını idame ettirebilmek için çocuklarının çalışmalarını umarlar. Çocuklarının da çalışması sayesinde gerekli olan birikimin yapılabildiğini ifade ederler (Bey, 2003: 291-297).

Meksika'da mevsimlik tarım işçiliğinin yaşandığı bir diğer bölge, San Quintin, Baja California'dır. Bölge en verimli tarım arazilerine ve en modern sulama sistemlerine sahiptir. Ayrıca toprak mülkiyeti, 8-10 sermayedarın elinde toplanmış, monopol bir

⁵⁰ https://www.unicef.org/infobycountry/mexico_38520.html Erişim tarihi: 10.12.2020

⁵¹ 2003 yılı başında 27 Peso, 2.58 Amerikan Dolarına tekabül etmektedir. https://www.cifa.mx/docs/tcene_dic_2003.pdf

özellik taşımaktadır. Bölgede küçük toprak sahiplerinin var olabilmesi, kârlılık açısından mümkün olmamaktadır. Bölgede tarım yüksek teknolojili araçlarla yapılmakta ve işgücü büyük ölçüde güneyde yaşayan yerli halktan temin edilmektedir (PRONSJAG-UNICEF, 1992: 8, aktaran; Taracena, 2003: 304).

Taracena (2003), yukarıda sözü edilen modern tarım işletmelerinde çalışan Oaxaca eyaletindeki iki Zapotek (Meksika'nın yerli halkı) köyünden mevsimlik tarım işçileri ile görüşmeler yapmıştır. Bölgede tarım işçisi olarak çalışan işçilerin çalışma koşullarının 19. yüzyıl *haciendalarında* çalışan işçilerden çok farklı olmadığını ifade etmektedir. Sözleşme yapılmamaktadır, ücretler oldukça düşüktür ve bazı durumlarda çocuklar da aileleriyle birlikte çalışmaktadır. Çalışmada, tarım bölgelerinde çocukların bedenlerinin özellikle bazı ürünlerin hasadında daha elverişli olduğu için işverenlerce tercih edildiği ifade edilmiştir. Çocuklar da yetişkin işçiler gibi 7-17 saat arasında çalışmaktadırlar. En önemli sorunlardan biri de eğitimidir. Eğitim döneminde göç eden ailelerin çocukları, 4-5 ay boyunca eğitimden uzak kalmaktadırlar. Kamplarda eğitim olanakları sunulsa da çocuklar çalıştıkları için yorgun olmakta veya evde yapmaları gereken ek işler olmaktadır. Örnek olayda çocukların çalışması, sosyalleşme biçimi olarak görülemez. Küreselleşmenin getirdiği rekabet ve tarım alanlarının modernleşmesi çocukların uzun saatler boyunca, zor şartlar altında çalışmalarına neden olup, sömürülmelerine yol açmaktadır. Ayrıca tarım alanlarında kullanılan kimyasal ilaçlarla temas çocukların sağlıklarını da olumsuz etkileyebilmektedir. Fakat bununla birlikte içinde bulunulan koşullar nedeniyle yerli halk için çocuğun çalışması doğal bir durumdur. Çünkü hayatta kalabilmenin başka bir yolu mümkün görünmemektedir (Taracena, 2003: 314).

Meksika'da çocuk işçiliğinin yaşandığı bölgelerden biri de Nayarit eyaletidir. Nayarit, Meksika'nın kuzeybatı kıyısında yer almaktadır ve ülkenin başlıca tütün üreten bölgesidir. Gamlin (2011), çalışmasında Nayarit'te tütün tarımında çalışan çocuk işçileri ele almıştır. Nayarit'te tütün üretimi büyük oranlarda çok uluslu şirketlerce (çalışma

özelinde; British American Tobacco ve Philip Morris şirketleri tarafından) gerçekleştirilmektedir. Tütün toplayıcıları diğer tarım işçilerinden farklı olarak konaklama alanlarına sahip değildirler. Tütün tarlalarının yanına palmyeden barınaklar yaparlar. Sıcaktan korunmak, yemek yapıp yemek, uyumak gibi tüm ihtiyaçlar bu alanlarda giderilmektedir (Gamlin, 2011: 340).

Gamlin vd. (2007), Nayarit eyaletinde yapılan tütün tarımında organoforforlu (OP) ve karbamik kimyasal böcek ilaçlarının yoğun olarak kullanıldığını belirtmişlerdir. Kimyasal böcek ilaçları kolayca solunup, cilt yoluyla emilir. Tarımda çalışan çocuk işçiler gerek fiziksel gelişimleri gerekse korunma yollarına başvurma noktasında daha savunmasız konumdadırlar. Ayrıca hem yetişkinler hem de çocukların kimyasaldan ve güneşten korunmak amacıyla özel giysileri ya da korunacak alanları yoktur. Tütünün elle toplanması, kurutulmak için asılması ve ürünün büyüme boyunun az olması gibi nedenlerle çocuklar tercih edilmektedir. 5-6 yaşından itibaren aileleriyle birlikte gelen çocuklar çalışmaya başlamaktadır. Çalışma kapsamında aileler, Huichol, Cora ve Tepehuano dağlık bölgelerinden gelen yerli göçmenlerdir. Bu bölgeler Meksika'nın doğum oranlarının, çocuk ve anne ölümlerinin yüksek olduğu, eğitim seviyesinin ve İspanyolca konuşan kesimlerin düşük olduğu bölgeleridir (Gamlin, 2011: 339).

Gamlin (2011), tütün tarımında çalışan 7-12 yaş aralığındaki 28 yerli göçmen çocukla görüşmeler yapmıştır. Çocuklardan çalıştıkları günün sonunda nasıl hissettiklerini anlatacak şekilde vücutlarını resmetmeleri istenmiştir. Çocuklar nikotini ve kimyasal ilaçları ileten yapışkan özelliğe sahip tütün reçinesinin (*goma*) tüm gün vücutlarında bulunduğunu belirtmişlerdir. Tütün yapraklarından oluşan, yapışkan yapıdaki reçinenin hem kıyafetlerine hem de ellerine yapıştığını ve öylece kaldığını ifade etmişlerdir. Temiz suya erişimin olmadığı alanlarda çocuklar ellerini yıkayamamaktadır. Bir diğer önemli husus ise çocukların gözlerini kırmızı olarak resmetmeleridir. Nedeni sorulduğunda ise uzun süre tütün yapraklarına bakmak, reçineli ellerin gözlere dokundurulması, çok

güneşli havalarda çalışılması ve gece saatlerinde de çalışmaya devam edilmesi gibi nedenlerden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda çamurda yürümekten ve ağır tütünleri taşımaktan kaynaklanan ciddi ağrılar yaşamaktadırlar. Sivrisinek ısırıkları da bir hayli fazladır, aç hissettiklerini ve güneşten olumsuz şekilde etkilendiklerini ifade etmişlerdir (Gamlin, 2011: 340-342).

Çocuk işçiliğinin en fazla olduğu eyaletlerden biri Michoacan eyaletidir. 2017 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Michoacan eyaletinde 120 binden fazla çocuğun çalıştığı tahmin edilmektedir. Çalışmak için göç eden yerli halk, yerel veya eyalet hükümetlerinden gelen yardımlara kuşkuyla bakmaktadır. Yerli halkın otoriteleri tarafından hükümete olan güvenin düşük olması, yardımların kabul edilmemesi sonucunu beraberinde getirmektedir.⁵² Bu durum çocukların olumsuz çalışma koşullarında çalışmalarına ve yoksulluk içerisinde yaşamalarına neden olmaktadır. Hükümet tarafından sağlanan barınma alanlarının dahi kabul edilmemesi, sorunların artarak devam etmesine neden olmaktadır. Michoacan eyaletine bağlı Coahuayana belediyesi Yerli ve Göçmen İşçi Müdürü, yaşanan güvensizliğin nedeninin gelenek ve göreneklerle ilişkili olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Mixtec çocukları gün boyunca çalışıp çok düşük gelir elde etmektedirler. Michoacan'daki biber ve domates plantasyonlarında çalışan çocuklar, gün boyu çalışmalarının karşılığında 1 dolardan fazla kazanmamaktadır. İşgücü maliyeti açısından (yetişkin bir işçinin %5,7'si kadar bir ücret aldıklarından) işverenlerce çocuk işçiler tercih edilmektedir. Plantasyonda çalışan 400 çocuğun yarısı günde üç saat eğitim

⁵² Latin Amerika'da yerlilerin genel durumu, hükümetlere ve çok uluslu şirketlere yönelik hareketleri için bkz: Özbudun, S. (2012) Latin Amerika'da Yerli Hareketleri, Ankara: Dipnot Yayınları.

⁵³<https://www.eluniversal.com.mx/english/chained-misery-child-labor-michoacan> Erişim Tarihi: 03.02.2021

alabilmektedir. Eğitim veren öğretmenler, yerli halkın dilini bilmediğinden eğitimde önemli dil problemleri de yaşanmaktadır.⁵⁴

Yukarıda Meksika’da mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan çocuklarla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Tarım işçiliğinin doğası gereği tehlikeli olan durumların çalışmalarda da gözlemlendiği anlaşılmaktadır. Çocuklar uzun saatlerce, zorlu iklim koşullarında ve hayvan ısırıkları gibi tehlikelerle çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca evlerinden uzakta, göçmen işçiler olmaları temiz suya, dinlenecek alanlara da erişimde sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir. Bir diğer önemli sorun ise çocukların kârlılığı artırabilmek için tarımda kullanılan kimyasal ilaçlardan olumsuz şekilde etkilenmeleridir. Eğitime erişim noktasında da önemli sorunların yaşandığı gözlenmiştir. Tarım bölgelerinde çeşitli eğitim olanakları sunulmaya çalışılsa da ağır çalışma koşulları nedeniyle eğitimden gereğince yararlanamamaktadırlar (Bey, 2003; Gamlin, 2011; Taracena, 2003).

2.3.3.2 Sokakta Çalışan Çocuklar

Çocuk işçiliğinin en görünür şekillerinden biri sokakta çalışmadır. Sokakta çalışan çocuklara genel olarak bakıldığında yoksul ailelerden gelen, gelir elde etmeyi amaçlayan ve okula devam edemeyen çocuklar olduğu görülmektedir. Latin Amerika’daki sokakta çalışan çocukların özgürlük arayışıyla, sorumluluk sahibi olmak gibi nedenlerle değil içinde bulunulan yoksulluk, şiddet, sömürü gibi nedenlerle sokakta çalışmaya itildiği bilinmektedir (Lusk vd., 1989: 291).

Lusk vd. (1989), çocukların sokakta çalışması ile ailelerinin genel özelliklerinin yakından ilgili olduğunu belirtmiştir. Ailelerin büyük bir kısmının evsiz, işsiz olması, kırdan kente göç etmeleri ve yoksulluk içinde olmaları, çocukların çalışmak zorunda olmasını beraberinde getirmektedir. Kırsal alanlardan kentin gecekondu mahallelerine yapılan

⁵⁴ <https://www.eluniversal.com.mx/english/child-labor-mexico-illegal-and-underpaid> Erişim Tarihi: 03.02.2021

göçle, hanelerin kentte hayatta kalabilmek için çocukların da çalışması zorunluluğu doğmaktadır. Sokakta çalışan çocukların, çalışmasında farklı nedenler olmakla birlikte, esas nedenin ekonomik gerekçeler olduğunu söylemek mümkündür. Meksika’da yoksulluk ve aşırı yoksulluk oranlarının yüksekliği, çalışanların çoğunun asgari ücretle ya da altındaki ücretlerle çalışmaları sonucunda elde edilen gelir, çok çocuklu ailelerin geçinmeleri için yetersiz kalmaktadır. Hayatlarını idame ettirebilmek için hanelerdeki çocukların da çalışmaları gerekliliği kendini göstermektedir (Trussell, 1999).

Meksika’da çocuk işçiliğinin tarihi ele alınırken ifade edildiği gibi 1980 sonrası piyasa ekonomisine geçilmiştir. Aguila ve Torres (2009) bu değişimi devrim öncesinde egemen olan Porfiriato döneminin dirilmesi olarak ifade etmişlerdir. Bu dönemden itibaren çocuk işçiliği özellikle kentlerde artış göstermiştir. Meksika’da 1,5 milyon çocuk enformel ekonominin bir parçası olarak sokakta çalışmaktadır (Peralta, 2009: 404). Enformel sektörün yaygınlık kazanması çocukların hayatta kalabilmek için bazen ailelerinin yanında bazen bağımsız olarak sokaklarda çalışmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Kimi zaman ise aileden tamamen kopuk olarak ve herhangi bir korumadan yoksun sokaklarda yaşamakta, çalışmaktadırlar.

Sokakta çalışan çocuklar tehlikelere karşı da savunmasız olmaktadır. Sık sık dövülme, eşya ve paralarının çalınması gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Diğer bir risk ise çocukların kolaylıkla illegal işlere dahil olabilmeleridir. Sokakta karşılaşılan zorlu şartlarla mücadelede zorlanan çocuklar, hırsızlık, fuhuş gibi işlerde çalışmak zorunda kalmakta, istismara ve sömürüye açık hale gelmektedir (Peralta, 2009: 405). Açlık, şiddet ve sömürüyü beraberinde getiren sokakta çalışma, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri içerisinde yer almaktadır (Trussell,1999).

Sokakta çalışan çocukların belirli işlerde çalıştıkları görülmektedir. Sokak satıcılığı olarak ifade edilebilecek olan çeşitli ürünlerin satılması yaygın olan işlerdendir. Trafikte arabaların camlarının silinmesi, yiyecek-içecek satışı yapma gibi işler çocuklar tarafından

yapılmaktadır. Ailelerin ürettiği çeşitli ürünlerin çocuklar tarafından satışı da yapılabilmektedir. Sokak performansları olarak ifade edilebilecek olan dans etme, şarkı söyleme gibi faaliyetler de yapılabilmektedir (Pleic vd., 2009: 401, Peralta, 2009: 405). Taracena ve Tavera (2000), çalışmalarında sokakta çalışan çocukları üç gruba ayırmışlardır. Bunlar; yiyecek, içecek gibi ürünlerin satışını yapan çocuklar, ayakkabı boyamak, arabaların camlarını silmek gibi işleri yapan çocuklar ve şarkı söyleme, gösteri yapma gibi performansa dayalı işlerde çalışan çocuklardır. Sokakta çalışan çocukların büyük kısmı çeşitli ürünlerin satışını yapan çocuklardır.

Meksika'da başkent Meksiko ve Ciudad Juarez, nüfuslarının fazla olması ve göç alan kentler olmaları nedeniyle sokakta çalışan çocukların yoğun olarak bulunduğu kentlerdir. Ciudad Juarez'de çocuk işçiliğinin yoğun olarak görülmesinde ekonomik koşulların önemi oldukça fazladır. ABD ve Meksika'yı birbirine bağlayan köprülerde, çocukları satış yaparken, dilenirken ya da performans yaparken görmek çok olasıdır. Meksika'nın kuzey sınırında yer alan Juarez ülkenin iç kısımlarına göre işsizliğin az ve ücretlerin yüksek olduğu yoğun göç alan bir şehirdir. Bu görece refah hali şehrin nüfusunun hızla artmasına neden olmuştur. Şehre yoğun göçlerin yaşanmasında *maquilaların*- montaj fabrikalarının- kurulması da önemli bir unsur olmuştur. Şehre yönelik yoğun iç göç sonucu kent, gerekli olan barınma, eğitim gibi temel gereksinimlere cevap verememiştir. Bunun yanı sıra kente göç eden herkes iş olanağına da sahip olamamıştır. Kırdan kente göç eden yoğun kitlelerin evsiz, işsiz olarak hayatlarına devam etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Evsiz ve işsiz olan, hayatta kalabilmek için sokak satıcısı olarak çalışmak zorunda olan kesimin içinde yoğun olarak çocuklar da bulunmaktadır (Lusk vd., 1989: 291-292).

Sokakta çalışan çocuklarla ilgili yapılan çalışmalar, çocukların karşılaştıkları sorunlarda önemli benzerlikler yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Juarez'de sokakta çalışan çocuklarla ilgili çalışma yapan Lusk (1989) ve Trussell (1999)'in araştırmaları

aradan geçen 10 seneye rağmen çocukların yaşadıkları sorunların varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğünü göstermektedir. Önemli ortaklıklardan biri güvenliği sağlamakla görevli otorite figürleriyle çocukların yaşadığı problemlerdir. Polis gibi otorite figürleri, çocuklar tarafından kendilerine kaba ve kötü davranan, ellerindeki ürünlere el koyan kişiler olarak görülmektedir. Çocuk işçilerin çok azının polisleri koruyucu olarak gördükleri belirtilmiştir. Polisler daha çok şiddet beklenen kişiler olarak değerlendirilmektedir. Taracena ve Tavera (2000) da özellikle araba camlarını temizleyen ve performans sergileyen çocukların gerek devlet yetkililerince gerek halk arasında düşmanca tavırlarla karşı karşıya kaldıklarını belirtmişlerdir. Çalışmalarında, sokakta çalışan çocuklardan tarafından, çocukları korumak için oluşturulmuş kurumlar ve polisler önemli bir sorun olarak görülmektedirler. Çeşitli şiddet olaylarının yaşanması, çocukların gelirlerine el konulması gibi durumlar yaşanmaktadır.

2.3.3.3 Süpermarketlerde Paketleyici Olarak Çalışan Çocuklar (*Los Cerillos*)⁵⁵

Küreselleşme sonucunda sermayenin esnekleşmesinin de etkisiyle ülke genelinde çok sayıda market zinciri oluşmuştur (Aitken vd., 2006). Aynı zamanda ülkenin göç alan, sanayileşmiş bölgelerde nüfusun hızla artması, ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli olan gıda vb. ihtiyaçların sağlanması noktasında süpermarketlerin sayıca artmasına neden olmuştur. Çocuğun çalışması noktasında geleneksel bakış açısının hâkim olması (ailelerin yanında çalışan çocukların varlığı), süpermarketlerde çalışacak çocukların oluşmasına da etki etmiştir (Jennings vd., 2006).

Jennings vd. (2006), Tijuana’da süpermarketlerin yaygınlık kazanması sonucunda yaygın bir çocuk işçiliği biçimi olan süpermarketlerde paketleyici olarak çalışan 1200 çocuk işçiyle yapılan görüşmeleri içeren bir çalışma yapmışlardır. Okul sonrasında ve hafta sonları çalışan çocuklar, *gönüllü* olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir

⁵⁵ Halk arasında “kibrit çöpü (*cerillo*)” olarak bilinen paketleyiciler, ülkede ya gençlerden ya da ileri yaştaki yetişkinlerden oluşmaktadır. Çelimsiz vücutlarına geçirdikleri önlükleri ve kafalarına taktıkları kırmızı siperlikli şapkaları ile kibrit çöpüne benzetilmiş, zaman içinde bu tabir yaygınlaşmıştır.

güvenceye ve düzenli bir gelire sahip değillerdir. Paketlemelerini yaptıkları kişilerce verilen bahşişler, kazançlarını oluşturmaktadır. Çalışma sonucu elde edilen veriler, çocuk işçilerin %75'inin hane gelirine katkı sağlamak amacıyla çalıştıklarını ortaya koymuştur. Çocukların çalışma kararında ekonomik nedenler önemli bir yer tutarken tek etken olarak değerlendirilmemektedir. Ailelerin çocukların çalışmasına bakış açıları da önemli bir etkidir.

Tijuana'da süpermarkette çalışan çocukların çalışma koşullarını izlemek amacıyla bölgedeki çoğu süpermarketi içeren bir program hazırlanmıştır. PAIDIMETA (Tijuana süpermarketlerindeki çocuk paketleyicilerin bütünsel gelişimi için kurumsal destek programı) Tijuana özelinde süpermarketlerde çalışan çocukların, güvenli çalışma koşullarında çalışmasını ve eğitim, sağlık, güvenlik ile ilgili konularda çalışmaktadır. Program, süpermarkette çalışan çocukların okula devamlılığını şart olarak belirlemiştir. Genellikle müdürlerden istenen mektuplarla takip edilmektedir. Ayrıca haftada en fazla 20 saat çalışmalarına izin verilmektedir (Jennings vd., 2006: 236).

Süpermarketlerde çocukların çalışması devlet politikalarıyla düzenlenmiştir. Programın temel mantığı, çocukların sokaklarda uyuşturucu bağımlılığı, şiddet gibi olumsuz koşullara maruz kalmaksızın “gönüllü” olarak çalışmalarını sağlamaktır. Böylece çocukların çalışma disiplinine sahip olmaları, ilerideki çalışma yaşamına geçişi kolaylaştırma amaçlanmaktadır. Aitken vd., (2006), çalışmasında marketlerde paketleme işinde çalışan çocukların okul-ev-iş üçgeninde sorumluluklarının fazlaştığını belirtmiştir. İçinde bulunulan durum üç alanının hiçbirinde tam olarak verim sağlanamadığını ifade etmiştir. Ayrıca çocukların içinde buldukları yoğunluğun gelişimlerini olumsuz etkilediğini belirtmiştir.

Yukarıda verilen örnek Tijuana kentinden olmakla birlikte, Türkiye için alışılmadık bu çalışma alanının ülke genelinde büyük marketlerde yaygın olarak görüldüğü bilinmektedir.

2.3.3.4 Meksika’da Çocukların Zorla Çalıştırılması

Meksika göç veren bir ülke olmasının yanı sıra göç alan hem hedef hem de transit konumunda olan bir ülkedir ve Orta Amerika Kuzey Üçgeni ülkeleri El Salvador, Guatemala ve Honduras’tan göç almaktadır. Göçlerin önemli bir bölümü düzensiz göç şeklindedir. Bu durum göçmenlerin savunmasız olmalarına, yerel çeteler ve uyuşturucu kartellerinin faaliyetlerine maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Doğan, 2018a: 148). 2019 yılında Meksika’ya, Guatemala, Honduras gibi ülkelerden 115 binden fazla çocuk göç etmiştir. Bu çocukların yaklaşık 40 bin 500’ü yanlarında herhangi bir yetişkin olmaksızın-refakatsiz göç eden çocuklardır.⁵⁶ Yoksulluk ve şiddet nedeniyle göç eden çocuklar savunmasız ve sömürüye açıktırlar. Özellikle tek başına göç eden çocuklar en kırılgan gruplardandır. Göç olgusunun yarattığı yoksulluk durumu, çocukları zorla çalıştırma, suç çetelerince illegal işlerde kullanılma ve çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinde çalışma gibi durumlarla karşı karşıya bırakabilmektedirler (Doğan, 2018b: 284).

Coalition Against Trafficking in Women and Girls in Latin American and the Caribbean (CATW-LAC) (Latin Amerika ve Karayiplerde Kız Çocukları ve Kadınların Ticaretine Karşı Koalisyon), küreselleşme ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçişin ve uluslararası krizlerin insan ve çocuk kaçakçılığının artmasına neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Koalisyon, Meksika’nın ekonomik nedenlerden dolayı hem iç göçün hem de dış göçün yaşandığı bir ülke olması nedeniyle özellikle kız çocuklarının ve kadınların insan ticaretine maruz bırakılmalarının ciddi bir sorun olduğunu ifade etmiştir. Meksika’da uyuşturucu kartellerinin ve organize çetelerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği Michoacán, Coahuila, Tamaulipas, San Luis Potosí, Estado de México, Hidalgo, Chiapas, Guerrero gibi eyaletlerde kız çocuklarının ve kadınların kaçakçılığına

⁵⁶ <https://www.ecoi.net/en/document/2040611.html> Erişim Tarihi: 27.02.2021

rastlanmaktadır.⁵⁷ Tlaxcala eyaleti başta olmak üzere, Puerto Vallarta, Cancun gibi turistik bölgelerde ve Tijuana ve Ciudad Juarez gibi kuzey sınır şehirlerinde de çocuklar, ticari amaçlı cinsel sömürüye maruz kalmaktadırlar.⁵⁸

Meksika’da çocukların kaçırılarak, sokak satıcılığına ve dilenmeye zorlandıkları bilinmektedir. Bu duruma bir örnek olarak, Chiapas’da bir evde aralarında bebeklerin de bulunduğu 23 çocuğun, sokak satıcılığı yaptırmak ve dilendirmek için zorla tutulması gösterilebilir. Çocukların yetersiz düzeyde beslendikleri, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldıkları belirtilmiştir.⁵⁹ Chiapas’da Tzotzil etnik grubuna dahil olan 56’sı çocuk, 7’si kadın toplamda 63 kişi insan kaçakçılığına maruz kalmış, Oaxaca eyaletine getirilmiştir. Sözü edilen 63 kişi Oaxaca’da sokakta dilenmek, satıcılık yapmak için zorlanmışlar, zorla çalıştırılmışlardır.⁶⁰

2.3.4. Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler, Sosyal Politikalar, Proje ve Uygulamalar

2.3.4.1 Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Yasal Düzenlemeler⁶¹

Çalışmanın bu kısmında Meksika’da doğrudan ya da dolaylı yollarla çocuk işçiliğini düzenleyen yasal düzenlemelere yer verilecektir. 20. yüzyılın başından itibaren çocuk işçiliğiyle mücadele noktasında önemli yere sahip olan düzenlemelere değinilecektir. Ele alınan düzenlemeler, doğrudan çocuk işçiliği ile mücadele kapsamında olmasa da çocuk işçiliği ile mücadelede önemli etkilere sahip olan düzenlemelerdir.

⁵⁷ <https://togetherwomenrise.org/programfactsheets/regional-coalition-against-trafficking-in-women-and-girls-in-latin-america-and-the-caribbean-catw-lac/> Erişim Tarihi: 03.04.2021

⁵⁸ <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/mexico> Erişim Tarihi: 03.04.2021

⁵⁹ <https://news.trust.org/item/20200723163844-h30hr/> Erişim Tarihi:03.04.2021

⁶⁰ <https://www.eluniversal.com.mx/english/56-children-and-7-adult-women-freed-from-slavery-in-oaxaca> Erişim Tarihi: 03.04.2021

⁶¹Meksika’nın çocuk işçiliği ile ilişkili onayladığı uluslararası sözleşmelere, “Türkiye ve Meksika’da Çocuk işçiliği ile İlgili Uluslararası Sözleşmelerin Onaylanması ve Ulusal Mevzuatta Uygulanmasının Karşılaştırılması” alt başlığında yer verilmiştir.

2.3.4.1.1 Meksika Anayasası

Meksika’da çocukların temel hakları anayasal güvence altına alınmıştır. Beslenme, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların sağlanması devletin yükümlülüğü altına alınmıştır. Anayasada, çocuk haklarını derinden etkileyen çocuk işçiliği ile ilgili düzenlemelere de yer verilmiştir. Anayasanın 123. maddesi, minimum çalışma yaşını 14 olarak belirlemiş, 14 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasını yasaklamıştır. 14 yaşından büyük, 16 yaşından küçük olan çocuklarda ise en fazla çalışma saatini maksimum 6 saat olarak düzenlemiştir.⁶² Aynı zamanda çocuklar için de geçerli olan zorla çalıştırma 1. ve 5. maddelerde düzenlenmiş ve yasaklanmıştır.⁶³

2.3.4.1.2 Federal İş Kanunu

Federal İş Kanunu, çocukların çalışma biçimlerine göre çalışma yaşlarını düzenlemiştir. Federal İş Kanunu’na göre, “16 yaşın altındaki çocukların sağlıksız ve tehlikeli işlerde veya endüstriyel gece işlerinde çalıştırılmaları yasaktır. 14-16 yaş aralığındaki çocuklar, çalışmaya uygun olduklarına dair sağlık raporu almak zorundadırlar. Düzenli aralıklarla muayene ettirilmelidirler. Rapor olmaksızın işverenlerin 14-16 yaş aralığındaki çocukları çalıştırmaları yasadışıdır. Teknik veya mesleki eğitim almış çocuklar, sanatçılar, sporcular ve uzmanlar hariç 18 yaşından küçük çocuklar Meksika dışında çalıştırılmazlar.”⁶⁴

2.3.4.1.3 Çocuk ve Ergen Hakları Kanunu

Çocuk ve Ergen Hakları Yasası da çocuk işçiliği ile ilgili düzenlemeler içermektedir. Çocukların minimum çalışma yaşı ve çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri ile ilgili hükümleri vardır. Kanunun 47.maddesinde çocukların minimum çalışma yaşını 15 olarak

⁶² https://www.loc.gov/law/help/child-rights/mexico.php#skip_menu, Erişim Tarihi: 29.01.2021

⁶³ <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/mexico> Erişim Tarihi: 08.02.2021

⁶⁴ https://www.loc.gov/law/help/child-rights/mexico.php#skip_menu, Erişim Tarihi: 29.01.2021

belirlemiş, zorla çalıştırmayı, çocuk ticaretini, çocuklara yönelik ticari cinsel sömürüyü yasaklamıştır.⁶⁵

2.3.4.1.4 Genel Eğitim Yasası

Meksika Genel Eğitim Yasasında, çocuk işçilerin yoğun olduğu toplumsal kesimlerle ilgili düzenlemeler vardır. Yerli, Afrika kökenli, göçmen ve mevsimlik tarım işçisi olan çocukların en önemli sorunlarından olan eğitimle ilgili hükümler içerir. Sözü edilen çocukların eğitimlerini destekleyici programların düzenlenmesi, eğitimcilerin yerli dillerinde öğrenme materyali hazırlamaları gibi konuları düzenlemiştir.⁶⁶

2.3.4.1.5 ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (The United States-Mexico-Canada Agreement-USMCA)

Meksika senatosu 2019'da ABD-Meksika-Kanada (USMCA) anlaşmasını imzalamıştır. Anlaşma çocuk işçiliği ile ilgili de hususlar içermektedir. Meksika hükümeti çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak ve en kötü biçimlerine son vermek için gerekli düzenlemeleri yapma ve uygulamayı taahhüt eder. Ayrıca üretiminde zorla çocuk işçiliğinin bulunduğu ürünleri ülkeye ithal etmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁷

Yukarıda çocuk işçiliği ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Meksika, yasalarını çocuk işçiliği ile ilgili uluslararası sözleşmelere uygun hale getirmiştir. Fakat sözü edilen yasal düzenlemeler, formel sektörlerde daha etkilidir. Tarım, inşaat, küçük ölçekli işler gibi kayıtdışı işlerde ise daha az etkindir. Ülke ekonomisinin %57'sinin kayıtdışı istihdama dayalı olduğu⁶⁸ ve kayıtdışı işlerde çocuk işçiliğinin yoğun olduğu göz önüne alındığında

⁶⁵ <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/mexico> Erişim Tarihi: 08.02.2021

⁶⁶ <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/mexico> Erişim Tarihi: 08.02.2021

⁶⁷ https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/Mexico.pdf Erişim Tarihi: 10.12.2020

⁶⁸ https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/Mexico.pdf Erişim Tarihi:25.02.2021

yasaların uygulama alanları oldukça daralmaktadır. Dolayısıyla yasal düzenlemelerin tek başına varlığı, çocuk işçiliğiyle aktif mücadele edildiği anlamına gelmeyebilmektedir.⁶⁹

2.3.4.2 Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Sosyal Politikalar

2.3.4.2.1 PROGRESA/Oportunidades (Eğitim, Sağlık ve Gıda Programı-*Programa de Educación, Salud y Alimentación*)

Eğitim, Sağlık ve Gıda Programı, PROGRESA, yoksullukla mücadele politikaları çerçevesinde yoksul hanelere nakit transferi yaparak mevcut gelirlerini artırmaya yönelik önemli bir uygulama olarak 1997’de başlatılmıştır. Meksika’da özellikle kırsal nüfus içinde okula katılım oranlarını artırarak çocuk işçiliği sorununa çözüm getirebilmek programın amaçlarından. Meksika hükümeti, yoksulluğun nesiller arası aktarımını kırabilmek amacıyla programı uygulamaya koymuş ve çocuk işçiliğinin temel nedenlerinden olan yoksullukla mücadeleyi temel amaç olarak belirlemiştir. Ailelerin, hayatta kalabilmesi için çocukların çalışmak zorunda kalmamalarını amaçlayan program, annelere okula devam eden çocukları için nakdi transfer yapmaktadır. Program ailelere nakit transferler sağlayarak çocukların iş hayatından çekilip eğitimlerine devamını sağlamayı amaçlamaktadır. Eğitimde devamlılığının yanı sıra sağlık, hijyen ve beslenme konularını da kapsamaktadır. Ailenin annesine verilen yardım ortalama olarak hane gelirini %22 oranında artırmaktadır. Yapılan ödemeler, çocukların okula devamlılığıyla ilişkilidir. Gereksiz nedenlerle bir ayda %15 oranında okula devamsızlık yapılması halinde aileler gelir transferinden yararlanamamaktadır. Aynı zamanda aileler, çocuklarını sağlık muayenelerine düzenli olarak götürmelidirler (Skoufias ve Parker, 2009: 167, Sarıipek, 2012: 255-260).

Çocuklar büyüdükçe işgücüne katılım oranları arttığı için eğitimdeki seviyeler ilerledikçe yapılan nakdi transfer tutarı da artmaktadır. Aynı şekilde kız çocukları için yapılan nakdi

⁶⁹ https://www.loc.gov/law/help/child-rights/mexico.php#skip_menu, Erişim Tarihi: 29.01.2021

transfer erkek çocuklarına göre daha fazla tutardadır. Bu program kapsamında annelere yönelik hijyen, beslenme ve aile planlaması ile ilgili kurslar da verilmektedir. PROGRESA, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan çocukların eğitimsel kazanımlarının artmasına katkıda bulunmuş, okul kaydı ve katılımının artmasını sağlamıştır. Ancak çocuk işçiliğine olan etkisi daha az olmuştur (Roy, 2009: 406-408).

Yukarıda belirtildiği gibi, program kapsamında nakit transferler annelere sağlanmaktadır. Reggio (2011), çalışmasında, annelerin çocuklarının çalışma durumunu daha olumsuz karşıladıklarını belirtmiştir. Annenin hanedeki kararlara katılımı ve etkileme oranının yüksek olması çocuk işçi olarak çalışılan saatte azalma sağlamaktadır. Bununla birlikte annenin hane içindeki güç dağılımında pazarlık gücünün fazla olmasının etkisinin sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışmadan elde edilen veriler, annenin hane içindeki etkisinin kız çocuklarının işgücü arzını etkilerken erkek çocuklarının çalışmasına etkisinin olmadığı yönündedir. Kız çocuklarının hane içindeki çalışma saatlerinde azalmayı sağlamakla birlikte çocuk işçiliğinin, ortadan kaldırma gücünün olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir diğer deyişle kız çocuklarının hane dışındaki çalışmalarına da etkisi görülmemiştir. Bu çalışmadan hareketle çocuk işçiliğini engellemek için nakdi yardımların annelere verilmesinin amaca daha uygun sonuçlar vereceğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi noktasında hanelerden ziyade daha makro ölçekli değişikliklerin yapılmasının gerekliliği ifade edilmelidir (Reggio, 2011: 96-102).

Skoufias ve Parker (2009), yaptıkları çalışmada PROGRESA'nın etkilerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Program kapsamında nakit transferlerden yararlanmadan önce ve sonra çocuk işçiliği oranlarındaki farklılığı ölçmüşlerdir. Çalışma sonucunda 12-15 yaş aralığındaki kız ve erkek çocuklarında çocuk işçiliğinin önemli ölçüde (%15-25 oranında) azaldığı tespit edilmiştir. Kız çocuklarının okullaşma oranlarında artışla birlikte ev içi işlerin –her ne kadar bu işlere harcanan zaman azalsa da- okulla bir arada yürütülmeye

devam ettiği gör÷lmektedir Dolayısıyla çocuk işçiliğinin azalması kız çocukları açısından daha sınırlı kalmaktadır.

Şartlı nakit transferleri çocukların okula katılım oranlarını olumlu şekilde etkilemiştir. Ama çocuk emeğine etkileri net değildir. Yapılan transferlerin çocukların işgücüne katılımını caydıracak düzeyde olmadığını söylemek mümkündür. Hanelerin transferlerden yararlanabilmek amacıyla çocukların iş ve okulu eş zamanlı yürüttükleri gör÷lmektedir. Böylece okullaşma oranları artış gösterirken bu oranların çocuk işçiliğinin azalması yönündeki etkisinin sınırlı düzeyde olduğunu söylemek mümkündür (Acar, 2010: 29).

Cummings (2016), çocuk işçiliğinin kökeninde yoksulluğun oldukça önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte ailelere yapılan şartlı nakit transferlerinin çocuk işçiliğinde beklenen etkiyi yaratmadığını da eklemektedir. Bu noktada transferlerle çocukların çalışması sonucunda elde edilecek kazançta olan ihtiyaç azalmakla birlikte ailelerin eğitimin değeriyle ilişkin algıları değişmemektedir. Dolayısıyla ekonomik anlamda çocukların çalışmasına eskiye oranla ihtiyaç azalsa da hem çalışıp hem eğitimlerine devam etmelerinin daha doğru bulunduğu anlaşılmaktadır. Aile yapısının ve eğitim düzeyinin bu düşüncede etkili olduğu düşünülmektedir (Cummings, 2016: 30-31).

2.3.4.2.2 PAIDIMETA (*Programa de Atencion Institucional al Desarrollo Integral del Menor Empacador en Tiendas de Natoservicio*)

PAIDIMETA (Süpermarketlerdeki Çocuk Paketleyicilerin Bütünsel Gelişimi için Kurumsal Destek Programı) süpermarketlerde çalışan çocukların, güvenli çalışma koşullarında çalışmasını ve eğitim, sağlık, güvenlik ile ilgili konularda çalışmaktadır. Süpermarkette çalışan çocukların çalışma koşullarını izlemek amacıyla bölgedeki çoğu süpermarketi içeren bir program hazırlanmıştır. Süpermarketlerde çalışan çocukların sayısındaki artışın da etkisiyle çocukları korumaya yönelik bir stratejidir. Program,

süpermarkette çalışan çocukların okula devamlılığını şart olarak belirlemiştir. Genellikle müdürlerden istenen mektuplarla takip edilmektedir. Ayrıca haftada en fazla 20 saat çalışmalarına izin verilmektedir (Jennings vd., 2006: 236). Tijuana’da süpermarkette paketleyici olarak çocuklarla ilgili çalışma yapan Aitken vd. (2006), çalışmalarında PAIDIMETA programının nasıl uygulandığını ele almışlardır. Program 9-14 yaş aralığındaki çocukların, yalnızca gönüllü olarak çalışabileceklerini düzenlemiştir fakat Tijuana’da gerçekleştirilen çalışmada, 8 yaşında çalışan çocuklara da rastlanmıştır. Program günde 4 saat ve haftada 6 günden fazla çalışmayı yasaklamıştır. Fakat saha çalışmasında 6-8 saat aralığında çalışan çocuklar olduğu gözlemlenmiştir (Aitken vd., 2006: 371-372).

2.3.4.2.3 MESE (*Minors in Distress*)

Çalışan çocukların sorunlarını çözümlenebilmek için çeşitli uygulamalara gidilmiştir. Bu uygulamalardan biri “tehlikedeki küçükler” anlamına gelen ve Meksika hükümeti tarafından hayata geçirilen, MESE (Minors in Distress)’dir. Programla sokakta çalışan çocuklara, “sokak eğitmenleri” olarak adlandırılan yetişkinler eşlik edecektir. Böylece tüm gün yetişkin gözetiminde olacak olan çocukların karşılaştıkları riskleri en aza indirmek amaçlanmaktadır (Taracena ve Tavera, 2000: 93).

2.3.4.3 Meksika’da Çocuk İşçiliği ile İlgili Proje ve Uygulamalar

2.3.4.3.1 Adil, Özgür ve Eşitlikçi İstihdam İşbirliği Projesi (*Cooperation On Fair, Free, Equitable Employment (COFFEE) Project*) (2017-2022)

Proje, ABD Çalışma Bakanlığı Uluslararası Çalışma İşleri Bürosu (USDOL-ILAB) finansal desteği ile Verité tarafından (Dünya çapında adil emek platformu) kahve üretiminde yaşanan sorunları çözebilmek amacıyla üç yıllık olarak oluşturulmuştur.⁷⁰ Dünya kahve üretiminde önemli bir yeri olan Brezilya, Kolombiya, Meksika pilot ülkeler

⁷⁰ <https://www.verite.org/coffee-project-launch/> Erişim Tarihi: 02.05.2021

olarak seçilmiştir. Kahve üretiminde düşük ücretlerle yerliler yaygın olarak çalışmaktadır. Borçluluk vb. nedenlerle zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği gibi çalışma biçimleri bu sektörde yaygındır. Proje, sadece çocukları değil kahve üretimindeki tüm emekçileri kapsamaktadır. En temel hakları olan eğitimden uzak, tarımsal alanlarda çalışmak zorunda kalan çocukların, tedarik zincirinde yer almasını önlemek bu projenin önemli amaçlarından biridir. Var olan çocuk işçiliğin, zorla çalıştırmanın, emek sömürsünün tespiti ve ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Çalışma saatleri, ücretler gibi çalışma koşullarının iyileştirilmesi de temel hedeflerdendir.⁷¹

2.3.4.3.2 Çocuk İşçiliği ve Zorla Çalıştırma ile İlgili Ölçme, Farkındalık Artırma ve Politika Katılımı Projesi (*Measurement, Awareness-Raising, and Policy Engagement (MAP 16) Project on Child Labor and Forced Labor*) (2016-2022)

Meksika'nın da dahil olduğu Brezilya, Hindistan, Panama gibi ülkelerde ILO tarafından uygulanan proje, çocuk işçiliği, zorla çalıştırma ve insan kaçakçılığının önüne geçebilmeyi amaçlamaktadır. Sözü edilen üç alanla ilgili bilgi birikimini, farkındalığı artırma ve hem ulusal hem de küresel anlamda mücadele etme kapasitesini artırmak hedeflenmektedir. ABD Çalışma Bakanlığının finanse ettiği MAP 16 projesi, şeker kamışı ve balıkçılık gibi alanlarda tedarik zincirlerinde çocuk işçiliği ve zorla çalıştırmanın tespiti ve ortadan kaldırılması için uygulamalar yapılmaktadır.⁷²

2.3.4.3.3 Umut Alanları-Tarlaları (*Campos de Esperanza*)

Göçmen tarım işçilerinin büyük çoğunluğu yerlilerden oluşmaktadır. Aileler birlikte göç eden yerli çocuklar da çocuk işçi olarak üretime dahil olmaktadır. Tarım alanının kendine has özelliklerinden dolayı tehlikeli işler kategorisinde olması, yerli çocukların dil sorunları yaşamaları gibi sorunlar söz konusudur. Campos de Esperanza, Meksika'da

⁷¹ <https://www.dol.gov/agencies/ilab/cooperation-fair-free-equitable-employment-coffee-project> Erişim Tarihi: 25.02.2021

⁷² <https://www.dol.gov/agencies/ilab/measurement-awareness-raising-and-policy-engagement-map-16-project-child-labor-and> Erişim Tarihi: 25.02.2021

çocuk işçiliğinin yoğun olduğu alanlardan olan tarımda çocuk işçiliği ile ilgili bir projedir 2016-2022 yılları arasında uygulanacak olan proje, Meksika'da özellikle Veracruz ve Oaxaca'daki göçmen tarım işçiliğinde çocuk işçiliğiyle mücadele etmek amacıyla oluşturulmuştur. Özellikle kahve şeker kamışı tarımında çalışan çocukların eğitime yönlendirilerek, hanelere destek sağlanıp çocuk işçiliğine olan ihtiyacı ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır. Proje aynı zamanda ailelerin çocukların çalışmasının gerekli ve faydalı olduğuna yönelik görüşlerinin değişmesini sağlamayı da amaçlamaktadır. Hedeflere ulaşabilmek için devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin işbirliğinde yürütülmektedir.⁷³

2.3.4.3.4 Yollar: Haklar Ekip, Daha İyi Gelecekler Biçmek (*Senderos: Sembrando Derechos, Cosechando Mejores Futuros*) (2019-2023)

Senderos, Meksika'da Jalisco ve Nayarit'te tütün ve şeker kamışı sektöründe çocuk işçiliği ve zorla çalışmayı ortadan kaldırmayı, iş sağlığı ve güvenliği ve çalışma koşullarının uluslararası standartlara uygun hale getirilmeyi amaçlayan dört yıllık bir projedir. Devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin işbirliğinde yürütülen proje, tedarik zincirlerinde yasaların uygulanması, farkındalığın artırılmasını hedeflemektedir.⁷⁴

Çocuk işçiliği ile ilgili sosyal programlar, çocuk işçiliğinin olduğu tüm sektörleri kapsamamaktadır. Ekonominin yaklaşık %60'ının enformel sektöre dayalı olması da uygulama alanında sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

⁷³ <https://www.dol.gov/agencies/ilab/campos-de-esperanza-fields-hope> Erişim Tarihi: 25.02.2021

⁷⁴ <https://www.dol.gov/agencies/ilab/projects-print> Erişim Tarihi: 25.02.2021

2.4. Türkiye ve Meksika’da Çocuk İşçiliği: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

2.4.1 Kapitalist Ekonomi Politikalarının Türkiye ve Meksika Üzerindeki Benzer Etkileri

Türkiye ve Meksika ülkelerinde çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerini konu edilen çalışmanın bu kısmında elde edilen verilerle iki ülkenin benzerlikler ve farklılıkları ele alınacaktır. Coğrafi olarak oldukça uzak iki ülke olan Meksika ve Türkiye, kültürel ve siyasi anlamda farklılıklara sahip olmalarına karşılık ekonomik anlamda ele alındığında oldukça benzer gelişmeler göstermektedirler. Erol (2020), Meksika ve Türkiye’nin coğrafi, doğal kaynaklar, nüfus gibi özellikleri açısından farklı olmakla birlikte iktisadi açıdan önemli benzerliklere sahip olduklarını, ayrıca kapitalist ekonomi modelindeki politika değişikliklerindeki benzerliğin sosyoekonomik anlamda da benzerliklere neden olduğunu ifade etmiştir (Erol, 2020: 2-3).

Çalışmanın önceki bölümlerinde her iki ülkenin tarihsel olarak izlediği seyir ve bu seyrin çocuk işçiliğine etkileri ele alınmıştır. Bu bölümde ise kapitalist ekonomik modele sahip her iki ülkenin ekonomisinin, tarihsel anlamda yaşadığı değişimlerdeki önemli benzerliklere yer verilecektir. Sözü edilen benzerliklerin ortaya çıkmasında kapitalist sistemin küresel anlamda geçirdiği değişimlerin etkisinin her iki ülke örneğinde benzer sonuçlara yol açtığı ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, dünya ekonomi tarihinde önemli politika değişimlerine neden olmuş olaylar üzerinden sınıflandırma yapılarak her iki ülkenin benzer tepkiler verdikleri (vermek zorunda kaldıkları) belirtilecektir. Değişen ekonomi politikalarının yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizliği, kayıtdışı istihdam, işsizlik gibi olgulara etkileri ve neticesinde çocuk işçiliğinin nasıl etkilendiği ele alınacaktır.

Türkiye’de Osmanlı dönemi yıllarından 1910’lu yıllara kadar tarıma dayalı bir ekonominin hâkim olduğu bilinmektedir. Bu dönemde çocukların çalışması kırdan, tarımda ve hayvancılıkta ücretsiz aile işçisi olarak çalışma, kentlerde ise ahilik sistemi içerisinde çırak olarak çalışma şeklindedir (Duyar ve Özener, 2003: 23; Erbay, 2008: 33).

Meksika’da da benzer görünümlerin olduğu bilinmektedir. İspanyol öncesi dönem ve sömürge dönemi olarak ifade edilen dönemlerde çocuklar aileleriyle birlikte tarımda, hayvancılıkta ve el sanatları gibi alanlarda çalışmışlardır (Aguila ve Torres, 2009: 411).

Her iki ülke için de 20. yüzyılın başı önemli bir dönüm noktasıdır. Meksika’da 1910-1920 yıllarını kapsayan Meksika Devrimi gerçekleşirken Türkiye’de de 1919-1923 yıllarında Kurtuluş Savaşı yaşanmış ve neticesinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Sözü edilen gelişmeler her iki ülkeyi de özellikle siyasi anlamda önemli derecede etkilemiştir. Becker (2014), Meksika’nın modern tarihinin Meksika Devrimi sonrası dönemde başladığının ifade edilebileceğini belirtmiştir. Özellikle siyasi açıdan devrim öncesinde feodal bir model hakimken devrim sonrasında önemli değişimler yaşanmış, eski oligarşinin son bulması da önemli bir diğer etmen olmuştur.⁷⁵ Türkiye açısından da Osmanlı İmparatorluğunun son bularak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla modern Türkiye tarihi başlamıştır.

Birbirinden coğrafi ve siyasi anlamda oldukça farklı iki ülke olan Meksika ve Türkiye, 1929 Büyük Buhranı sonrası uyguladıkları politikalar açısından önemli benzerlikler göstermektedir. Her iki ülke de yaşanan krizden çıkış yolu olarak devletin müdahaleci uygulamalarını hayata geçirmişlerdir. Her iki ülkede de sözü edilen dönemde, iç pazara yönelik ithal ikameci ekonomi anlayışı hakimdir. Sanayileşmenin devlet eliyle sağlanması amacı hayata geçirilmiş ve GSYİH içindeki sanayi sektöründe büyümeler yaşanmıştır (Odman, 2006: 5-6).

Türkiye ve Meksika’da 1930-1980 yılları arasında ithal ikameci sanayileşme modeli benimsenmiştir. Söz konusu dönemde her iki ülke de devlet eliyle ekonominin kalkındırılmasını amaçlamıştır. Meksika’da bu dönemde önemli ekonomik büyüme sağlanmış ve özellikle 1950-1970’li yıllar Meksika Mucizesi olarak adlandırılmıştır.

⁷⁵ https://www.academia.edu/7640561/Interview_on_Contemporary_History_of_Mexico Erişim Tarihi: 17.03.2021

1970'lerin sonlarına doğru her iki ülkede de borçlanma, mali açıklar yaşanmış ve bu durum ithal ikameci sanayileşme stratejisinin terkedilerek ihracata dayalı büyüme modeline geçişe yol açmıştır. Meksika'da 1982 borç krizi sonrasında ekonominin serbestleşmesine yönelik reformlar hayata geçirilmeye başlanmıştır (Özel, 2015; 11-12). 1980'li yıllarda yaşanan küresel krizden sonra hem Türkiye hem de Meksika, korumacı ve devlet eliyle gerçekleştirilen ekonomi modelinden vazgeçip tam liberal piyasa ekonomisini benimsemişlerdir. Böylelikle yabancı sermayenin ülkeye çekilerek istihdamı ve ihracatı artırmayı amaçlamışlardır (Escobar vd., 2006; 707). Latin Amerika'da neoliberalizm politikalarının ülkelerde uygulanması, ordu eliyle gerçekleştirilen darbeler yoluyla ya da Meksika örneğinde olduğu gibi otoriter hükümet politikalarıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye örneğinde de benzer gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. 24 Ocak 1980'de yapısal uyum kararları hazırlanmış fakat hayata geçirilmesi noktasında toplumsal muhalefeti bastıran 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştirilmiştir (Güçlü ve Bilen, 1995:164-165; Topal, 2008: 35-37; Onaran, 2000: 195).

2.4.2 Çocuk İşçiliğinin Görünür Nedenlerindeki Benzerlikler

Çocuk işçiliğinin görünür nedenleri noktasında her iki ülke açısından önemli benzerlikler söz konusudur. Görünür nedenler olarak belirttiğimiz yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizlikleri, göç gibi hususlar yoğun olarak yaşanmakta ve bu durum çocuk işçiliğini etkilemektedir. Bununla birlikte görünür nedenlerin ortaya çıkmasında asıl etmenin kapitalist sistemin bizi kendisi olduğu ve farklı dönemlerde yaşanan krizler vb. nedenlerle kapitalist sistemde yaşanan değişimler, farklı olduğu düşünülen iki ülkeyi benzer şekillerde etkilemiştir. Görünür nedenlerden biri olarak ifade edilen yoksulluğun her iki ülkede de çocuk işçiliğinin en önemli nedeni olarak kabul edildiği görülür. Yaşanan yoksulluğun derinliğinden dolayı çocuk işçiliği, yaşam stratejisi haline dönüşmüştür. Her iki ülkede de yapılan çalışmalar, çocukların çalışmalarında en önemli

nedenin, aile ekonomisine katkı sağlamak olduğunu belirtmişlerdir (Cummings, 2016; Trussell, 1999; Lusk vd., 1989).

Meksika ve Türkiye ekonomisi için önemli bir diğer sorun gelir dağılımı eşitsizliğinin yoğun olarak yaşanmasıdır. Özellikle 1980 sonrasında neoliberal politikaların benimsenmesiyle birlikte ekonominin piyasa koşullarına bırakılması beraberinde gelir adaletsizliklerinin genişlemesini getirmiştir. Emeğin maliyet unsuru olarak görülmesi, kârlılığın temel amaç olarak benimsenmesi emeğin sömürülmesini beraberinde getirmiştir. Sermayenin küreselleşmesiyle birlikte yabancı yatırımların ekonomideki yeri büyümüş, kârını maksimize etmeyi amaçlayan çok uluslu şirketler, ucuz ve itaatkâr çocuk emeğini de kullanmışlardır (Aguila ve Torres, 2009; Özgen, 1995).

Bir diğer önemli neden olan göç hem Türkiye hem de Meksika için oldukça önemli etkileri olan bir olgudur. Her iki ülke de kaynak, transit ve hedef ülke konumundadır. Yaşanan iç ve dış göçler, kimi zaman yoksulluğa çare olmadığı gibi, aileleri yoksulluğa sürükleyip, işsizliğe neden olabilmektedir. Bu durum özellikle iç göçler sonucunda oluşan kentsel alanlara uyum noktasında, hanedeki tüm bireylerin özellikle kayıtdışı ekonomide çalışmak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla göç trafiğinin yoğun olduğu iki ülke olan Meksika ve Türkiye’de göç, çocuk işçiliğine neden olan önemli bir belirleyendir (Acosta, 2011; Peralta, 2009; Altıntaş, 2003; Gün, 2010).

Göçün çocuk işçiliğine olan etkisinin diğer bir yönü ise çocukların çocuk ticaretine maruz kalmaları ve zorla çalıştırılmalarıdır. Göç olgusunun ele alındığı bölümde de değinildiği gibi Türkiye’de Suriyeli çocuklar ve yoksulluk içinde yaşayan Türk çocukları da çocuk ticaretine maruz kalarak zorla çalıştırılmaktadır (Demir vd., 2015; Kapar, 2019; Düzel ve Alış, 2018; Atasü-Topçuoğlu, 2015; Değirmencioğlu vd., 2008). Meksika’da da çoğunlukla Honduras, Guatemala ve El Salvador’dan gelen özellikle refakatsiz çocukların çocuk ticaretine ve neticesinde zorla çalıştırılmaya maruz kaldıkları bilinmektedir (Doğan, 2018b).

2.4.3 Türkiye ve Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlardaki Benzer ve Farklılıklar

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi her iki ülkede çocuk işçiliğinin yoğun olduğu alanlar açısından mevsimlik tarım ortak paydadadır ancak tarım ürünleri farklılık göstermektedir. Türkiye’de pamuk, fındık, narenciye hasadında çocuk işçiliği görülürken Meksika’da şeker kamışı, kahve, şili biberi üretiminde çocuk işçiliğine rastlanmaktadır. Böylesi bir farkın çıkmasında kültürel ve coğrafi özelliklerin belirleyici olduğu ifade edilebilir. Ürünlerdeki farklılıklar çocukların yaşadıkları sorunları da farklılaştırabilmektedir. Örneğin Meksika’da tütün üretiminde çalışan çocukların kimyasallara ve tütün reçinesine (*goma*) maruz kalması sonucunda gözlerinde ve vücutlarında kızarıklıkların, tahrişlerin meydana gelmesi (Gamlin, 2011: 340-342) üründen ürüne yaşanan farklı sorunlardan birini gösterir. Tabloda ayrıca Türkiye’den farklı olarak Meksika’da şili biberi ve domateste çocukların zorla çalıştırılması yer almaktadır.⁷⁶

Tablo 2. Türkiye ve Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlar

Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlar	Meksika’da Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlar
Narenciye, Pamuk, Kimyon, Ayakkabı, Mobilya, Giyim, Fındık, Fıstık, Bakliyat, Şeker Pancarı, Soğan, Kiraz, Kayısı	Fasulye (yeşil fasulye), Sığırcılık, Kahve, Salatalık, Patlıcan, Elbise, Deri Eşya, Kavun, Soğan, Gelincik, Pornografi, Şeker kamışı, Tütün
	Şili Biber, Domates (zorunlu çalıştırmanın da görüldüğü ürünler)

Kaynak:https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/2020_TVPRAList_Online_Final.pdf sayfasından Türkçeleştirilmiştir.

Çocuk işçiliğinin görüldüğü alanlarda bir diğer farklılık, Meksika’da süpermarketlerde paketleyici olarak çalışan çocuklardır (*cerillos*). Okullarından arta kalan zamanlarda

⁷⁶https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/2020_TVPRAList_Online_Final.pdf Erişim Tarihi: 08.05.2021

süpermarketlerde paketleyici olarak çalışan çocukların gelirlerini bahşışler oluşturmaktadır. Sözü edilen çocukların çalışmaları devlet eliyle düzenlenmiştir. Meksika'da çocuk işçiliğinin yoğun olduğu alanlar kısmında da ifade edildiği gibi, PAIDIMETA adı verilen programlarla çocukların çalışma saatleri, çalışma koşulları belirlenmiştir. Böylesi bir uygulamanın oluşmasında çocukları sokaklardan, uyuşturucudan, suç çetelerinden uzak tutma ve koruma amacı güdüldüğü ifade edilmiştir (Aitken vd., 2006; Jennings vd., 2006).

Çocuk işçiliğinin görüldüğü alanlardan biri olan sokakta çalışma, her iki ülkedeki çocukların ortak çalışma alanlarından. Çalışma biçiminin ortaklığının yanı sıra yapılan işlerde de önemli benzerlikler olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Çocuklar tarafından yiyecek- içecek satışı, trafik ışıklarında araba camlarının silinmesi gibi benzer işler yapılmaktadır. Aynı zamanda sokakta çalışan çocukların hikâyelerinde göç olgusunun önemli bir yeri vardır. Hem Türkiye'de hem de Meksika'da göç eden haneler, göç edilen yere uyum aşamasında hane üyelerinin yaşadığı işsizlik, evsizlik gibi sorunlarla ve düzenli, yeterli gelire sahip olamamanın neden olduğu yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum çocukların da çalışması zorunluluğunu meydana getirmekte ve en kolay iş bulunan alan olan sokaklarda çalışmalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte her iki ülkede sokakta çalışan çocukların karşılaştığı sorunlarda da önemli benzerlik vardır. Çocukların gerek akranları gerekse yetişkinler tarafından şiddete ve sömürüye açık olma, maruz kalma, uyuşturucu maddelerle karşılaşma ve bunlara bağımlılık, illegal suç çetelerine dahil olma gibi risklerle karşı karşıya kalmaları benzer sorun alanlarıdır (Alptekin, 2011; Bilgin, 2012; Lusk vd., 1989; Peralta, 2009; Pleic vd., 2009; Şişman, 2006; Trussell, 1999).

Bir diğer önemli benzerlik, her iki ülkede de çocukların zorla çalıştırılması durumunun yaşanmasıdır. Sokakta çalışmada olduğu gibi göç önemli bir belirleyendir. Özellikle refakatsiz göç eden çocuklar, cinsel ticaret ve zorla çalıştırılma gibi amaçlarla çocuk

ticaretine maruz kalmaktadırlar. Bununla birlikte yoksulluk nedeniyle de küçük kentlerden büyük kentlere çocuklar kaçırılmakta ve dilendirmek, hırsızlık yaptırmak gibi illegal işlerde zorla çalıştırılmaktadırlar (Doğan, 2018a; Demir vd., 2015; Kapar, 2019; Düzel ve Alış, 2018; Atasü-Topçuoğlu, 2015; Değirmencioğlu vd., 2008). Türkiye ve Meksika'daki çocuk işçiliğinin görüldüğü alanlardaki benzerlikler ve farklılıklar aşağıda tablolastırılarak verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye ve Meksika'da Çocuk İşçiliğinin Görüldüğü Alanlardaki Benzer ve Farklılıklar

Benzerlikler	Farklılıklar
Mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin görülmesi ve genel sorunlar (Bey, 2003; Gamlin, 2011; Gülçubuk, 2012; Kalkınma atölyesi, 2014a; Lordoğlu ve Etiler, 2014 Taracena, 2003)	Mevsimlik tarımda çalışılan ürünler ve yaşanan sorunlar
Sokakta çalışmada yapılan işler ve karşılaşılan zorluklar (Alptekin, 2011; Bilgin, 2012; Lusk vd., 1989; Peralta, 2009; Pleic vd., 2009; Şişman, 2006; Trussell, 1999)	Meksika'daki süpermarketlerde paketleyici olarak çalışan çocuklar (<i>cerillos</i>) (Aitken vd., 2006; Jennings vd., 2006)
Çocukların zorla çalıştırılması durumu (Doğan, 2018a; Demir vd., 2015; Kapar, 2019; Düzel ve Alış, 2018; Atasü-Topçuoğlu, 2015; Değirmencioğlu vd., 2008).	

Kaynak: Araştırmacı tarafından derlenmiştir.

2.4.4 Türkiye ve Meksika'da Çocuk İşçiliği ile İlgili Uluslararası Sözleşmelerin Onaylanması ve Ulusal Mevzuatta Uygulanmasının Karşılaştırılması

Türkiye ve Meksika çocuk işçiliğine ilişkin önemli tüm uluslararası sözleşmeleri onaylamışlardır. Aynı zamanda ulusal mevzuatlarındaki yasa ve yönetmelikleri de uluslararası sözleşmelerle uyumlu hale getirmişlerdir. Aşağıda bu sözleşmeler tablolştırılmıştır.

Tablo 4. Türkiye ve Meksika'nın Çocuk İşçiliğine İlişkin Onayladığı Uluslararası Sözleşmeler

Sözleşmeler	Türkiye	Meksika
ILO, 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi	√	√
ILO, 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi	√	√
BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme	√	√
Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol	√	√
Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile ilgili İhtiyari Protokol	√	√
İnsan Ticaretine İlişkin Palermo Protokolü ⁷⁷	√	√

Kaynak: <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/mexico>, Erişim Tarihi: 25.02.2021 ve <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/turkey>, Erişim Tarihi: 10.05.2021 sayfalarından yararlanarak oluşturulmuştur.

⁷⁷ Palermo protokolü, genel anlamda insan ticaretine karşı insanları korumak amacıyla hazırlanmış bir protokoldür. Özellikle kadın ve çocukların insan ticaretine maruz kalmalarının önlenmesi, maruz kalanların ise korunmasını, yardım edilmesini amaçlamaktadır <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-insan-ticaretiyle-mucadelesi> Erişim Tarihi: 10.05.2021

2.4.5 Türkiye ve Meksika’da Ergen Hamileliği ve Çocuk Evlilikleri

Türkiye ve Meksika’da çocuklarla ilgili dikkat edilmesi gereken bir başka sorun alanı, ergen kız çocuklarının hamilelikleridir. Meksika’da eğitim çağındaki kız çocuklarının hamilelikleri bir halk sağlığı problemi olarak ele alınmaktadır (Quick, 2014; Stern, 2005). Türkiye’de ise çocuk evlilikleri, önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir (Boran vd., 2013; Özcebe ve Biçer, 2013). OECD ülkeleri arasında Meksika, en yüksek ergen doğum oranlarına sahip olan ülkedir ve her 1000 hamileliğin 62’si ergen hamileliğidir. Ergen hamileliğin oldukça olumsuz sonuçları vardır. En önemlileri doğum esnasında ölümler ve pek çok eyalette yasak olduğu için klinik ortamda gerçekleştirilemeyen kürtajlardır. Ergen hamileliklerin, eşitsizliklerle önemli bir ilişkisi vardır. Meksika’da en yoksul kesimler içerisinde 1000 hamilelikten 97’si ergenken, en yüksek gelirli kesimde bu oran 1000’de 15’tir. Ergen hamileler arasında okulu bırakma oranları da bir hayli yüksektir. Bir diğer önemli husus ise ergen annelerin çocuklarının da ileride ihmal ve istismara açık hale gelmesi ve bu durumun bir döngüye dönüşmesidir.⁷⁸

Killoren vd. (2016), ABD özelinde önemli bir halk sağlığı sorunu olan ergen hamileliğini konu edinen çalışmalarında, etnik gruplar arasında en çok ergen doğum oranlarına sahip olan grubun Meksika kökenli Latinler olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer önemli husus ise Meksikalı kız çocuklarının ergen hamileliğine, diğer gruplara kıyasla daha olumlu baktıklarıdır. Sözü edilen durumun ortaya çıkmasında kültürel bağlamın, eğitim düzeyinin ve gelir düzeyinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda önemli bir sorun olan ergen hamileliğin önüne geçebilmek için yaygın kültürel düşüncelerin değiştirilmesi önemli bir yere sahiptir (Killoren vd., 2016: 887-888).

Arceo-Gomez ve Campos-Vazquez (2014), Meksika’da ergen hamileliklerin etkilerini uzun ve kısa vadedeki etkilerini ele almışlardır. Çalışma sonucunda ergen hamileliklerin

⁷⁸ <https://www.isglobal.org/en/healthisglobal/-/custom-blog-portlet/embarazo-adolescente-en-mexico-un-problema-creciente-alimentado-por-la-inequidad/5083982/9703> Erişim Tarihi: 10.04.2021

eğitimde 1.5 ila 2 sene arasında kayıplara neden olduğunu ve bu durumun uzun vadede eğitimlerini sekteye uğratarak gelir düzeylerini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir (Arceo-Gomez ve Campos-Vazquez, 2014: 109). Birleşmiş Milletler Nüfus Fonuna (UNFPA) göre, Latin Amerika ergen hamileliğin artış gösterdiği tek bölgeyken, Meksika da OECD ülkelerinde ergen hamileliğin en çok yaşandığı ülkedir. Bireysel örneklere de bakıldığında yoksulluk içinde olan ergen hamilelerin okulu bıraktığı ve gerek hane içinde gerekse hane dışında çalışmak zorunda kaldıkları gözlemlenmektedir.⁷⁹

18 yaşın altındaki kız çocuklarının evlenmesi-evlendirilmesini ifade eden çocuk evlilikleri sorunu, Türkiye’de çözülmesi gereken önemli bir sorundur. TÜİK 2019 verileri çocuk evlilik oranlarının %3,1 olduğunu ifade etmektedir. Bu oran 16-17 yaş aralığını kapsamaktadır. Girls Not Bride (Gelin Değil Kız Çocukları) adlı uluslararası ağa göre ise, Türkiye’de kız çocuk evlilik oranı %15’tir.⁸⁰

Koçtürk vd., (2018), tarafından gerçekleştirilen çalışmada, eğitim düzeyi düşük, ekonomik durumu kötü, çok çocuklu hanelerde çocuk yaşta evlilik vakalarının daha yoğun yaşandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla çocukların evlendirilmesi sorununun kuşaklararası aktarımının söz konusu olduğu ve müdahale edilmediği sürece bu döngünün devam edeceği ifade edilebilir. Bir diğer önemli bulgu ise çocuk yaşta evlenen kız çocuklarının annelerinin de çocuk yaşta evlenmiş olmasıdır. Çocuk yaşta evlenenler kız çocukları, eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmışlar ve hane içi işlerde çalışmaktadırlar. Çocuk yaşta evlenen kız çocukları, evlilik sonrasında fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddete uğrama oranlarının yüksek olması, acil çözülmesi gereken bir problem olduğunu gözler önüne sermektedir (Koçtürk vd., 2018: 12-16).

⁷⁹ <https://www.washingtonpost.com/news/in-sight/wp/2015/10/21/in-mexico-teen-girls-cope-with-early-motherhood/> Erişim Tarihi: 10.04.2021

⁸⁰ <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyede-kiz-cocuklari-evlilikleri-onlenebiliyor-mu/5617098.html> Erişim Tarihi: 12.04.2021

Çocuk yaşta evliliklerin pek çok olumsuz etkisi vardır. Kız çocuklarının yoksullukla, eğitimsiz ve bağımlı bir şekilde yaşamalarına, psikolojik, fiziksel ve cinsel şiddet ve istismara maruz kalmalarına neden olabilmektedir. Bunlar sadece söz konusu bireyleri değil aktarım yoluyla çocuklarını ve dolayısıyla toplumu da olumsuz yönde etkilemektedir (Boran vd., 2013: 60-61). Yıldız ve Poyraz (2020), çocuk yaşta evliliklerde, kız çocukları yoğunlukta olmakla birlikte konunun bütünlüklü olarak anlaşılabilmesi için çocuk yaşta evlenen-evlendirilen erkek çocuklarının da incelenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Erken yaşta evlendirilen çocukların, çocuklukları ile birlikte geleceklerinin de ellerinden alındığı, çalışmada vurgulanmıştır. Erken yaşta evlendirilen çocuklar, eğitimden çekilmekte ve kız çocukları genellikle ev içi işlerde, erkek çocukları ise belirli bir ücret karşılığında çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Yıldız ve Poyraz, 2020: 161-162).

Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi her iki ülke de çocukların erken yaşta evlenmeleri-evlendirilmeleri ve ergen hamilelikleri oldukça önemli ve çözülmesi gereken toplumsal bir sorundur. Pek çok olumsuz yönü olmasının yanı sıra çocukların çocukluklarını kaybederek yetişkin rollerine bürünmesini ve çalışma hayatına dahil olmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla gerek hane içinde gerekse hane dışında çalışma zorunluluğu oluşmakta ve çocuklar eğitimden uzaklaşarak çalışma hayatına girmektedirler. Çocuk yaşta evlilik, ergen hamileliği, kürtaja yaklaşım gibi konularda kültürel farklılıklar sorunun algılanış biçimini de farklılaştırmaktadır. Ancak her koşulda çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimini etkilediği bilinmektedir. Özellikle ergen hamileliği açısından Türkiye ve Meksika karşılaştırıldığında, Meksika'da daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹ Bununla birlikte erken yaşlardaki evlilikler ve hamileliklerin çocuk işçiliği ile ilişkisinin doğrudan kurulduğu çalışmalar sınırlıdır. Ancak ergen anne

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için, kız çocuklarının hamilelik oranlarının tüm ülkeler üzerinde gösterildiği haritaya bakınız: <https://elordenmundial.com/mapas/maternidad-adolescente-mundo/> Erişim Tarihi: 03.04.2021

ve babaların çocuklarına bakmak ve geçimlerini sağlayabilmek için zorunlu olarak çalışma yaşamına dahil olmaları kuvvetle muhtemeldir. Her iki ülke özelinde verilen örnekler de bu durumu doğrular niteliktedir.

2.5. Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Örnek Uygulamalar ve Sosyal Politika Önerileri

2.5.1 Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Örnek Uygulamalar

Çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu ve yapısı gereği tehlikeli işlerden olan tarımda çocuk işçiliği, sonlandırılması gereken işlerin başında gelmektedir. Batı Afrika ülkelerinde kakao üretiminde yoğun olarak çocuk emeği kullanılmaktadır. Luckstead vd. (2019), Gana'da kakao üretiminde çocuk emeğini ortadan kaldırabilmek için yasaların yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Yaşanan yoksulluk nedeniyle çocukların çalışmak zorunda kaldıklarını ve bu durumun yoksulluğun nesiller arası aktarımına neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun önüne geçebilmek için çiftçilere ekonomik teşviklerin verilmesi gerektiğini ve ancak böyle çocuk işçiliğine ve gelirine olan ihtiyacın önüne geçilebileceğini ifade etmişlerdir. Hanelerin çocuk işçiliğine muhtaç olmaksızın hayatlarına devam edebilmeleri için %11,81 oranında bir kakao fiyat priminin çiftçilere ödenmesi gerektiğini hesaplamışlardır (Luckstead vd., 2019).

Bolivya, çocuk emeği sömürsünün yoğun olarak yaşandığı, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin yaygın olduğu ülkelerden biridir. 2007-2010 yılları arasında uygulanan eğitim ve geçim kaynaklarını desteklemek, artırmak amacını taşıyan proje hayata geçirilmiştir. Proje, çocuk işçiliğinin en önemli itici güçlerinin yoksulluk ve eğitime ulaşamama durumunun olduğunu ve bu iki sorun üzerinde durulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda çalışma riski bulunan çocuklara, eğitimden faydalanabilmeleri için resmi ve gayri resmi eğitim hizmetleri sağlanmıştır. Aynı zamanda yoksulluk içinde olan kırsal bölgelerdeki hanelerin yetişkin bireylerine tarımsal ve teknik beceriler kazandırılarak ek gelir getirici olanaklar sunulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda kentsel alanlarda gençlere mesleki ve teknik eğitim hizmetleri sunulmuştur. Proje çocuk işçiliği

ile mücadelede birden fazla noktadan hareket ederek, kapsamlı bir şekilde çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Proje sonucunda 3.000 çocuğa ulaşılmıştır ve söz konusu çocukların %62'si emek sömürsüne maruz kalacak olan çocuklardır (Adam, 2016: 5-6).

Önce Beni Eğit Kolombiya (*Edúcame Primero Colombia*) programı, kaliteli eğitime erişimin, çocuk işçiliği ile mücadelede en önemli husus olduğunu ifade etmektedir. Programla çocuklara eğitim, kişisel gelişim ve öğretim için zaman ve fırsatlar yaratmak amaçlanmaktadır. Büyüme alanları ve oyun alanları olarak ifade edilen alt bileşenlerle çocukların gelişimlerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Okula devamsızlığın ve okulu bırakmanın önüne geçilmesi, akademik performansın artırılması temel hedeflerdir. Sözü edilen hususların önündeki en önemli engelin çocukların çalışmada geçirdikleri zaman olduğu ifade edilmektedir. Program Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua'da da uygulanmış ve başarı sağladığı gözlenmiştir. Program uygulandığı ülkelerde, devamsızlığın azalması, akademik performansın artması ve çocuk işçiliğinin ve çalışırken geçirilen zamanın azalmasında önemli başarılarla sahip olmuştur. Programın başarılı olmasında, psikoloji mezunu stajyer öğrencilerin seçilen okuldaki öğretmen, müdür, öğrenci velileriyle iletişim halinde olması ve programa katılımlarını sağlamaları önemli bir role sahiptir (Maya Jariego ve Holgado Ramos, 2014: 2-4).

2.5.2 Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Sosyal Politika Önerileri

Çocuk işçiliğini yasaklayıcı politikalarla bitirmeye çalışmak, çocuk işçiliği özellikle gelişmekte olan ülkelerde kayıtdışı alanlarda yoğunlukta olduğundan başarı sağlamamaktadır. Çocuk işçiliğinin yasaklanması ya da çocuk işçiliğinin kullanıldığı ürünlerin boykot edilmesi gibi yasaklayıcı politikalar yerine çocuk işçiliğine neden olan etmenleri ortadan kaldırmayı amaçlayan politikaların uygulanması, sorunun çözümünde daha etkili olacaktır. Çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinden olan yoksulluğun

önlenmesiyle ilgili politikalar, çocuk işçiliğinin de önlenmesini sağlayacaktır (Posso, 2020: 6).

Çocuk işçiliğiyle mücadele ile ilgili uygulamalara bakıldığında her iki ülkede de belirli çocuk işçiliği biçimlerine yönelik projeler bazında uygulamaların yoğunlukta olduğu gözlenmektedir. Belirli sürelerle uygulanan bu projeler, yapısal bir sorun olan çocuk işçiliğini ortadan kaldırma amacını gerçekleştirememektedir. Bu nedenle çocuk işçiliğinin sona erebilmesi için işgücünün yaşadığı kurlsızlık, esneklik, güvencesizlik gibi temel sorunlara, işsizliğe yönelik politikaların gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir.⁸²

Çocuk işçiliği, hanenin içinde bulunduğu sosyoekonomik durum ve karşılaşılan iktisadi, sosyal, sağlıkla ilgili şoklarla doğrudan ilişki içerisindedir. Ailelerin yoksulluk içinde olmaları ve yeterli gelir düzeyine sahip olamamaları, çocukların çalışma hayatına dahil olmalarına neden olmaktadır. Bu anlamda hem olağan koşullarda yaşanan yoksulluk, işsizlik gibi durumların önüne geçilebilmesi hem de beklenmedik durumlarda gelişen şoklar sonrasında oluşan olumsuzlukları giderebilmek için gerekli önlemlerin alınması oldukça önemlidir. Bu anlamda ILO, çocuk işçiliği ile mücadelede çocukların korunabilmesi için gerekli olan bazı uygulamaları ele almıştır. Bunlardan ilki çocukların çalışması gerekliliğini ortadan kaldırabilmek, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilmelerini sağlamak için ayni ve nakdi yardım programlarının oluşturulmasıdır. Çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinden olan hanedeki yetişkin bireylerin işsizliğinin önüne geçebilmek için kamu istihdam politikalarının artırılması bir diğer önemli politikadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi hanelerde yaşanan iktisadi, sosyal değişimlerde, çocuk işçiliğine başvurma durumu artmaktadır. Bu nedenle sağlıkla ilgili yaşanan ani gelişmelerde hanelerin sağlık hizmetinden ücretsiz olarak yararlanabilmesini

⁸² <https://disktekstil.org/yasalar-hukuk/haklarimiz/cocuk-isciligi-ile-mucadele> Erişim Tarihi: 09.04.2021

sağlamak ve bu dönemde finansal destek sağlamak, çocuk işçiliğine ihtiyaç duyma durumunun önüne geçebilecektir. Yaşlılık, hamilelik, iş kazası ve meslek hastalığı, işsizlik durumlarında bireylere sağlanacak maddi destek, çocuk işçiliği ile mücadelede de oldukça önemli bir yere sahiptir. Sözü edilen durumlarda yaşanacak gelir kaybı ve giderin fazlaşması hanede çocukların da çalışması zorunluluğuna neden olabilir. Bu durumun gerçekleşmemesi için ifade edilen gruplara yönelik destekleyici politikaların varlığı oldukça önemli bir yere sahiptir.⁸³ Bir diğer deyişle sosyal güvenlik sistemlerinin iyi işlemesi ve kapsamının özellikle en çok ihtiyacı olan kesimleri kapsayacak şekilde geniş olması, çocuk işçiliği ile mücadele en etkili hususlardandır.

Çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi temel amacı için uygulanması gereken makro politikalara yukarıda yer verilmiştir. Bununla birlikte sözü edilen makro politikaların hayata geçirilmesi ve sorunun tamamen çözümünün gerçekleşmesinin uzun soluklu bir süreç olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla makro düzeyde sosyal politikaların yanı sıra çocuk işçiliği ile mücadelede mikro düzeyde sosyal politikalara da ihtiyaç vardır. Çalışma, çocuk işçiliği ile mücadelede çocuğun üstün yararı ilkesini⁸⁴ temel alarak, çocuk işçilerin de aktif olarak rol aldıkları çocuk işçiliğiyle mücadele eden örgütlenmeler, dayanışma ağları kurulmasını önermektedir. Sözü edilen örgütlenmelerin temel amacı çocuk işçiliği ile mücadele olmalıdır. Emek sömürüsüne maruz kalmış ve halihazırda çocuk işçi olan çocukların alınacak kararlarda, uygulanacak stratejilerde birincil rolde olmaları oldukça önemlidir. Zamanında çocuk işçi olan yetişkin bireylerin de sendikalarda bu sorunla mücadele amacıyla politika üretilmesine katkı sunması teşvik edilmelidir. Böylece çocuk işçiliğinin ne olduğu, çocuklar üzerinde nasıl bir etkisi olduğu

⁸³ https://www.ilo.org/ipecc/Campaignandadvocacy/wdacl/2014/WCMS_245210/lang--en/index.htm
Erişim Tarihi: 14.04.2021

⁸⁴ Çocuğun üstün yararı, BM Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan önemli bir ilkedir. Detaylı bilgi için bakınız, Şirin, 2019.

ve nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda birincil muhatapların görüşlerine yer verilebilecektir.

Çocuklarla ilgili verilen kararlarda çocukların iradesinin yok sayılması, gözden kaçırılması sıklıkla karşılaşılan ancak kaçınılması gereken bir durumu işaret etmektedir. Yukarıda belirtilen önerilerle bu problemten doğrudan etkilenen bireyler olarak çocuklar çözüm sürecine dahil olabilecektir. Yine de çocuğun üstün yararı ilkesi kapsamında, çocukların zarar görmesini engelleyecek mekanizmalarla sürecin işletilmesi önemlidir. Çocuk işçiliği ile mücadelede sendikaların istenilen başarıyı gösterememeleri ve çocuk işçiliği sorununu yan meselelerden biri olarak görmeleri ve istenilen başarıya ulaşamamaları (Karadoğan, 2020: 31-33), üzerinde durulması gereken problemlerden biridir.

Çocuk işçiliği ile mücadele eden yerel, ulusal ve uluslararası örgütler ve dayanışma ağlarının varlığı bilinmektedir. Mevcut durumun ortaya konması, sorun alanlarının belirlenmesi, çözüm bekleyen unsurlara dair farkındalığın oluşturulması ve artırılması noktasında bu örgütlerin faaliyetlerini yürütebilecek demokratik bir zeminin sağlanması da son derece kritiktir. Çocuk emeğinin sömürsünü önlemeye yönelik yürütülecek sosyal politikaların oluşturulmasında ilgili sivil toplum kuruluşlarının, dayanışma ağlarının, sendikaların temsil edilebilmesi gerekir. Sözü edilen temsiliyet, çocuk işçiliğinin yaygın olduğu alanlarda işverenler ve devlet kurumları üzerinde baskı kurarak kısa vadede çalışma koşullarının iyileştirilmesi, uzun vadede ise çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasına önemli katkılarda bulunma potansiyeline sahiptir.

SONUÇ

Türkiye ve Meksika’da çocuk işçiliğini konu alan bu çalışmada, çocuk işçiliğin sadece söz konusu bireyleri etkilemeyip nesiller arası aktarım yoluyla toplumun önemli bir bölümünü ve dolayısıyla tüm toplumu etkilemesi nedeniyle acilen çözülmesi gereken önemli bir sorun olduğu düşünülmektedir. Araştırmada Türkiye ve Meksika’nın seçilmesindeki neden, çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi coğrafi olarak uzak, dış ilişkiler açısından görece sınırlı ilişkilerin olduğu, kültürel özellikler açısından farklı olan iki ülkenin ekonomik yapısının ve yaşanan sorunların benzerliğidir (Erol,2020; Escobar vd., 2006). Çalışmanın şekillenmesinde en önemli unsurlardan biri Meksika ve Türkiye’nin sosyoekonomik durumlarının oluşmasında kapitalist üretim modelinin temel belirleyici olduğunun ifade edilmek istenmesidir. Böylesi bir amacın izlenmesindeki asıl neden ise her iki ülke için de önemli sorunlar olan yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizliği gibi sorunların temelde ekonomik sistemden kaynaklandığını, bir diğer deyişle yapısal sorunlar olduğunu, somut bir problem olan çocuk işçiliğinden hareket edilerek göstermek ve tartışmaya açmaktır. Böylelikle çocuk işçiliği sorununun çözümünde asıl nedenin belirtilmesinin, mücadelede uygulanacak politikaların belirlenmesinde en önemli unsur olduğu düşünülmüştür.

Kapitalist sistemde yaşanan değişimler-dönüşümler her iki ülkenin ekonomi yapılarını doğrudan etkilemiştir. 1929 Büyük buhranı sonrasında dünya kapitalizminde hâkim olan Keynesyen ekonomi modeli (1930-1970), her iki ülkenin korumacı politikalar uygulamalarına, sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmesine, iç piyasaya dayalı üretim yapmalarını beraberinde getirerek ithal ikameci ekonomi politikasını benimsemelerine neden olmuştur. Bu durum sosyoekonomik durumu da etkilemiş, ücretlerin, çalışma koşullarının olumlu anlamda değişmelerini sağlamıştır. 1970’li yıllarla birlikte kapitalist sistemin kriz yaşaması ve sorumluluğun Keynesyen

politikalarından kaynaklandığının iddiası, Keynesyen politikaların terkedilerek neoliberal politikaların benimsenmesine neden olmuştur (Topalhan, 2020: 200-201). Meksika ve Türkiye örneklerinde de aynı değişimin yaşandığı görülmektedir. Neoliberal politikalarla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçilmiş ve bu durum işgücü piyasasının esnekleştirilmesi, özelleştirmelerin artması, çok uluslu şirketlerin ülkeye çekilebilmesi için tavizlerin verilmesi gibi uygulamaları peşinden getirmiştir. Yaşanan değişimler yoksulluğun, gelir dağılımı adaletsizliğinin kayıtdışı istihdamın vb. olguların artmasıyla sonuçlanmıştır. Sözü edilen olgular çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında en önemli itici güçler olduğundan çocuk işçiliği de her iki ülkede önemli sosyoekonomik sorunlar olarak belirmiştir. Dolayısıyla Türkiye ve Meksika gibi kültürel, dini, coğrafi açıdan farklı, dış ilişkiler açısından sınırlı etkileşimlerin yaşandığı iki ülkede, kapitalist ekonomi politikaları benzer şekilde hayata geçirilmiştir. Bu anlamda her iki ülkede, çocuk işçiliğinin asıl nedeninin kapitalist ekonomi politikaları olduğu, görünür nedenlerinin ise ekonomi politikalarının şekillendirdiği yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizliği gibi olgular olduğu ifade edilebilir.

Çalışmanın önemli bulduğu bir diğer husus, her iki ülkenin de belirli bölgelerde yoğunlaşmış görece yoksul grupları olduğudur. Meksika'da güney bölgelerinde yerli halklar yoğun olarak yaşamaktadır ve bu bölgelerde yoksulluk oldukça yaygındır (Yarar, 2018: 52, OECD, 2019: 3). Türkiye'de ise doğu ve güneydoğu bölgelerinde yoksulluk görece yüksektir (Escobar vd., 2006; 708). Bu durumun çocuk işçiliğine etkisi de her iki ülkede benzer özellik taşımaktadır. Meksika ve Türkiye'de çocuk işçiliğinin yaygın bir biçimi olan mevsimlik tarım işçiliğinde, sözü edilen bölgelerdeki aileler ve çocuklar çoğunluktadır. Meksika'da yerli halkların çocukları, aileleri ile birlikte göçmen tarım işçisi olarak çalışmaktadırlar. Aynı şekilde Türkiye'de de göçmen tarım işçiliğinde doğu ve güneydoğuda yaşayan haneler çoğunluktadır. Bu anlamda sözü edilen ülkelerde

bölgesel farklılıkların devam ettiğini ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri açısından yaşanan bu eşitsizliğin çocuk işçiliğini etkilediği ifade edilebilir.

Meksika ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin görüldüğü alanlar noktasında önemli benzerlikler olmakla birlikte kültürel, coğrafi vb. özelliklerden kaynaklı bazı farklılıkların olduğu da görülmektedir. Örneğin tarımda çocuk işçiliğinde mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuklar ve yaşadıkları sıkıntılar genel olarak benzerdir. İki ülkede de çocuklar uzun çalışma saatlerince, zor iklim koşullarında, barınma ve temiz suya ulaşım ile ilgili problemler yaşayarak ve eğitimden uzak kalarak çalışmak zorunda kalmaktadır (Bey, 2003; Gamlin, 2011; Gülçubuk, 2012; Kalkınma Atölyesi, 2014a; Lordoğlu ve Etiler, 2014 Taracena, 2003). Türkiye ve Meksika’da çocuk işçiliğinin karşılaştırıldığı bölümde de ifade edildiği gibi, mevsimlik gezici tarım paydası ortak fakat ürünlerde farklılıklar görülebilmektedir. Ülkelerin kültürel, coğrafi özelliklerinin bir sonucu olarak Türkiye’de pamuk, narenciye gibi ürünlerin hasadında çocuklar çalışırken Meksika’da şeker kamışı, kahve gibi ürünlerde çalışmaktadırlar. Ürünlerde yaşanan bu farklılaşma yaşanan sorunların da farklılaşmasına neden olabilmektedir. Meksika’da tütün üretiminde çalışanlar çocukların tütün reçinesine (*goma*) maruz kalmalarından dolayı gözlerde kızarıklıkların ve tahrişlerin yaşanması gibi (Gamlin, 2011).

Bir diğer önemli farklılık ise daha önce de ifade edildiği gibi, Meksika’daki süpermarketlerde paketleyici olarak çalışan çocuklar (*cerillos*)dır. Türkiye’de rastlanmayan bir çalışma alanı olan süpermarkette paketleyici olarak çalışan çocuklar, devlet politikasıyla düzenlenmiş bir çalışma biçimidir (Aitken vd., 2006; Jennings vd., 2006). Sokakta çalışan çocuklarda ise önemli benzerliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Göç ve yoksulluk olgusunun belirleyici olduğu sokakta çalışanlar çocuklar ayakkabı boyama, yiyecek-içecek satma, trafikte araba camlarını silme gibi işlerde çalışmaktadırlar. Sözü edilen çocuklar gerek akranları tarafından gerekse sokaktaki diğer yetişkin insanlarca şiddete ve sömürüye açık halde olmaktadır. Ayrıca uyuşturucu

madde kullanma, suç çetelerine karışma gibi risklerle de karşı karşıya kalmaktadırlar (Alptekin, 2011; Bilgin, 2012; Lusk vd., 1989; Peralta, 2009; Pleic vd., 2009; Şişman, 2006; Trussell, 1999).

Çocuk işçiliğinin önemli ve çözülmesi gereken bir sorun olduğundan hareketle başlayan çalışma, çocuk işçiliğiyle mücadelede sorunun asıl kaynağının belirlenmesi gerektiğini ifade etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda Türkiye ve Meksika ülkeleri seçilmiş ve sorunun kültürel vb. yönleri olmakla birlikte asıl belirleyenin yapısal nedenler olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Çocuk işçiliği ile ilgili önerilen sosyal politikalarda da bu bağlamda proje temelli ya da belirli bir çocuk işçiliği biçimine yönelik olmasından ziyade daha kapsayıcı ve yapısal sorunları çözmeye yönelik olması gerektiği ifade edilmiştir.

Çocuk işçiliği ile ilgili yapılan araştırmalarda Türkiye’de zorla çalıştırılan çocuklarla ilgili verilen oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Gerek kaçırılan çocuklarla ilgili yasal verilerin gerekse zorla çalıştırılan çocuklarla ilgili akademik çalışmaların yetersiz olduğu fark edilmiştir. Türkiye’de zorla çalıştırılan çocuklara ilaveten Suriyeli çocukların da eklenmesi yaşanan sorunların büyüklüğünü artırmıştır. Kapar (2019; 2484), Türkiye’de çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin bazı hallerinin ihmal edildiğini ama ciddi sömürülerin de yaşandığını belirtmiştir. Dolayısıyla sorunun tam olarak anlaşılabilmesi ve çözüm üretilebilmesi için sözü edilen alanlarda yapılacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Acar, A., (2010), **Child Labour in Brazil and Turkey**, Thesis of Master, University of Galatasaray Institute of Social Sciences Department of Economics.

Acaravcı, A. ve Akyol, M., (2017), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, 3(1), s.17-33.

Acosta, P., (2011), “School Attendance, Child Labour, and Remittances From International Migration in El Salvador”, **Journal of Development Studies**, 47(6), 913-936.

Adam, I., (2016), **Child Labour in Bolivia**, Budapest, Central European University.

Adıgüzel, M., (2013), “Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, 35, s.1-20.

Aguila, M.T. ve Torres, M.E., (2009), “History of Child Labor in Mexico”, H. D. Hindman (ed.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe, s.411-415.

Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığında: Resmi Gazete: 16 Haziran 2004 Çarşamba, Sayı: 25494, http://www.isguvenligi.net/wp-content/uploads/mevzuat/agir_ve_tehlikeli_isler_yonetmeli_16_haz_2004.pdf.

Aitken, S., Estrada, S.L., Jennings, J. ve Aguirre, L.M., (2006), “Reproducing Life and Labor: Global Processes and Working Children in Tijuana, Mexico”, **Childhood**, 13(3), 365-387.

Akdeniz, E., (2017), “Saya Tezgahında Düşen Yatan Çocuklar”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı: 153:5.

Akgemci, E., (2020), “Monroe Doktrini’nin İzinde: Latin Amerika’da ABD Müdahaleciliğinin Tarihsel Gelişimi”, E. Akgemci ve K. Ateş (ed.), **Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, s.53-74.

Akpınar, T., (2019), “Çocuk İşçilik Olgusuna Nedensellik Bağlamında Bakmak ya da ‘Bizi Bize Anlatmak’”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı: 159, s. 5-7.

Alcaraz, C., Chiquiar, D. ve Salcedo, A., (2012), “Remittances, Schooling and Child Labor in Mexico”, **Journal of Development Economics**, 97(1), 156-165.

Alptekin, K., (2011), “Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri: Düzce Örneği”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 22(1), s.25-48.

Altıntaş, E., (2006), **Child Labour in Turkey from a Global Perspective a Case Study of Working Children in İstanbul**, Thesis of Master, Koç University.

Amerika’nın Sesi, (11 Ekim 2020), **Türkiye’de Çocuk Evlilikleri Önlenebiliyor mu?** <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyede-kiz-cocuklari-evlilikleri-onlenebiliyor-mu/5617098.html> Erişim Tarihi: 12.04.2021

Arceo-Gómez, E.O. ve Campos-Vazquez, R.M., (2014), “Teenage Pregnancy in Mexico: Evolution and Consequence”, **Latin American Journal of Economics**, 51(1), 109-146.

Atasü-Topcuoğlu, R., (2015), “Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye’de Göçmen Çocuk Emeği”, **DİSKAR, İşçi Sınıfı ve Göç**, Sayı: 4, s. 116-125.

Applebaum, H.A., (Ed.), (1984), **Work in Non-Market and Transitional Societies**, Suny Press.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması**, <https://www.avrupa.info.tr/tr/cocuk-isciliginin-en-kotu-bicimlerinin-ortadan-kaldirilmesi-199> Erişim Tarihi: 07.05.2021.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması, Başarı Örnekleri**, <http://old.avrupa.info.tr/tr/ab-mali-destegi/ab-mali-destekli-programlar/basari-hikayeleri/success-stories-single-view/article/cocuk-isciliginin-en-koetue-bicimlerinin-ortadan-kaldirilmesi-1.html> Erişim Tarihi: 07.05.2021

Avşar, Z. ve Öğütoğulları, E., (2012), “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Stratejileri”, **Sosyal Güvenlik Dergileri**, 2012/1.

Aytaç, Ö. ve Kılınç, P., (2021), “Emek Sömürüsünün Yeni Yüzü: Suriyeli Çocuk İşçiler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 31(1), s.381-404.

Bachman, S.L., (2000), “The Political Economy of Child Labor and Its Impacts on International Business”, **Business Economics**, 35(3), s.30-41.

Bahçe, S., (2020), “Latin Amerika’da Neoliberalizm: Bağımlılığın Gelişmesi ve Gelişmenin Bağımlılaşması”, E. Akgemci ve K. Ateş (ed.), **Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, s.89-102

Bal, H. ve Göz, D., (2010), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 19(2), s.450-467.

Basu, K., (1999), “Child Labor: Cause, Consequence, and Cure, with Remarks on International Labor Standards”, **Journal of Economic Literature**, 37(3), 1083–1119.

Basu, K. ve Tzannatos, Z., (2003), “The Global Child Labor Problem: What Do We Know and What Can We Do?”, **The World Bank Economic Review**, 17(2), s.147-173.

Bauman, Z., (2010), **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, A. Yılmaz (çev.), 3. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Bayar, F., (2008), “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, 32, s.25-34.

Bayot, D., (2007), “The Effect of Remittances on Child Labor in Mexico”, **University of Nevada at Las Vegas**.

Beegle, K., Dehejia, R. ve Gatti, R., (2009), “Why Should We Care About Child Labor? The Education, Labor Market, and Health Consequences of Child Labor”, **Journal of Human Resources**, 44(4), s. 871-889.

Bey, M., (2003), “The Mexican Child”, **Childhood**, 10(3), 287–299. doi:10.1177/09075682030103003

Bhukuth, A. ve Ballet, J., (2006), "Is Child Labour a Substitute for Adult Labour? A Case Study of Brick Kiln Workers in Tamil Nadu, India", **International Journal of Social Economics**, Vol. 33, No. 8, pp. 594-600, <https://doi.org/10.1108/03068290610678734>

Bilgin, R., (2012), “Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 8(15), s.79-96.

Binder, M. ve Scrogin, D., (1999), “Labor Force Participation and Household Work of Urban Schoolchildren in Mexico: Characteristics and Consequences”. **Economic Development and Cultural Change**, 48(1), 123-154.

Boran, P., Gökçay, G., Devecioğlu, E. ve Eren, T., (2013), “Çocuk Gelinler”, **Marmara Medical Journal**, 26(2), s.58-62.

Boratav, K., (2010), **Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitabevi.

CATW-LAC, **Together Women Rise**, <https://togetherwomenrise.org/programfactsheets/regional-coalition-against-trafficking-in-women-and-girls-in-latin-america-and-the-caribbean-catw-lac/> Erişim Tarihi: 03.04.2021.

Cerny, P.G., (1995), "Globalization and The Changing Logic of Collective Action", **International Organization**, s.595-625.

Chen, W.H. ve Corak, M., (2008), "Child Poverty and Changes in Child Poverty", **Demography**, 45(3), s.537-553.

Coşan, B., (2019), "Sanayi Devrimi'nden Çok Uluslu Şirketlere Çocuk İşçiliği: Şahin Pençesinde Yavru Kuş", **Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 2(2), s.286-303.

Cummings, P.M., (2016), "Child Labor and Household Composition: Determinants of Child Labor in Mexico", **Asian Journal of Latin American Studies**, Vol. 29 No. 3: 29-54.

Çağatay, N., (1997), **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çalışma Ortamı Dergisi, **2019 Yılı Çocuk Emegi Değerlendirme Notu**, <https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/2019-yili-cocuk-emegi-degerlendirme-notu/> Erişim Tarihi: 28.04.2021.

Çeken, H., Ökten, Ş. ve Ateşoğlu, L., (2008), "Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Küreselleşme ve Yoksulluk", **CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 9(2), s.79-95

Çelik, A., (2010), "Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne", K. İnal (ed.), **Türkiye'de Çocuk Emegi**, Ankara, Ütopya Yayınevi.

Çelikel Danışoğlu, A., (2004), "Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, Sayı:5, s.215-239.

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5457&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 28.04.2021.

ÇSGB, (2017), **Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı**, Ankara, Ayrıntı Basımevi, https://ailevecalisma.gov.tr/medias/11752/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf Erişim Tarihi: 27.07.2020.

Dağdemir, O. ve Acaroğlu, H., (2010), "The Effects of Globalization on Child Labor in Developing Countries", **Business and Economic Horizons (BEH)**, 2(2), s.37-47.

Davies, R.B. ve Voy, A., (2009), "The Effect of FDI on Child Labor", **Journal of Development Economics**, 88(1), 59-66.

Dayıoğlu, M., (2006), "The Impact of Household Income on Child Labour in Urban Turkey", **Journal of Development Studies**, 42(6), 939-956.

Dedeoğlu, S., Bayraktar, S. S. ve Çetinkaya, Ö., (2019), "Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye'de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, s.2585-2609

Değirmencioğlu, S.M., Acar, H. ve Acar, Y.B., (2008), "Extreme Forms of Child Labour in Turkey", **Children & Society**, 22(3), s.191-200.

Demir, Ö., Atasü Topcuoğlu, R. ve Akgül, A., (2015), **Küreselleşen Dünyada Satılık Göçmen Çocuklar**, Ankara, Global Politika ve Strateji.

Demir, M., (2019), “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Üzerine Bir İnceleme”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 62(3), s.2015-2029.

Dertli, N., (2017), “Saya Atölyesinde Çocuk İşçi Olmak: Zehirle İç İçe Uykuya Hasret,” **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı:154, s.10-12.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2015), **Meksika Ülke Bülteni**, <https://www.deik.org.tr/uploads/meksika-ulke-bulteni-kasim-2015.pdf>, Erişim Tarihi: 2.12.2020.

Diamond, J., (2002), **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, U. İnce (çev.), Ankara, TÜBİTAK Yayınları.

DİSK Tekstil İşçileri Sendikası, **Çocuk İşçiliği ile Mücadele**, <https://disktektstil.org/yasalar-hukuk/haklarimiz/cocuk-isciligi-ile-mucadele> Erişim Tarihi: 09.04.2021

Doğan, E.T., (2009), “Meksika’yı Devrime Götüren Süreçte Toprak Sorunu ve Devrim Öncesi İşgücü”, P. ESİN vd. (ed.), **Sosyal Politikada Güncel Sorunlar**, Ankara, AÜ SBF Yayın No: 596, s.129-147.

Doğan, E.T., (2012), “Hamile Kadınların Çalışma Yaşamında Maruz Kaldığı Ayrımcı Uygulamalar”, **ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources**, 14(2), s.79-98.

Doğan, E.T., (2016), “Ortadoğu'nun Yeni Yoksulları: Suriyeli Sığınmacılar”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (01), s.11-27

Doğan, E.T., (2018a), “Düzensiz Göçün Kentlerde “Düzenlenmesi”: Meksika’da Göçmen Evleri”, **Memleket Siyaset Yönetim (MSY)**, 13(30), s.141-160.

Doğan, E.T., (2018b), “Küresel Göç Krizi ve Çocukların Düzensiz Göç Süreçlerinden Etkilenme Biçimleri”, E. Karadoğan, vd. (der.), **Prof. Dr. Gürhan Fişek’in İzinde Ortak Emek ve Ortak Eylem**, Ankara, Siyasal Kitabevi, s.279-295.

Dollar, D., (2001), “Globalization, Inequality and Poverty since 1980”, **Development Research Group**, World Bank.

Durgun, Ö., (2011), “Türkiye’de Yoksulluk ve Çocuk Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, İstanbul, Cilt: 4 Sayı:1, s.143-154.

Duyar, İ. ve Özener, B., (2003), **Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler**, Ankara, Ütopya Yayınevi.

Düzel, B. ve Alış, S., (2018), “Düzensiz Göçle Gelen Suriyeli Mülteci Çocuklar Bağlamında Türkiye’de Refakatsiz Göçmen Çocukların Durumu ve Başlıca Risklerin Değerlendirilmesi”, **Asia Minor Studies**, 6, s.258- 274.

ECLAC, (2016), **Mexico Must Boost Investment and Reduce Inequality to Get Out of the Rut of Slow Growth**, <https://www.cepal.org/en/noticias/mexico-requiere-impulsar-la-inversion-reducir-la-desigualdad-salir-la-trampa-lento>, Erişim Tarihi: 19.12.2020

ECLAC, (2019), **Study Analyzes Mexico’s Degree of Economic Integration with the United States and Canada**, <https://www.cepal.org/en/news/study-analyzes-mexicos-degree-economic-integration-united-states-and-canada>, Erişim Tarihi: 20.12.2020

Edmonds, E.V., (2005), “Does Child Labor Decline With Improving Economic Status?”, **Journal of Human Resources**, 40(1), 77-99.

EDUSER, AB Tarafından Finanse Edilen “Türkiye’de Çocuk İşçiliğindeki En Kötü Durumların Ortadan Kaldırılması” Projesi Çerçevesinde Çocuk İşçiliğinin En Kötü

Biçimlerine İlişkin Temel Araştırma, [https://eduser.com.tr/tr/referans-projeler/ab-
tarafindan-finanse-edilen-turkiyede-cocuk-isciligindeki-en-kotu-durumların-ortadan-
kaldirilmesi-projesi-cercevesinde-cocuk-isciliginin-en-kotu-bicimlerine-iliskin-temel-a/](https://eduser.com.tr/tr/referans-projeler/ab-
tarafindan-finanse-edilen-turkiyede-cocuk-isciligindeki-en-kotu-durumların-ortadan-
kaldirilmesi-projesi-cercevesinde-cocuk-isciliginin-en-kotu-bicimlerine-iliskin-temel-a/)
Erişim Tarihi: 19.02.2021.

Efe, H. ve Uluoğlu, S. A., (2015), “Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, 13(51), s.46-72.

Elçi, S., (2014), “Küresel Markalar ve Çocuk İşçiliği”, [https://www.academia.edu/7301778/Küresel Markalar ve Çocuk İşçiliği](https://www.academia.edu/7301778/Küresel_Markalar_ve_Cocuk_Işçiliği). Erişim Tarihi: 27.06.2021

Elma, Y., (2019), “Çocuk İşçiliği; Saya İşçileri Örneği”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı: 160, s.9-12.

El Universal, (11.02.2018), **Chained to Misery: Child Labor in Michoacan**, <https://www.eluniversal.com.mx/english/chained-misery-child-labor-michoacan> Erişim Tarihi: 03.02.2021

El Universal, (16 Ekim 2018), **56 Children and 7 Adult Women Freed From Slavery in Oaxaca**, <https://www.eluniversal.com.mx/english/56-children-and-7-adult-women-freed-from-slavery-in-oaxaca> Erişim Tarihi: 03.04.2021

El Universal, (09.05.2019) **Child Labor in Mexico: Illegal and Underpaid**, <https://www.eluniversal.com.mx/english/child-labor-mexico-illegal-and-underpaid> Erişim Tarihi: 03.02.2021

Emerson, P.M., (2009), “The Economic View of Child Labor”, H. D, Hindman (ed.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe, s. 3-9.

Emin, E., (2018), **Küresel Adaletsizlik: Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu 2018**, Araştırma 83, İNSAMER.

EOM, (28 Marzo 2021), **El mapa de la maternidad adolescente en el mundo**, <https://elordenmundial.com/mapas/maternidad-adolescente-mundo/> Erişim Tarihi: 03.04.2021

Erbay, E., (2008), **Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış**, Ankara, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

Erbay, E., (2013), “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi”, **Journal of Society & Social Work**, 24.1.

Erdoğan, E. ve Uyan Semerci, P., (2019), “Türkiye’de 2000 Sonrası Akademik Yazında Çocuk İşçiliği Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 63(4), s. 2503-2537.

Eriksen, T.H., (2012), **Sosyal ve Kültürel Antropoloji**, E. Koca (çev.), Ankara, Birleşik Yayınevi.

Escobar, A., Hailbronner, K., Martin, P. ve Meza, L., (2006), “Migration and Development: Mexico and Turkey”, **International Migration Review**, 40(3), 707-718.

Erol, E., (2020), **Tanrıya Uzak Merkeze Yakın: Meksika ve Türkiye’de Çevre Kapitalizminin Tarihsel Sosyolojisi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Evrensel, 29 Eylül 2017, **Saya Tezgahlarında Düşen Yatan Çocuklar**, 1 <https://www.evrensel.net/haber/333693/saya-tezgahlarında-duse-yatan-cocuklar> Erişim Tarihi: 14.03.2021.

Fidan, F., (2004), “Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, s.30-49.

Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, (2002), **Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi Konusundaki Görüşümüz**, <https://fisek.org.tr/calismalar/cocuk-emegi/arastirmalar/cocuk-isciliginin-onlenmesi-icin-zamana-bagli-politika-ve-program-cercevesi-konusundaki-gorusumuz1/> Erişim Tarihi: 19.02.2021

Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, **TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019 Üzerine İlk Notlar**, <https://fisek.org.tr/tuik-calisan-cocuk-iscigucu-anketi-2019-uzerine-ilk-notlar/> Erişim Tarihi: 24.12.2020,

Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, **Fişek Modeli**, <https://fisek.org.tr/calismalar/cocuk-emegi/calisan-cocuklara-saglik-hizmeti-sunumu/fisek-modeli/> Erişim Tarihi: 20.02.2021

Fişek, G., (1999), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliği Sorunu ve Müdahale Programı”, <https://gurhan.fisek.net/gelismekte-olan-ulkelerde-cocuk-isciligi-sorunu-ve-mudahale-programlari/> Erişim Tarihi: 06.04.2021.

Fox, J. ve Kılıç, E., (2002), **Chomsky ve Küreselleşme**, İstanbul, Everest Yayınları.

Fyfe, A., (2009), “Worst Forms of Child Labour: Agriculture”, H. D Hindman (ed.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe, 82-85.

Galeano, E., (2006), **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, A. Tokatlı ve R. Hakmen (çev.), İstanbul, Çitilembik Yayınları.

Gamlin, J., Romo, P. D. ve Hesketh, T., (2007), “Exposure of Young Children Working on Mexican Tobacco Plantations to Organophosphorous and Carbamic Pesticides, Indicated by Cholinesterase Depression”, **Child: Care, Health and Development**, 33(3), 246–248.

Gamlin, J.B., (2011), “My Eyes are Red From Looking and Looking: Mexican Working Children's Perspectives of How Tobacco Labour Affects Their Bodies”, **Vulnerable Children and Youth Studies**, 6(4), 339–345.

Gordon, D., Nandy, S., Pantazis, C., Townsend, P. ve Pemberton, S. A., (2003), **Child Poverty in The Developing World**, Great Britain, Policy Press.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, **Geçici Koruma**, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Erişim Tarihi: 22.02.2021

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, **Türkiye'nin İnsan Ticaretiyle Mücadelesi, Uluslararası Mevzuat, Palermo Protokolünde İnsan Ticaretiyle Mücadele**, <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-insan-ticaretiyle-mucadelesi> Erişim Tarihi: 10.05.2021

Gökbayrak, Ş., (2013), “Uluslararası ve Küresel Sosyal Politika”, **Sendikacılık Akademisi**, s.195-214.

Gökkaya Akyol, N., (2016), **Ayakkabı İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Tespiti ve Kimyasal Maruziyetin Belirlenmesi**, ÇSGB İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi, Ankara.

Guisan, M.C., (2005), “Human Capital, Population Growth and Industrial Development in Mexico and Turkey, A Comparative Analysis with Other OECD Countries, 1964-2004”, **Working Paper**, no 85.

- Güçlü, S. ve Bilen, M., (1995), “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 6, s.160-171.
- Gülçubuk, B., (2012), “Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 33(2), s.75-93.
- Gülmez, M., (2011), **Uluslararası Sosyal Politika**, Ankara, Hatiboğlu Yayınları.
- Gün, S., (2010), **Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürak, H., (2003), “Küreselleşme Nereye Götürüyor?”, **Verimlilik Dergisi, MPM**, 2, s.1-22.
- Haber3, (25 Ekim 2016), **Hazır Giyim Devleri Çocuk İşçi Çalıştırıyor**, <https://www.haber3.com/ekonomi/hazir-giyim-devleri-cocuk-isci-calistiriyor-haberi-4414970> Erişim Tarihi: 16.03.2021
- Halisçelik, E., (2017), “Yükselen Ekonomilerde Büyümeden Yoksullar da Faydalanyor Mu?”, **Karatahta İş Yazıları Dergisi**, Sayı: 7, s.1-42.
- Hanson, G.H. ve Woodruff, C., (2003), “Emigration and Educational Attainment in Mexico”, Mimeo., **University of California at San Diego**.
- Harris, R.G., (1993), “Globalization, Trade, and Income”, **The Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'Economie**, 26(4), 755-776.
- Harunoğulları, M., (2016), “Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği”, **Göç Dergisi (GD)**, 3(1), s.29-63.
- Harvey, D., (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, A Onacak (çev.), İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Heywood, C., (2009), “A Brief Historiography of Child Labor”, H. D Hindman (ed.), **The World of Child Labour: An Historical and Regional Survey**, New York: ME Sharpe, s. 18-25.
- Hindman, H.D., (2009), “Worst Forms of Child Labor”, H. D Hindman (ed.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe, s. 78-81.
- Hinrichsen, M.B. ve College, M., (2017), “Encountering Work: Intergenerational Informality, Child Labor, and Malnutrition in Urban Ecuador”, **Anthropology of Work Review**, 38(2), 81-91.
- Hoebel, E.A., (1984), “Women’s and Men’s Work among the Cheyennes”, H Applebaum (ed.), **Work in Non-market & Transitional Societies**, Albany, State University of New York, s. 65-9 ve s. 84-95.
- Huberman, L., (2014), **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, M Belge (çev.), İstanbul, İletişim Yayınları.
- ILAB, **Campos de Esperanza (Fields of Hope)**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/campos-de-esperanza-fields-hope> Erişim Tarihi: 25.02.2021
- ILAB, **Cooperation On Fair, Free, Equitable Employment (COFFEE) Project**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/cooperation-fair-free-equitable-employment-coffee-project> Erişim Tarihi: 25.02.2021
- ILAB, **Child Labor and Forced Labor Reports-Turkey**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/turkey> Erişim Tarihi: 10.05.2021.

ILAB, **Child Labor and Forced Labor Reports-Mexico**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/mexico> Erişim Tarihi: 25.02.2021

ILAB, 2019, **Findings on the Worst Forms of the Child Labour: Mexico-US** https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/Mexico.pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2020

ILAB, **Measurement, Awareness-Raising, and Policy Engagement (MAP 16) Project on Child Labor and Forced Labor**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/measurement-awareness-raising-and-policy-engagement-map-16-project-child-labor-and> Erişim Tarihi: 25.02.2021

ILAB, **Projects**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/projects-print> Erişim Tarihi: 25.02.2021

ILO, **Child Labour and Social Protection**, https://www.ilo.org/ipecc/Campaignandadvocacy/wdacl/2014/WCMS_245210/lang--en/index.htm Erişim Tarihi: 14.04.2021

ILO, Proje, **Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması**, http://www.ilo.int/ankara/projects/WCMS_761283/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 19.02.2021

ILO, Proje, **Mevsimlik Tarımda Fındık Hasadında Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Sona Erdirilmesi**, http://www.ilo.int/ankara/projects/child-labour/WCMS_763759/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 19.02.2021

ILO, Proje, **Türkiye’de Mevsimlik Fındık Tarımında En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesine Yönelik Kapsamlı Model Projesi**, http://www.ilo.int/ankara/projects/child-labour/WCMS_759229/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 19.02.2021.

ILO Türkiye Ofisi, Politika Alanları, **Çocuk İşçiliği**, <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>. Erişim Tarihi: 20.02.2020.

ILO Türkiye Ofisi, **Türkiye’nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri, 138 No’lu Asgari Yaş Sözleşmesi**, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377287/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 11.05.2021.

ILO Türkiye Ofisi, **Türkiye’nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri, 182 No’lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi**, http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm. Erişim Tarihi: 09.03.2020.

ILO/IPEC, (2002), **Every Child Counts: New Global Estimates on Child Labour**.

ILO/IPEC, **Mobilya Sektöründe Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Sona Erdirilmesi Projesi**, <https://ailevecalisma.gov.tr/medias/5831/ilomobilya.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021

ILO, (2012), **ILO 2012 Global Estimate of Forced Labour**, Executive summary.

ILO, (2017), **Global Estimates of Child Labour: Results and Trends, 2012-2016**, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf

ILO ve UNICEF, (2021), **Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and The Road Forward**.

IMF, (2020), **Mexico: 2020 Article IV Consultation-Press Release; and Staff Report**

IMF, (2020), **World Economic Outlook Reports**, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update> Erişim Tarihi: 13.02.2021

ISGlobal, (25.03.2019), **Accelerating the Reduction of Adolescent Pregnancy in Latin America and the Caribbean: What Do We Need to Move Forward?**, <https://www.isglobal.org/en/healthisglobal/-/custom-blog-portlet/embarazo-adolescente-en-america-latina-y-el-caribe-como-acelerar-el-progreso-que-necesitamos-para-avanzar-/5083982/9702> Erişim Tarihi: 10.04.2021

ISGlobal, (26.03.2019), **Adolescent Pregnancy in Mexico: A Growing Problem Fuelled by Inequity**, <https://www.isglobal.org/en/healthisglobal/-/custom-blog-portlet/embarazo-adolescente-en-mexico-un-problema-creciente-alimentado-por-la-inequidad/5083982/9703> Erişim Tarihi: 10.04.2021.

İnal, K., (2010), **Türkiye’de Çocuk Emegi**, Ankara, Ütopya Yayınevi.

İncekara, A. ve Savrul, M., (2011), “Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 61(2), s.3-22.

İNSAMER, **İnsan Kaçakçılığı: Yeni Dönem Köle Ticareti**, https://insamer.com/tr/insan-kacakciligiyeni-donem-kole-ticareti-i_33.html Erişim Tarihi: 04.04.2021.

İpek, M., (2014), “Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 40(1), s. 163-185.

Jennings, J., Aitken, S., Estrada, S. L. ve Fernandez, A., (2006), “Learning and Earning: Relational Scales of Children's Work”, **Area**, 38(3), 231-239.

Kablay, S., (2015),” Mevsimlik ve Gezici-Geçici Çalışma: Çocuk İşçiler”, G Yücesan-Özdemir (der.), **Rüzgara Karşı Emek Süreçleri ve Karşı Hegomanya Süreçleri**, Ankara, NotaBene Yayınları, s.89-114.

Kablay, S., (2018), “Tarım Sektöründe Çocuklar ve Hakları”, **Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations: Current Debates in Social Sciences Series**, Volume 22, s.61-71.

Kahraman, F. ve Sallan Gül, S., (2015), “Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 8, Sayı 1, Haziran 2015, s.339-366.

Kalkınma Atölyesi, (2014a), **Mevsimlik Gezici Tarım İşlerinde Çocuk İşçiliğiyle Yerel Düzeyde Mücadele, Eskişehir İlinde Bitkisel Üretimde Çalışan Çocuklar**

Kalkınma Atölyesi, (2014b), **Mevsimlik Gezici Tarım İşlerinde Çocuk İşçiliğiyle Yerel Düzeyde Mücadele, Malatya İlinde Kayısı Hasadında Çalışan Çocuklar**

Kalkınma Atölyesi, (2019a), **Türkiye’de Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporu**

Kalkınma Atölyesi, (2019b), **Yoksulun Umudu Çocuk: Mevsimlik Tarım İşçisi Hanelerin Sosyo-Ekonomik Profili ve Çocuk İşçiliği Araştırması Raporu.**

Kandel, W. ve Kao, G., (2001), “The Impact of Temporary Labor Migration on Mexican Children's Educational Aspirations and Performance”, **International Migration Review**, 35(4), 1205-1231.

- Kao, G., (2009), "Impact of Temporary Labor Migration on Schooling Among Mexican Children", H. D Hindman (der.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe, s. 409-410.
- Kapar, R., (2019), "Çocuk Emeğinin En Kötü Biçimleri ve Türkiye", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, s.2461-2502.
- Kara, M., (2012), "Cumhuriyet Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1920-1940)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(1), s.111-137.
- Karadoğan, E., (2020), "Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Sendikaların Etkisi(zliği)", **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı:162, s.30-33.
- Karakaş, B. ve Çevik, Ö.C., (2016), "Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18/3, s. 887-906.
- Kayhan, N., (2012), "Çocuk İşçiliği, IPEC Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 4(1), s.187-200.
- Kaymakçı, O., (2013), "Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye'deki Yansımaları", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(01), s.224-249.
- Killoren, S.E., Zeiders, K.H., Updegraff, K.A. ve Umaña-Taylor, A.J., (2016), "The Sociocultural Context of Mexican-Origin Pregnant Adolescents' Attitudes Toward Teen Pregnancy and Links to Future Outcomes", **Journal of Youth and Adolescence**, 45(5), 887-899.
- Koç, M., (2003), "Küreselleşmenin Sosyolojik Boyutları", B Kaya ve S Ünal (ed.), **Küreselleşme ve Psikiyatri**, Ankara, Türk Tabipler Birliği Yayınları, s.50-61.
- Koçtürk, N., Bilge, F. ve Yüksel, F., (2018), "Erken Yaşta Evlenen Ergenlerin Bireysel ve Ailesel Özellikleri, Okul Terki ve Evlilikle İlgili Sorunları", **Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 8(50), s.1-28.
- Koçtürk, O.M. ve Eker, M., (2012), "Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 18(1 ve 2), s.35-42.
- Koray, M., (2008), **Sosyal Politika**, Ankara, İmge Kitabevi.
- Koray, M., (2011), **Kapitalizm Küreselleşirken: Dünya Ahvali**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Köksal, S.E. ve Lordoğlu, K., (1993), "Çıracılık ve Çocuk Emeği Araştırması", **Çalışma Ortamı Dergisi**, Fişek Özel Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayını, http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami8.pdf, Erişim Tarihi 12.04.2020.
- Köse, A.H. ve Öncü, A., (2000), "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii", **Toplum ve Bilim**, 86(2), s.72-90.
- Krueger, A.B., (1996), "Observations on International Labor Standards and Trade", **NBER Working Paper** 5632.
- Kucur, F., (2016), "Sosyo-Ekonomik Bir Sorun Olarak Sokakta Çalışan Çocuklar", **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2(1), s.55-66.

- Kudubeş, İ.E., Akdeniz Kudubeş, A. ve Bektaş, M., (2017), “Küreselleşmenin Yarattığı Yoksulluk: Çocuk Yoksulluğu”, **Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi (HEAD)**, 14(1), s.79-85.
- Kurnaz, Ş.A., (2007), “Çocuk Yoksulluğu”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 3(12), s.47-55.
- Kuznesof, E.A., (1998), “The Puzzling Contradictions of Child Labor, Unemployment, and Education in Brazil”, **Journal of Family History**, 23(3), 225-239.
- Kuznetz S., (1995), “Economic Growth and Income Inequality”, **The American Economic Review**, Vol.45, No.1, 1,28.
- Küçükkalay, A.M., Dulupçu, M.A. ve Turunç, Ö., (2000), “Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(1), s.103-118.
- Kürkçü-Dumanlı, D., (2013), “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar”, **TOJDAC**, 3(2), s.1-11.
- Latapí, A.E. ve de la Rocha, M.G., (1995), “Crisis, Restructuring and Urban Poverty in Mexico”, **Environment and Urbanization**, 7(1), 57–76.
- Lee E. ve Vivarelli, M., (2006), “The Social Impact of Globalization in the Developing Countries”, **International Labour Review**. vol. 145 167-184.
- Library of Congress, **Children’s Rights: Mexico**, https://www.loc.gov/law/help/child-rights/mexico.php#skip_menu, Erişim Tarihi: 29.01.2021.
- Lieten, G.K., (2009), “Toward an Integrative Theory of Child Labor”, H. D Hindman (ed.), **The World of Child Labour: An Historical and Regional Survey**, New York, ME Sharpe, s. 26-32.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M., (2018), “Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye’deki Suriyeli Çocuklar”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 57(2), s.715-731
- Lordoğlu, K. ve Etiler, N., (2014), “Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 41(2), s. 115-133
- Luckstead, J., Tsiboe, F. ve Nalley, L.L., (2019), “Estimating The Economic Incentives Necessary for Eliminating Child Labor in Ghanaian Cocoa Production”, **PloS one**, 14(6), e0217230, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0217230>
- Lusk, M.W., F. Peralta ve Vest, G.W., (1989), “Street Children of Juárez: A Field Study”, **International Social Work** 32: 289–302.
- Makal, A., (1997), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri, 1850-1920: Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi.
- Makal, A., (2003), **Çocuktum, Ufacıktım-Türkiye’de 1920-1960 Döneminde Çocuk İşçiliği, Tartışma Metinleri**.
- Makal, A., (2006), “Cumhuriyet’ten 21. Yüzyıla Türkiye’de Çalışma İlişkileri” M Zencirkıran (ed.), **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Ankara, Nova Yapımevi, s.375-398.
- Mamur Işıkçı, Y. ve Karatepe, S., (2016), “Türkiye’de Çocuklara Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Tarihsel Analizi”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:1, s.69-100.

- Martin, G., (2000), "Employment and Unemployment in Mexico in the 1990s", **Monthly Lab. Rev.**, 123, 3-18.
- Marx, K., (2003), **Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili**, A. Bilgi (çev.), 1. Baskı, Ankara, Eriş Yayınları.
- Maskus, K.E., (1999), **Should Core Labor Standards Be Imposed Through International Trade Policy?**, The World Bank.
- Máttar, J., Moreno-Brid, J.C. ve Peres, W., (2002), "Foreign investment in Mexico after economic reform", ECLAC, https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/4876/1/S027526_en.pdf, Erişim Tarihi: 19.12.2020.
- Maya Jariego, I. ve Holgado Ramos, D., (2014), "From Barranquilla to Lima in Reducing Child Labor: Lessons in Community Action", **Global Journal of Community Psychology Practice**, 5 (2), 1-6.
- McNally, D., (2013), **Başka Bir Dünya Mümkün Küreselleşme ve Antikapitalizm**, O. Köymen (çev.), İstanbul, Yordam Kitap.
- Memiş, H., (2014), "Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, s.144-161.
- Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşullarının İyileştirilmesi-II Projesi (METİP II), https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/53607/mevsimlik_gezici_tarim_iscilerinin_calisma_ve_yasam_kosullarinin_iyilestirilmesi-ii_projesi-metip2.pdf Erişim Tarihi: 07.05.2021
- Milanovic, B., (2003), "The Two Faces of Globalization: Against Globalization as We Know It", **World Development**, 31(4), s.667-683.
- Milliyet, (02.02.2016), **Moda Devleri Çocuk İşçi Çalıştırdı**, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/moda-devleri-cocuk-isci-calistirdi-2187912> Erişim Tarihi: 16.03.2021.
- Mörk, E., Sjögren, A. ve Svaleryd, H., (2014), "Parental Unemployment and Child Health", **CESifo Economic Studies**, 60(2), 366-401.
- Muntaner, C., Solar, O., Vanroelen, C., Martínez, J.M., Vergara, M., Santana, V. ve EMCONET Network, (2010), "Unemployment, Informal Work, Precarious Employment, Child Labor, Slavery, and Health Inequalities: Pathways and Mechanisms", **International Journal of Health Services**, 40(2), s. 281-295.
- Namal, M.K., (2019), "Uluslararası ve Ulusal Mevzuat Açısından Türkiye’de Çocuk İşçiliği", Y. K. Yasım (ed.), **İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar**, Ankara, Türk-İş 23. Olağan Genel Kurulu, 6-8 Aralık 2019, s. 53-75.
- Neuman, W.L., (2020), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Ö. Akkaya (çev.), Cilt 2, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Neutel, M. ve Heshmati, A., (2006), "Globalisation, Inequality and Poverty Relationships: A Cross Country Evidence", **Institute for the Study of Labor (IZA) Discussion Papers**, No 2223.
- Odman, A.,(2006), "1929 Büyük Buhran Sonrası Meksika’da Korporatist Populizm ve Türkiye’de Solidarist Devletçilik Karşılaştırması: Küçükkeyi İle Yoğrulan Tezler", D. Yılmaz ve F. Akyüz (ed.), **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi**, Ankara, Dipnot Yayınevi.

- OECD, (2019), **Economic Surveys: Mexico**, <https://www.oecd.org/economy/surveys/Mexico-2019-OECD-economic-survey-overview.pdf> Erişim Tarihi: 7.12.2020
- Ollman, B., (2015), **Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar**, C. Saraçoğlu (çev.), İstanbul, Yordam Kitap.
- Oman, C., (1994), "Globalization and Regionalisation: The Challenge For Developing Countries", **OECD Development Center Studies**.
- Onaran, Ö., (2000), "Türkiye'de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasasının Esnekliği", A.A. Dikmen (der.), **Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum**, Ankara, İmaj Yayıncılık, s.194-210.
- Orazem, P., Tzannatos, Z. ve Sedlacek, G., (2009), "Child Labor and Education in Latin America: An Economic Perspective", **Springer**.
- Özbudun, S., (2012), **Latin Amerika'da Yerli Hareketleri**, Ankara, Dipnot Yayınları.
- Özcebe, H. ve Küçük Biçer, B., (2013), "Önemli Bir Kız Çocuk ve Kadın Sorunu: Çocuk Evlilikler," **Turkish Pediatrics Archive/Turk Pediatri Arsivi**, 48(2), s.86-93.
- Özel, I., (2015), "Ekonomik Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Meksika İlişkileri", **Analiz**, Sayı, 116, s.1-26.
- Özer, M., (2020), "Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Sığınmacı Çocukların Çalışma Hayatına Katılmaları ve Çocuk İşçiliği Sorunu", **ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities**, 4(4), s.309-327.
- Özgen, F., (1995), "Küreselleşme, Bölgeselleşme ve Meksika. Birikim Yayınları", <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-76-agustos-1995/2274/kuresellesme-bolgesellesme-ve-meksika/2768> Erişim Tarihi: 2.05.2020.
- Özşuca, Ş.T. ve Toksöz, G., (2003), **Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 591.
- Peralta, F., (2009), "Street Children in Mexico", H. D. Hindman (ed.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe, s.404-405.
- Piketty, T., (2014), **21. Yüzyılda Kapital**, H. Koçak (çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pleic, M., Knaul, F.M. ve Berry, A., (2009), "Child Labor in Mexico", H. D. Hindman (ed.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe, s.397-403.
- Polakoff, E.G., (2007), "Globalization and Child Labor: Review of The Issues", **Journal of Developing Societies**, 23(1-2), 259-283.
- Posso, A., (2020), "Child Labor in the Developing World", **Springer Singapore**.
- Reddy, M., (2013), "Child Labour Use in a Small Developing Country: Is it Luxury, Distributional or Substitution Axiom?", **International Journal of Business and Social Research**, 3(5), 82-91.
- Reggio, I., (2011), "The Influence of the Mother's Power on Her Child's Labor in Mexico", **Journal of Development Economics**, 96(1), 95-105
- Roy, A., (2009), "Progres/Oportunidades: Mexico's School Stipend Program", H. D. Hindman (der.), **The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey**, ME Sharpe s.406-408.

Sağlam, B., (2014), **Towards an Appraisal of The Academic Literature on Determinants of Child Labour in Turkey** (Master's thesis), ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Anabilim Dalı, Ankara.

Sallan Gül, S., Türkmen, E. ve Kahya Nizam, Ö., (2019), “Türkiye’de Emeğin En Savunmasız Hali: Şanlıurfa’da Suriyeli Mülteci Çocuk İşçi Olmak”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2(61), s.917-940.

Sarıpek, D.B., (2012), **Latin Amerika’da Şartlı Nakit Transferleri Yolu ile Yoksullukla Mücadele: Brezilya ve Meksika Örnekleri**, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi.

Servicio de Administracion Tributaria, (2003), **Tipo de cambio del dólar americano 2003**, https://www.cifa.mx/docs/tcene_dic_2003.pdf Erişim Tarihi: 12.05.2021

Skoufias, E. ve Parker, S.W., (2009), “The Impact of PROGRESA on Child Labor and Schooling”, In *Child Labor and Education in Latin America*, New York. Palgrave Macmillan, pp. 167-185.

Somel, G., (2020), “Latin Amerika’da Sömürgecilik ve Mirası”, E. Akgemci ve K. Ateş, (ed.), **Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 35-51.

Sözcü, (13.08.2018), **Türkiye’nin Utanç Raporu: Binlerce Kayıp Çocuk Var**, <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/turkiyenin-utanc-raporu-binlerce-kayip-cocuk-var/> Erişim Tarihi: 04.05.2021.

Stern, C, (2005), “Poverty, Social Vulnerability, and Adolescent Pregnancy in Mexico: A Qualitative Analysis, Reproductive Health, Unmet Needs, and Poverty”, **Paris, Committee for international Cooperation in National Research in Demography (CICRED)**, 227-278.

Stiglitz, J.E., (2018), **Eşitsizliğin Bedeli, Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?**, O. İşler (çev.), 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Sunal, O., (2009), **Çocuğa Yönelik Sosyal Politika**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Bölümü, Ankara.

Sunal, O., (2011), “Gelir Düzeyi ve Çocuk Emeği Arasındaki İlişki: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 66, Sayı:1, s.117-128.

Şahin, B., (2009), **Çocuk İşçilerin Korunması**, Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara.

Şahin, B., (2019), **Labor Informality in Mexico Since The 1980s: The Reinforced Poverty-Gender Nexus**, Doctoral dissertation, Middle East Technical University, Ankara.

Şahin, L., (2012), “Geçmişten Günümüze Çocuk İşçiliği”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 7(2), s.103-118.

Şen, B. ve Kahraman, F., (2012), “Oyun Hakkının Uzağında Yaşamak: Türkiye’de İçgöç ve Çocuk Emeği”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27, s.167-189.

Şenses, F., (2001), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Şirin, M. C., (2019), “Çocuğun Yararı Gözüyle Çocuğun Yüksek Yararı İlkesine Bakış”, **Çocuk ve Medeniyet**, 4(8), s.219-240.

Şişman, Y., (2006), “Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri”, **Sosyal Bilimler Dergisi** 2006/2, s. 251-275.

Talas, C., (1997), **Toplumsal Politika**, Ankara, İmge Kitabevi.

Tanaka, R., (2003), “Inequality as a Determinant of Child Labor”, **Economics Letters**, 80(1), 93-97.

Tanyeri, İ., (2000), “David Ricardo’nun İktisadi Analizi Üzerine”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:18, Sayı: 2, s.1-15.

Taracena, E. ve Tavera, M. L., (2000), “Stigmatization versus Identity: Child Street-Workers in Mexico”, B. Schlemmer (ed.), **The Exploited Child**, London, Zed Books, 93-105.

Taracena, E., (2003), “A Schooling Model for Working Children in Mexico”, **Childhood**, 10(3), 301–318

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2017), **Çocuk İşçiliği ve Eğitim, Öğretmen El Kitabı**, Genel Yayın No:72, ISBN: 978-605-7888-00-6

T.C. Anayasası, <https://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> Erişim Tarihi: 27. 02.2021

T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013, **7/21780 Esas Sayılı Yazılı Soru Önergesi**, https://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/721780sgc.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab20006ae41244ee5acb43ae9cee5ca634839b22c266c501161defa604acb303e6b47f080b7630081430000b2960f4b1fd16f11a0d0a7c17c2037d497c9d558b00600fed16e08de6fa72e97a2c16afd54d432e374d64ffb3bf097e Erişim Tarihi: 20.02.2021

TCMB, **Ödemeler Dengesi Raporu 2011-IV**, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5177e20747ad456ba4277e79f26b6233/ODRapor_20114.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE5177e207-47ad-456ba427-7e79f26b6233-m5IZHF1 Erişim Tarihi: 11.03.2021

The Washington Post, (21 Ekim 2015), **In Mexico, Teen Girls Cope With Early Motherhood**, <https://www.washingtonpost.com/news/in-sight/wp/2015/10/21/in-mexico-teen-girls-cope-with-early-motherhood/> Erişim Tarihi: 10.04.2021

The World Bank, **Mexico, Data**, <https://data.worldbank.org/country/mexico> Erişim Tarihi: 13.02.2021

The World Bank, **Mexico Overview**, <https://www.worldbank.org/en/country/mexico/overview> Erişim Tarihi: 13.02.2021

The World Bank, (2020), **Türkiye Genel Bakış**, <https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview> Erişim Tarihi: 28.02.2021

Thompson Reuters Foundation News, (23 Temmuz 2020), **Mexico Finds House of Malnourished Children Forced to Sell Crafts**, <https://news.trust.org/item/20200723163844-h30hr/> Erişim Tarihi:03.04.2021

Toor, S., (2001), “Child Labor in Pakistan: Coming of Age in The New World Order”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 575(1), 194-224.

Topal, A., (2008), “Türkiye’den Latin Amerika’ya Bakmak: Tarihsel Arka Plan”, A. Topal (ed.), **Latin Amerika’yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol**, İstanbul, Yordam Kitap, s. 21-46.

Topal, A., (2014), “Meksika’da Tarım Politikaları ve Kırsal Mücadele Dinamikleri”, **METU Studies in Development**, 41(2), 151.

Topal, A., (2020a), “Latin Amerika’da Bağımlılıktan Neoliberal Yeni-Kalkınmacılığa Kriz Dinamikleri”, E. Akgemci ve K. Ateş (ed.), **Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, s.75-88.

Topal, A., (2020), “Meksika’da Devlet-Toplumsal Sınıflar İlişkisi: Kurumsal Siyasetin Çöküşü ve Lopez Obrador’un Yükselişi”, E. Akgemci ve K. Ateş (ed.), **Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 267-279

Topalhan, T., (2020), **Endüstri İlişkileri**, Ankara, Detay Yayıncılık.

Tor, H., (2010), “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları”, **Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks** 2.2: 25-42.

Trussell, R.P., (1999), “The Children’s Streets: An Ethnographic Study of Street Children in Ciudad Juárez, Mexico”, **International Social Work**, 42(2), 189-199.

Tunçcan, N., (2000), “Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, s.243-259.

TurismoMexico.es, Estados de Mexico, **Mapa de Los Estados de Mexico**, <https://www.turismomexico.es/estados-de-mexico/> Erişim Tarihi: 15.05.2021.

TÜİK, 2019, **Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları**, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807> Erişim Tarihi: 11.01.2021

TÜİK, (2019), **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması**, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820> Erişim Tarihi: 11.03.2021

TÜİK, (2020), **Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık**, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dönemsel-Gayrisafi-Yurt-İçi-HasılaIV.Çeyrek:-Ekim---Aralık,-2020-37180&dil=1> Erişim Tarihi: 11.03.2021.

TÜİK, **İstatistik Göstergeler**, <https://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 11.03.2021.

TÜİK, **İşgücü İstatistikleri**, (Nisan 2021), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Nisan-2021-37488> Erişim tarihi: 25.06.2021

Uluoğlu, S.A., (2010), **Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliği Sorunu: 1980 Sonrası Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Kars.

Ulutaş, Ç.Ü. ve Ulutaş, T.B., (2019), “Türkiye'nin Çocuk İşçiliği Politikası: Kamu Politikası Süreç Analizi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 63(4) s.2565-2584.

UNICEF, **Child Migrant Workers in Mexico Miss Out on Education and a Safe Environment, At a Glance: Mexico**, https://www.unicef.org/infobycountry/mexico_38520.html Erişim Tarihi; 10.12.2020

UNICEF, **Şartlı Eğitim Yardımı Programı**, <https://www.unicef.org/turkey/sartli-egitim-yardimi-programi-sey> Erişim Tarihi: 21.02.2021

UNICEF, (2005) **Combating Child Trafficking, Inter-Parliamentary Union and UNICEF**

UNICEF, **Dünya Çocuklarının Durumu Raporu**, <https://www.unicefturk.org/yazi/unicef-dunyanin-en-dezavantajli-cocuklarini-yoksulluk-egitimsizlik-ve-erken-olumler-bekliyor> Erişim Tarihi: 03.05.2021.

UNICEF, **Yalnız Başına Yollara Düşen Mülteci ve Göçmen Çocukların Sayısı 2010 Yılından Bu Yana Beş Kat Arttı**, <https://www.unicef.org/turkey/basin->

bültenleri/unicef-yalnız-başına-yollara-düşen-mülteci-ve-göçmen-çocukların-sayısı-2010 Erişim Tarihi: 01.04.2021

US Department of Labor, **Child Labor and Forced Labor Report- Mexico**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/mexico> Erişim Tarihi: 08.02.2021

US Department of Labor, **2019 Findings on the Worst Forms of Child Labor: Mexico**, <https://www.ecoi.net/en/document/2040611.html> Erişim Tarihi: 27.02.2021

US Department of Labor, 2020, **List of Goods Produced by Child Labor or Forced Labor** https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/2020_TVPRAListOnlineFinal.pdf Erişim Tarihi: 08.05.2021.

Uyan Semerci, P., Erdoğan, E. ve Durmuş, G., (2017), **Çalışan Çocuk Bağcılar ve Küçükçekmece Pilot Araştırması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Uysal Oğuz, C., (2018), “Latin Amerika’da Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Yapının Gelişimi: Genel Bir Değerlendirme”, İ. Ermağan (ed.), **Dünya Siyasetinde Latin Amerika-2**, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s.1-26.

Verite, (23.06.2019), **The COFFEE Project Launches in Brazil, Colombia, and Mexico**, <https://www.verite.org/coffee-project-launch/> Erişim Tarihi: 02.05.2021.

Vleminckx, K. ve Smeeding, T.M. (eds.), (2001), **Child Well-being, Child Poverty and Child Policy: What Do We Know?**. Policy Press.

Yalman, G., (2004), “Neoliberal Hegemony ve Siyasal İktisat: Latin Amerika Dersleri”, A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan (der.), **İktisat Üzerine Yazılar I–Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Ankara, İletişim Yayıncılık, s. 455-476.

Yanar, R. ve Şahbaz, A., (2013), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 8(3), s.55-74.

Yarar, A., (2014), “Interview on Contemporary History of Mexico”, https://www.academia.edu/7640561/Interview_on_Contemporary_History_of_Mexico Erişim Tarihi: 17.03.2021

Yarar, A., (2018), “Meksika Birleşik Devletleri”, İ. Ermağan (ed.), **Dünya Siyasetinde Latin Amerika-2**, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s. 49-71.

Yeldan, E., (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yeldan, E., (2004), “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme”, A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan (der.), **İktisat Üzerine Yazılar I–Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 429-454.

Yeldan, E., (2016), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yıldırım, C., (2011), “Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980’den Sonraki Evrimi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7(2), s.1-23.

Yıldız, D. ve Poyraz, T., (2020), “Sosyo-Demografik ve Sosyo-Kültürel Bağlamda Erken Evlilikler: Çocuk Gelinler ve Çocuk Damatlar”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, (32), s.159-186.

Yıldız, Z. ve Yıldız, S., (2017), “Kayıt Dışı Ekonomi Bağlamında, Dünya ve Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam, Terhaneler ve Çocuk İşçiler”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 19(32).

Yiğiter, S.Ç., (2019), “Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Gelişim Süreci”, E. İslamoğlu, ve S. Yıldırım (ed.), **Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar**, Ankara, Berikan Yayınevi, s.213-226.

Quick, E., (2014), “Adolescent Pregnancy in Mexico”, **In International Handbook of Adolescent Pregnancy**, Springer, Boston, MA, pp. 433-447.

Wahba, J., (2000), “Child Labor and Poverty Transmission: No Room for Dreams,” **Economic Research Forum for The Arab Countries, Iran & Turkey**, s.1-30.

Wallerstein, I., (1997), “Bugün Gözümüzün Önünde Bir Sistem Çökmekte”, A. Daldal (çev.), **Birikim Dergisi**, 104.

White, B., (2009), “Social Science Views on Working Children”, H. D. Hindman, (ed.), **The World of Child Labour: An Historical and Regional Survey**, New York: ME Sharpe, s.10-17.

Winham, G.R., (1996), “International Trade Policy in a Globalizing Economy”, **International Journal**, 51(4), 638-650.

Özet

Bu çalışma, Türkiye ve Meksika’da çocuk işçiliğinin sosyoekonomik nedenlerini konu edinmiştir. Türkiye ve Meksika, coğrafi olarak uzak, kültürel olarak farklı, ekonomik ve politik ilişkileri görece sınırlı iki ülkedir. Ancak ülkelerin ekonomik yapıları, jeopolitik önemleri ve işgücü piyasalarındaki sorunlar benzerdir. İki ülkenin benzerlik ve farklılıkları, çocuk işçiliği açısından karşılaştırılmak istenmiştir. Çalışmada, 1970’lerden günümüze neoliberal politikaların iki ülkede yarattığı tahribatın çocuk işçiliği ile ilişkisi tartışılmıştır. Çocuk işçiliğinin görünür nedenleri, ekonomi politikalarının şekillendirdiği yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizliği gibi olgulardır ancak asıl nedenin kapitalist ekonomi politikaları olduğu düşünülmektedir. Türkiye ve Meksika’da çocuk işçiliğinin görüldüğü alanlar ve yaşanan sorunlar genel olarak benzerdir. Bununla birlikte ülkelerin coğrafi ve kültürel özellikleri, çocukların çalıştığı alanlarda, ürünlerde ve karşılaştığı sorunlarda bazı farklılıklara sebep olmaktadır. Çalışmada, çocuk işçiliğinin yapısal nedenleri ortaya konulmuş ve çocuk işçiliğini önlemeye yönelik sosyal politikaların bu yapısal sorunları gözetmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu amaçla, konuya ilişkin literatür taranmış, ardından ülke ve bölge raporlarından, ilgili istatistiklerden yararlanılmıştır. Doküman analizi için Dünya Bankası (DB), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Ulusal Programı (IPEC) gibi uluslararası kuruluşların raporları ve ulusal kuruluşların verileri incelenmiştir. İncelemelerin ardından, karşılaştırmalı yöntemle çocuk işçiliğinin biçimleri sınıflandırılmış ve çocuk işçiliğini önlemeye yönelik ulusal sosyal politikalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çalışan çocuklar, çocuk işçiliği, Türkiye, Meksika, küreselleşme, sosyal politika

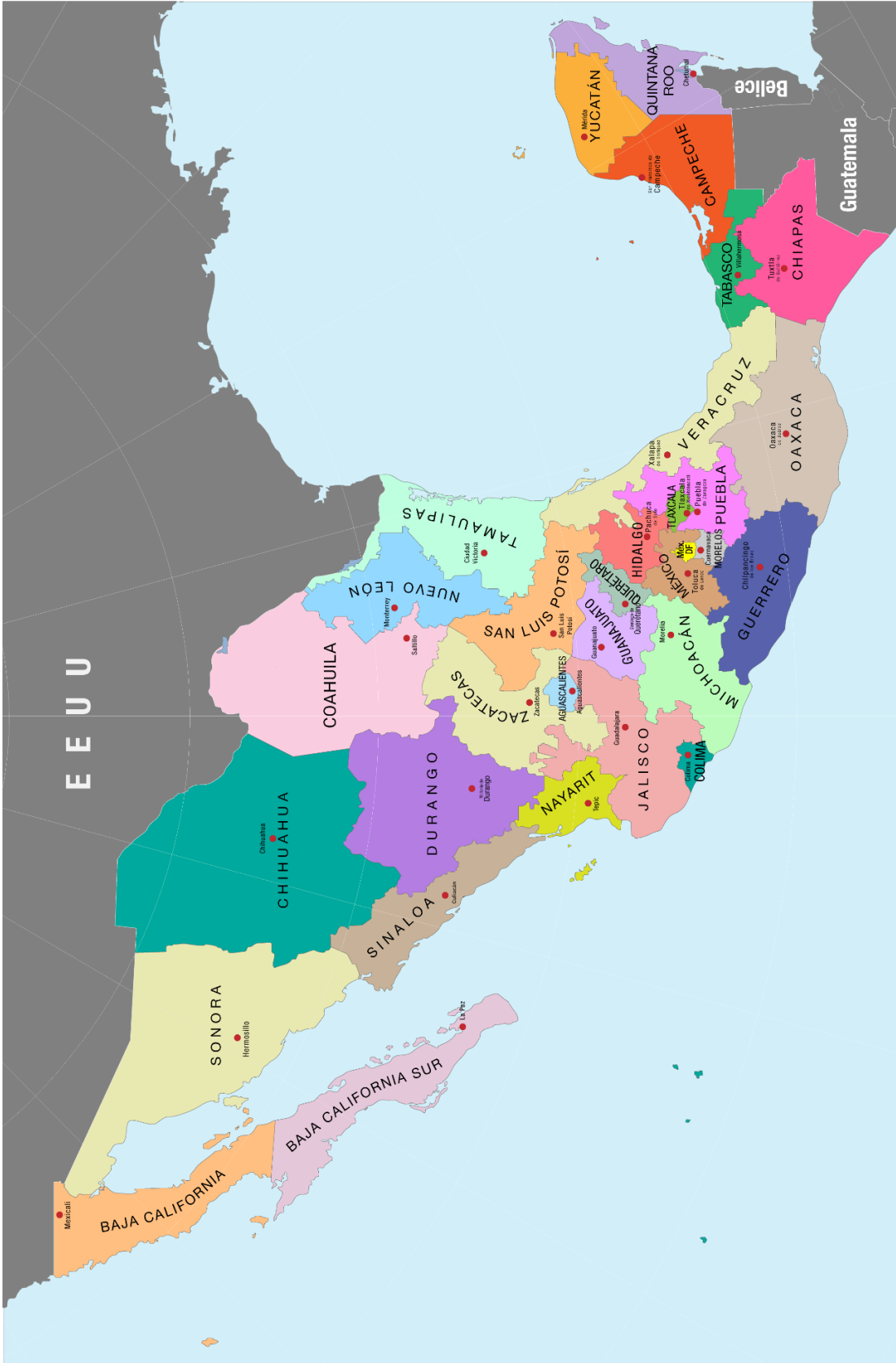
Abstract

This study focuses on the socioeconomic causes of child labor in Turkey and Mexico. Turkey and Mexico are two countries that geographically distant, culturally diverse, and relatively limited economic and political relations. However, these countries' economic structures, geopolitical importance, and problems in labor markets are similar. The similarities and differences of the two countries were tried to be compared in terms of child labor. In the study, the relationship between child labor and the damage that, caused by neoliberal policies since the 1970s, was discussed in two countries. Visible causes of child labor are phenomena shaped by economic policies such as poverty and unfair distribution of income, but it is thought that the main reason is capitalist economic policies. In Turkey and Mexico, the areas where child labor is observed and the problems experienced are generally similar. Nevertheless, the geographical and cultural characteristics of the countries cause some differences in the areas where children work, products, and problems they face. In the study, the structural reasons for child labor were revealed and it was stated that social policies which aimed at preventing child labor should consider these structural problems. For this purpose, the relevant literature was reviewed, then country and regional reports, and relevant statistics were used. For the document analysis, the reports of international organizations such as the World Bank (WB), the International Labor Organization (ILO), and the National Program for the Elimination of Child Labor (IPEC) and the data of national organizations were examined. Following the examinations, forms of child labor were classified with a comparative method, and national social policies to prevent child labor were evaluated.

Key words: Working children, child labor, Turkey, Mexico, globalization, social policy

EKLER

Ek1 Meksika Eyaletler Haritası

Kaynak: <https://www.turismomexico.es/estados-de-mexico/> (Erişim Tarihi: 15.05.2021)

